T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN SİYASİ İLİŞKİLERİ (2002-2020)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine SAVAŞCI

ŞARKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

ANKARA, 2022

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN SİYASİ İLİŞKİLERİ (2002-2020)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine SAVAŞCI

ŞARKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hacı Mustafa ERAVCI

ANKARA, 2022

ONAY SAYFASI

Emine SAVAŞCI tarafından hazırlanan "TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN SİYASİ İLİŞKİLERİ (2002-2020)" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Şarkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

<table>
<tr><th colspan="2">Jüri Üyesi</th><th>Kurumu</th><th>İmza</th></tr>
<tr><td colspan="2">Prof. Dr. Hacı Mustafa ERAVCI</td><td rowspan="2">AYBÜ</td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td>Kabul [x]</td><td>Red [ ]</td></tr>
<tr><td colspan="2">Doç. Dr. Abdullah ÖZDAĞ</td><td rowspan="2">Nevşehir HBV Üni.</td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td>Kabul [x]</td><td>Red [ ]</td></tr>
<tr><td colspan="2">Doç. Dr. Tekin ÖNAL</td><td rowspan="2">AYBÜ / İTBF</td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td>Kabul [x]</td><td>Red [ ]</td></tr>
</table>

Tez Savunma Tarihi: …../…../2022

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Şarkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Yaşar YİĞİT

……

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. …./…./2022.

Emine SAVAŞCI

TEŞEKKÜR

Bu teze başlarken beni her anlamda özgür bırakan, bilimsel düşünceyi yasam biçimi olarak algılamamı sağlayan yüksek lisanstan bu yana her zaman beni destekleyen, takdir ve taltif eden bir öğrencisi olarak değil meslektaşı olarak gören bana hep güvenen sayın hocam, danışmanım Prof. Dr. Hacı Mustafa ERAVCI'ya teşekkür gönül borcumdur.

Yüksek Lisans eğitimim boyunca yanımda olup maddi-manevi desteğini esirgemeyen aileme de teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZET

Türkiye-Suudi Arabistan Siyasi İlişkileri (2002-2020)

Bugünkü Suudi Arabistan topraklarını içeren Arap Yarımadası XVI. yy'ın başlarında Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş, 400 yıllık Osmanlı hâkimiyetinden sonra 1932'de Abdülaziz el-Suud tarafından resmen bağımsız bir devlet olarak kurulmuş ve Suudi Arabistan Krallığı adını almıştır. I. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin parçalanması sonrasında kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti, Batıya yönelik dış politika izlemiş ve Suudi Arabistan da dâhil Ortadoğu ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmamıştır. Türkiye'nin Suudi Arabistan ile ilişkileri 2002'de AKP hükümetinin iktidara gelmesiyle daha önce hiç olmadığı kadar olumlu yönde ilerleme kaydetmiş, iki ülke arasında siyasi, ticari, turizm, kültür gibi alanlarda ilişkiler güçlendirilmiştir. 2006 yılında Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye 40 yıl sonra ilk kez kral düzeyinde bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ancak 2011'de Arap ülkelerinde meydana gelen ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan devrimci hareketler sonrası iki ülke arasındaki ilişkiler bölgede yaşanan siyasi olaylar konusunda konumlandıkları yer dolayısıyla gerginleşmeye başlamıştır. Arap Baharı'ndan sonra da iki ülke arasında ciddi krizler ortaya çıkmıştır. 2017'de Suudi Arabistan'ın içinde bulunduğu beş ülkenin Katar'la diplomatik ilişkilerini kesmesiyle patlak veren krizde Türkiye'nin Katar'a destek vermesi, Türkiye ile Suudi Arabistan'ın Libya'daki karışıklıkta yer aldığı taraflardan doğan gerginlikler ve 2018 yılında Suudi Gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğu'nda Suudiler tarafından öldürülmesiyle iki ülke arasında çıkan diplomatik kriz bu dönemde iki ülke arasında yaşanan diğer önemli diplomatik krizlerdir. Bu tez 2002-2020 yılları arasındaki Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Cemal Kaşıkçı, Katar Krizi, Libya Mutabakatı, Suudi Arabistan, Türkiye.

ABSTRACT

Political Relations between Turkey and Saudi Arabia (2002-2020)

The Arabian Peninsula, which includes the territory of today's Saudi Arabia, was annexed under Ottoman rule at the beginning of the 16th century. After 400 years of Ottoman rule, it was officially established as an independent state by Abdulaziz al-Saud in 1932 and renamed as the Kingdom of Saudi Arabia. The new Republic of Turkey, established after the disintegration of the Ottoman Empire along with World War I, pursued a foreign policy towards the West and did not establish close relations with Middle Eastern countries, including Saudi Arabia. Turkey's relations with Saudi Arabia have progressed more positively than ever before with the AKP government coming to power in 2002 and relations between the two countries have been strengthened in areas such as politics, trade, tourism and culture. In 2006, a king-level visit was made from Saudi Arabia to Turkey for the first time in 40 years. However, after the revolutionary movements that took place in Arab countries in 2011 and were called the “Arab Spring”, relations between the two countries began to decelerate due to their positions on the political events in the region. After the Arab Spring, serious crises decisively emerged between the two countries. Turkey's support for Qatar in the crisis that broke out in 2017 when five countries, including Saudi Arabia, broke off diplomatic relations with Qatar; the tensions between Turkey and Saudi Arabia in the conflict in Libya due to positioning on different fronts and the murder of Saudi Journalist Jamal Khashoggi by the Saudis in the Consulate General of Saudi Arabia in Istanbul in 2018 are important diplomatic crisis between the two countries in this period. This thesis deals with Turkey-Saudi Arabia relations between 2002-2020.

Keywords: Jamal Khashoggi, Libya, Qatar Crisis, Saudi Arabia, Turkey.

İÇİNDEKİLER

ÖZET i

ABSTRACT ii

İÇİNDEKİLER iii

KISALTMALAR DİZİNİ v

TABLOLAR DİZİNİ vii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM 3

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI 3

1.1. Osmanlı Devleti Hâkimiyeti Altında Arap Yarımadası 3

1.2. İki Bağımsız Ülke Olarak Türkiye Cumhuriyeti ve Suudi Arabistan Krallığı Arasındaki İlişkiler 11

1.2.1. Tek Parti Dönemi Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri 11

1.2.2. Çok Partili Dönemde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri 13

1.2.3. 1980 Darbesi Sonrası Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri 16

İKİNCİ BÖLÜM 19

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNDE GELİŞME DÖNEMİ (2002-2011) 19

2.1. 2002-2010 Yılları Arasında Yaşanan Uluslararası Gelişmelerin Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Gelişmesine Etkileri 19

2.2. Türkiye-Suudi Arabistan Arasındaki İkili Temaslar (2002-2010) 31

2.2.1. Türkiye-İİT-AL-KİK İlişkileri (2002-2010) 46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 53

TÜRKİYE SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNDE DİPLOMATİK ANLAŞMAZLIKLAR DÖNEMİ (2011-2020) 53

3.1. Değişen Uluslararası Dinamiklerin Türkiye ve Suudi Arabistan'ın Dış Politikasına Yansımaları 53

3.2. Arap Baharı Süreci ve Bu Süreçte Türkiye Suudi Arabistan İlişkileri 60

3.2.1. 2011-2017 Yılları Arasında Türkiye-Suudi Arabistan Arasındaki İkili Temaslar 68

3.3. 2017 Sonrası Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinde Önemli Siyasi Uyuşmazlık Meseleleri 84

3.3.1. Katar Krizi Sürecinde Türkiye ve Suudi Arabistan İlişkileri 84

3.3.2. Doğu Akdeniz Meselesi ve Türkiye-Libya Mutabakatının Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerine Etkisi 87

3.3.3. Cemal Kaşıkçı Cinayeti ve Bu Cinayetin Sonrasında Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri 92

3.3.4. Türkiye-İİT-AL-KİK İlişkileri (2011-2020) 105

SONUÇ 110

KAYNAKÇA 113

KISALTMALAR DİZİNİ

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi

AL : Arap Ligi

BAE : Birleşik Arap Emirlikleri

BM : Birleşmiş Milletler

BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

CIA : Amerika Merkezi İstihbarat Tekilatı (Central Intelligence Agency)

DEİK : Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

EİT : Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

FETÖ : Fetullahçı Terör Örgütü

FKÖ : Filistin Kurtuluş Örgütü

GKRY : Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

IKBY : Irak Kürt Bölgesel Yönetimi

IŞİD : Irak ve Şam İslam Devleti

İİT : İslam İşbirliği Teşkilatı

İKÖ : İslam Konferansı Örgütü

İSEDAK : İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi

KİK : Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi

KKTC : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

MESA : Ortadoğu Stratejik İttifakı (Middle East Strategic Alliance)

MGK : Milli Güvenlik Kurulu

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)

ODKA : Ortadoğu ve Kuzey Afrika

OPEC : Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
(Organization of Petroleum Exporting Countries)

ÖSO : Özgür Suriye Ordusu

PKK : Kürdistan İşçi Partisi

PYD : Demokratik Birlik Partisi

SETA : Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TİM : Türkiye İhracatçılar Meclisi

TURAB : Türk ve Arap Ülkeleri İş İnsanları Derneği

TUSKON : Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

TÜRSAB : Türkiye Seyahat Acentaları Birliği

UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
(United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

YPG : Halk Koruma Birlikleri

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. TÜİK; Dış Ticaret İstatistikleri, Türkiye'nin Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat verileri, 1997-2001..... 44

Tablo 2. TÜİK; Dış Ticaret İstatistikleri, Türkiye'nin Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat verileri, 2002-2010..... 44

Tablo 3. TÜİK**,** Türkiye ikâmetli Suudi Arabistan'a giden Türk vatandaşlarının gidiş sebebine göre dağılımı, 2003-2010 45

Tablo 4. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı, 1997-2001..... 46

Tablo 5. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı, 2002-2010..... 46

Tablo 6. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı, 2011-2016..... 82

Tablo 7. TÜİK**,** Türkiye ikâmetli Suudi Arabistan'a giden Türk vatandaşlarının gidiş sebebine göre dağılımı, 2011-2016. 83

Tablo 8. TÜİK; Dış Ticaret İstatistikleri, Türkiye'nin Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat verileri, 2011-2016..... 83

Tablo 9. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı, 2017-2020..... 104

Tablo 10. TÜİK, Türkiye ikâmetli Suudi Arabistan'a giden Türk vatandaşlarının gidiş sebebine göre dağılımı, 2017-2019. 104

Tablo 11. TÜİK; Dış Ticaret İstatistikleri, Türkiye'nin Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat verileri, 2017-2020. 105

GİRİŞ

Bugünkü Suudi Arabistan, Arap Yarımadası'nın bir parçası olarak 400 yıl Osmanlı hâkimiyetinde yaşamış, 20. yy. başında Emperyal güçlerin projesi bağlamında ortaya çıkmış bir devlettir. Dolayısıyla Türkiye ile Suudi Arabistan, halklarının ortak bir geçmişi, aynı dinî kutsal mekânları ve değerleri paylaşmaları ile beraber günümüz Ortadoğu topraklarında gerçekleşen güç savaşları bağlamında da jeopolitik ve jeostratejik açıdan oldukça önemli bir pozisyona sahip iki ülkedir.

Bu tezin konusu; Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılında iktidara gelmesinden 2020 yılına kadarki dönemde Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki siyasi ilişkilerdir. Çalışmanın konusu iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler olmakla birlikte çalışmada iki ülkenin ekonomik ve turizm gibi alanlardaki ilişkilerine de yer verilmiştir. Ayrıca bu dönemde yaşanan bazı uluslararası gelişmelerin iki ülkenin dış politikasına etkisine de değinilmiştir.

Bu tezin amacı, 2002-2020 yılları arasında Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki siyasi ilişkileri incelemektir. Nitekim Suudi Arabistan ile Türkiye arasındaki ilişkileri konu edinen tez sayısı çok azdır. Bu çalışma; 2002-2020 arasında iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini, bu ilişkiye etki eden bölgesel ve uluslararası önemli etkenlerle birlikte incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu konuda yazılmış en kapsamlı tezler Mustafa Bostancı tarafından 2013 yılında hazırlanan "Suudi Arabistan Devleti'nin kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri(1926-1990)" başlıklı doktora tezi ve Oğuz Bilge Güngördü tarafından 2015 yılında hazırlanan "Suudi Krallığı'nın kuruluşundan günümüze Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri" başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu konuda hazırlanmış bir diğer tez ise; Amr Mohamed Hassan Ellithy tarafından 2015 yılında hazırlanan "Turkish – Saudi Relations from a Regional Perspective, in The Period from 2003 until 2013" başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu alanda hazırlanmış çok fazla tez bulunmamaktadır. Suudi Arabistan'ın Naif Arap Üniversitesi(Naif Arab University for Security Siciences)'nden Bander Abdullah Nasser Al- Turki de, 2014 yılında Arapça olarak hazırladığı "Strategic Dimensions for the Development of Saudi-

Turkish relations 2001-2013 (الأبعاد الاستراتيجية لتطوير العلاقات السعودية التركية 2001-2013 م)" başlıklı tezinde Suudi Arabistan'da Suudi Arabistan ile Türkiye ilişkilerini ele alan kaynak sayısının çok az olduğunu vurgulamıştır.[1] Nitekim Suudi Arabistan merkezli bir akademik araştırma merkezi olan King Faisal Center for Research and Islamic Studies tarafından hazırlanan makaleler içinde de iki ülke arasındaki ilişkileri direk konu alan makalelere rastlanmazken, Türkiye ile ilgili yazılmış makale sayısı da oldukça azdır. Bununla birlikte gerek Türk kaynaklarında gerekse uluslararası kaynaklarda iki ülke arasındaki ilişkileri ele alan makale çalışmaları mevcuttur. Ancak bunların sayısı da yeterli düzeyde değildir.

Bu tezin kapsamı; Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinin tarihi arka planını da ele alınacak olmakla birlikte iki ülkenin 2002-2020 yılları arasındaki ilişkileridir. Bu kapsamda II. Körfez (Irak) Savaşı, Arap Baharı, Katar Krizi, Doğu Akdeniz ve Libya meseleleri gibi iki ülkeyi de ilgilendiren bölgesel meseleler ve ABD, Rusya, Çin gibi küresel aktörlerin bölge politikaları ile dünyada değişen dengelerin iki ülkenin dış politikasına etkileri de bu çalışmada ele alınacaktır. 2002-2020 yılları arasında iki ülke arasındaki ilişkiler "gelişme dönemi" ve "diplomatik anlaşmazlıklar dönemi" olarak ikiye ayrılacaktır. Ayrıca bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini rakamsal veriler üzerinden de değerlendirmek amacıyla ticaret ve turizm verileri de tablolar halinde verilip kısaca yorumlanacaktır.

Bu çalışmayı yaparken Resmî Gazete kararlarından, TÜİK, T. C. Cumhurbaşkanlığı, T. C. Dışişleri Bakanlığı, T.C. Ticaret Bakanlığı, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı websitelerinde yer alan verilerden Hürriyet Gazetesi, Anadolu Ajansı ve Al-Yaum (صحيفة اليوم), Arabnews adlı Suudi Arabistan menşeli gazetelerin web siteleri ile konuyla ilgili yazılmış kitaplar, tezler, makaleler ve internet kaynaklarından yararlanılmıştır.

[1] **Al- Turki, Bander Abdullah Nasser** (2014) 'Strategic Dimensions for the Development of Saudi-Turkish relations 2001-2013' (Yüksek Lisans), Naif Arab University for Security Siciences College of Strategic Sciences, s. 24.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI

1.1. Osmanlı Devleti Hâkimiyeti Altında Arap Yarımadası

Arap Yarımadası, asıl adıyla "Şibhü Cezîreti'l-Arab", kısa adıyla ise "el-Cezîre", geçmişte Yemen, Tihâme, Necid ve Hicaz gibi, Şam ve Yemen gibi bölgelerden oluştuğu ile ilgili çeşitli tasnifler olmakla birlikte günümüzde Suudi Arabistan, Yemen Cumhuriyeti, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar ve Kuveyt ülkelerini içine alan bölgeyi ifade etmektedir. Bu yarımada Türkçe dilinde Arabistan olarak anılmaktadır. Batı Arabistan, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in doğduğu, yaşadığı ve Allah'tan aldığı vahiylerle dinî tebliğini gerçekleştirdiği ve naaşının bulunduğu yer olması[2] ayrıca Müslümanların hac ve umre ibadetlerini gerçekleştirdiği iki kutsal şehir olan Mekke ve Medine'nin bu topraklarda bulunması sebebiyle İslam ülkeleri ve tüm Müslümanlar için oldukça büyük öneme sahiptir.

Arap Yarımadasının Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi dönemin Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim(I. Selim)'in 24 Ağustos 1516'da Mercidâbık Savaşı'nda Memlükler'i mağlup ederek Suriye, Lübnan ve Filistin topraklarını,[3] bir yıl sonra yani 1517'de gerçekleşen Ridâniye Savaşı ile ise Kahire'yi Osmanlı topraklarına katıp Mısır'a da hâkim olması sonrasında Mekke şerifi Berakat'ın oğlu Ebû Nümey'in 6 Temmuz 1517'de, Kahire'de Yavuz Sultan Selim'in huzuruna çıkıp Mekke ve Medine'nin anahtarlarını kendisine sunmasıyla birlikte olmuştur.[4] Kutsal şehirlerin hâkimiyeti altına girmesiyle Yavuz Sultan Selim "Hâdimü'l-Haremeyn" yani "iki kutsal şehrin hizmetkârı" unvanını da almıştır.[5]

Yavuz Sultan Selim İstanbul'a döndükten sonra Berakat'a şeriflik beratı ve yüklü miktarda para göndermiş ayrıca Mekke'ye vali ve komutan tayin etmiştir. Osmanlı daha sonraları Hicaz'ı eyalet yapmış ve bazen Habeş Beylerbeyine bağlamış, bazen de Mısır

[2] **Büyükcoşkun, Kudret/Yıldız, Hakkı Dursun** (1991) TDV İslâm Ansiklopedisi, Arabistan, https://islamansiklopedisi.org.tr/arabistan , s.e.t. 07.06.2022.
[3] **Gündüz, Tufan** (Editör) (2013) Osmanlı Tarihi, 3. Bası, Ankara, Grafiker Yayınları, s: 147
[4] **Gündüz**, s. 149-150.
[5] **Yavuz, Hulusi** (1997) TDV İslâm Ansiklopedisi, Hâdimü'l-Haremeyn, https://islamansiklopedisi.org.tr/hadimul-haremeyn , s.e.t. 08.06.2022.

Eyaleti'ne bağlamıştır.[6] Mekke Emirleri hiçbir zaman tam bağımsız olmamış ve tarih boyunca çeşitli devletlerin egemenlikleri altına girmişler, bu devletler Mekke ve Medine'yi ellerinde tutarak siyasi nüfuslarını güçlendirirken emirlere dokunmamışlardır.[7] Şeriflerden birinin vefatı, azli ya da ayrılması durumunda İstanbul'dan şehirde okunulmak üzere menşur gönderilerek yeni emir tayin edilmiştir. Şerifler Mekke Kadısı, Cidde, Mısır ve Şam valileri tarafından padişaha sunulan teklifin padişah tarafından onaylanmasıyla tayin edilmiş, Şeriflerin kendi aralarında anlaşma yoluyla seçtikleri kişiyi padişahlar genel olarak kabul etmiş, devlet sadece şeriflerin anlaşamadığı ya da Cidde valisinin teklif ettiği kişinin kabul görmediği durumlarda müdahil olmuştur.[8] Osmanlı, emirleri geniş yetkilerle donatmış ve onları yönetim konusunda serbest bırakmış, emniyetlerini sağlamak amacıyla Mısır'da muhafız kuvvetler bulundurmuşlardır.[9] Mekke Emirlerinin peygamber soyundan gelmeleri sebebiyle bu ailelere olan hürmetinden dolayı Osmanlı, emirlerin geçmişten beri sahip oldukları imtiyazlı konumlarını sürdürmelerine müsaade etmiştir. Bu hürmetin bir tezahürü olarak Sultan II. Abdulhamid dönemine kadar Mekke'nin ve Sultan Abdülaziz dönemine kadar da Medine'nin kale ve burçlarına Osmanlı sancağı asılmamıştır.[10] Ancak Haşimi ailesinin mensupları olan şerifler Osmanlı tarafından kendilerine tanınan özel konumlarının yanında bölgedeki bedeviler arasında da sözü geçen kimseler olagelmişlerdir ve bu durum askeri kuvvetlere hâkim olan Osmanlı valisi ile birlikte bölgede çift başlı bir yönetime sebebiyet vermiştir.[11]

Bugünkü Suudi Arabistan Krallığı'nın tarihteki ilk temelini atan kişi olan Muhammed bin Suud XVIII. yüzyılda yaşamıştır. 1689'da Dir'iyye'de doğduğu söylenen Muhammed bin Suud'un babasının 1725'te ölümünden sonra ya da kuzeni Zeyd bin Merhan'ın 1727-28'de öldürülmesinden sonra Dir'iyye emiri olduğu söylenir.[12] Yine bugünkü Suudi Arabistan Krallığı'nın fikrî temellerini atan kişi olan Muhammed b. Abdülvehhâb da bu yüzyılda yaşamıştır. Muhammed b. Abdülvehhâb 1703'te Necid'de yer alan Uyeyne bölgesinde doğmuştur. Mensup olduğu Benî Temîm kabilesi Hanbelî mezhebine mensup

[6] **Çelikkol, Yaşar** (2011) 'Suudi Arabistan Krallığı'nın Kuruluşundan Önce Hicaz Bölgesinin Genel Durumu' e-Journal of New World Sciences Academy, C: 6, S: 3, s. 606-613, s. 610.
[7] **Uzunçarşılı, İsmail Hakkı** (1984) Mekke-i Mükerreme Emirleri, 2. Bası, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 16-17.
[8] **Uzunçarşılı** (1984), s. 19.
[9] **Uzunçarşılı** (1984), s. 25; **Çelikkol**, s. 611.
[10] **Kurşun, Zekeriya** 'Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1519)' : Güler, Eren (Editör) (1999) Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi Cilt 1, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 316.
[11] **Bostancı, Mustafa** (2013) 'Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri' (Doktora), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 35.
[12] **eş-Şâhid, es-Seyyid Muhammed**, TDV İslâm Ansiklopedisi, C: 30, s: 570-571.

olup önemli âlimler yetiştirmiştir. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın babası Abdülvehhâb b. Süleyman da önemli bir Hanbelî âlimidir. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın kendisi de Hanbelî âlimlerden ilim tahsil etmiş, o dönem çeşitli dinî grupların yaşadığı Basra'ya gitmiş, buradaki halkın bazı dinî uygulamalarına karşı çıkması sonucu şehirden uzaklaştırılmıştır.[13]

Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre; İslam peygamber zamanındaki halinden uzaklaşmış, putperestlik benzeri yeni uygulamalar yaygınlaşmıştır. İslam dinsizliğe gömülmüştür. İslam eskiden olduğu haline, Hz. Muhammed dönemindeki haline döndürülmelidir.[14] Ona göre gerçek İslam'ın ne olduğu ortaya çıkarılmalıdır; gerçek İslam Allah'tan başka bütün ilahları reddetmek, sadece Allah'a has kılınması gereken ibadetleri başkasına yaparak ona ortak(şirk) koşmamaktır. Bir hükümdar, peygamber, bir aziz, ağaç ya da türbe, dindar insanlara tapınmak da putlara tapınmak gibidir ve şirktir. İslam ilk kuşak selef-i sâlîhinin yaşadığı ve temsil ettiği İslam'dır. O bu düşüncelerle İslam'a sonradan sokulan şeylere yani bid'atlere karşı çıkmıştır. Vahdet-i vücud yaklaşımları, dünya zevklerinden zâhidvarî uzak durma anlayışları, tarikat şeklinde yapılanmaları nedeniyle tasavvufî düşüncenin de karşısında olan Muhammed b. Abdülvehhâb, evliya ve türbelere aşırı rağbete karşıdır.[15] Muhammed b. Abdülvehhâb'ın kendisine siyasî alanda bir destek olarak Suud ailesiyle kurduğu ittifak 1747'de Vehhâbî hareketinin doğuşuna işaret etmektedir. Bu hareket ortaya çıktığı andan itibaren Orta Arabistan'da hızla büyüse de dışarıya açılması kırk yıl kadar sonra olmuştur.[16] Dinî bir hareket olarak ortaya çıksa da Türk hâkimiyetini tanımamak ve Arabistan topraklarında bir Arap devleti kurmak gayesini gütmesi nazarı dikkate alındığında Akçura'ya göre Vehhâbî hareketi aslında millî bir harekettir.[17] Zeine N. Zeine'e göre ise; Araplar ile Türkler arasındaki mücadelenin milliyetçi yönünü destekleyecek hiçbir tarihsel kanıt yoktur.[18]

Muhammed b. Suud bu yeni hareketi yaymak için ordusunu eğitmiş ve aralıksız akınlar düzenlemiştir. Muhammed b. Abdülvehhâb ise; Dir'iyye'de dersler ve vaazlar vermiş, komşu kabilelerin emirlerine mektup yazarak onları şirklerden arındırılmış İslam'a

---

[13] **Cook, Michael/Öz, Mustafa** (2020) TDV İslâm Ansiklopedisi, Muhammed b. Abdülvehhâb, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-b-abdulvehhab> , s.e.t. 09.06.2022.
[14] **Antonius, George** (1945) The Arab Awaking, , London, Hamish Hamilton, s. 22.
[15] **Hourani, Albert** (1994) Çağdaş Arap Düşüncesi (Çeviren: Boyacı, Latif/Yılmaz, Hüseyin (2013) Çağdaş Arap Düşüncesi, 3. Bası, İstanbul, İnsan Yayınları, s. 56-57.
[16] **Antonius**, s. 22.
[17] **Akçura, Yusuf** (1940) Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. asırlarda), İstanbul, Maarif Matbaası, s. 21-22.
[18] **Zeine, N. Zeine** (1958) Arab Turkish Relations and The Emergence of Arab Nationalism, Beirut, Khayat's, s. 38.

davet etmiştir. Muhammed b. Suud 1765'te ölünce yerine oğlu Abdülaziz b. Suud geçmiştir. Abdülaziz b. Suud aynı zamanda Muhammed b. Abdülvehhâb'ın da damadıdır.[19] Vehhâbilerin öfkesi; bizzat Osmanlı Hükümeti ve Osmanlı Sultanının dinî gevşekliği ve yozlaşması, batı çizgisinde gerçekleştirdiği dinsiz eğilimli reform hareketleri olarak nitelendirdikleri şeylere yönelmiştir.[20] Abdülaziz b. Suud ve oğlu döneminde Osmanlı Halifesinin otoritesine karşı savaşmak üzere Necid'in dışına çıkmışlar, ilk seferlerini 1799'da Irak'a yapmış ve Bağdat'ın kapılarına dayanmışlar, burada Türk valisini kendileriyle anlaşma yapmaya mecbur bırakmışlardır.[21] 1802'de ise Kerbela'ya saldırmışlar, katliam yapmış ve şehri yağmalamışlar, 1803'de Taif'i ele geçirmiş bu şehri de yağmalamışlardır.[22] Babıâli Vehhâbiler'in ilerlemesini durdurmak için Bağdat Valisi Süleyman Paşa[23]'ya Vehhâbiler'in merkezi Dir'iyye'ye saldırması için emir göndermiş, Süleyman Paşa'nın tereddüt etmesi üzerine "Şam ve mülhakatıyla birlikte Hicaz seraskerliğini Cezzar Ahmet Paşa'ya vererek Paşa'nın, Bağdat valisi ile ortaklaşa Vehhabilerin üzerine gitmesini" istemişse de Şam valisinin de bir takım bahanelerle seferi ağırdan alması, Vehhâbilerin Mekke'ye baskılarının artmasına sebep olmuş, baskılar sonucu şehri terkeden Mekke Emiri Şerif Galip'in vekili Abdülmuin halkın katledilmesini önlemek için İbni Suud'a elçi gönderip halka eman vermesi karşılığında şehre girmesine izin vereceğini söylemiş ve bunun neticesinde Vehhâbiler 1803 yılında Mekke'yi ele geçirmişlerdir. Abdulaziz b. Suud daha sonra Medine'ye yönelmiş ve onun yokluğunu fırsat bilen Şerif Galib ve Cidde Valisi Şerif Paşa Mekke şehrini geri almışlardır. Abdülaziz b. Suud öldükten sonra yerine geçen oğlu 1805'te Medine'ye gelerek Türk görevlileri Mekke ve Medine'den çıkarmış, halka eman vermiş, burada da mezarların kubbelerini ve ziyaret yerlerini yıktırmıştır. Osmanlı kutsal şehirler Mekke ve Medine'yi kaybetmeye tahammül edememiş önce Irak ve Şam valileri aracılığıyla Suudilere savaş açmışsa da başarılı olamamış daha sonra ise bu görevi Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya vermiş, 1806'da bu şartla vali olan Mehmet Ali Paşa ise 1811'e kadar bu emri yerine getirememiş ve ancak 1818'de Dir'iyye'ye girebilmiştir. Bu şekilde Arap Yarımadası'nın büyük bir bölümünü ele

[19] **Bostancı**, s. 42.
[20] **Zeine**, s. 37.
[21] **Antonius**, s. 22; **Kurşun, Zekeriya** (1998) Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti (Vehhâbî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 32.
[22] **Emecen, Feridun**, TDV İslâm Ansiklopedisi, C: 1, s: 193-194.
[23] Süleyman Paşa, Vehhâbîlere muhalif arap aşiretlerini de içeren bir ordu kurmuş başına da kethüdası Ali Paşayı koymuştur. Vehhâbîlere karşı seferleri Ali Paşa düzenlemiştir. Bknz: **Kurşun**, s. 31.

geçirmiş olan Suudilerin hâkimiyetine son verilmiştir.[24] Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim'in kazandığı zaferler daha sonra Mehmed Ali Paşa meselesini ortaya çıkaracaktır.

Suudiler 1824'te İmam Türki b. Abdullah b. Muhammed b. Suud önderliğinde yeniden ortaya çıkmışlar, Necid'e yeniden hâkim olmuşlar, İmam Faysal b. Türki'nin 1865'te ölümüne kadar da bu hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Onun ölümü sonucunda oğullarının iktidar mücadelesine girmesi, Osmanlıların Doğu Arabistan'da, Cebelişemmer'den Muhammed b. Reşîd'in de Necid'de üstünlüğü ele geçirmelerine sebep olmuştur.[25] II. Abdulhamid Suudlara karşı Reşîdîleri desteklemiş ama aynı zamanda onların Suudîler gibi bir güç kazanmasını da istememiş, kontrol altında tutuldukları süreçte Reşîdîleri, Suudîler karşısında bir denge unsuru olarak görmüştür.[26]

XIX. yüzyılın karışık ortamına ek olarak batılı devletler Osmanlının Arap topraklarında yoğun bir şekilde Osmanlı karşıtı faaliyetlerde bulunmuşlardır ve Arabistan'daki bazı kabilelere silah dağıttıkları dahi olmuştur. Ayrıca Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine seyyahlar göndermişler, bu seyyahlar başta casusluk olmak üzere çeşitli faaliyetler yürütmüşler ve ülkelerine gezdikleri bölgeler hakkında ayrıntılı bilgiler içeren raporlar göndermişlerdir.[27] Ancak bu yabancı devletlerin faaliyetleri II. Abdulhamid döneminde kısıtlanmıştır. II. Abdulhamid "İslam Birliği" politikasıyla Osmanlı topraklarını bir arada tutma çabasına girişmiştir. II. Abdulhamid'in Arap Yarımadasında otoriteyi yeniden sağlamak için aldığı tedbirlerden en önemlisi Hicaz demiryolu projesidir. Hicaz demiryolunun yapılmasının amaçlarından biri ülkenin diğer bölgelerinden Hicaz bölgesine hac ibadetini yerine getirmek üzere gelen halkın daha kısa sürede ve daha güvenli bir şekilde buraya ulaşmalarını sağlamaktır. Bir diğer amacı bölgede ticaretin canlanmasını sağlamaktır. Siyasî ve askerî açılardan ise bölgedeki muhtemel isyanlara karşı bu yolla askerî sevkiyatın yapılması amaçlanmıştır. Bir de kültürel amacı vardır ki bu da bölge halkına medeniyeti ulaştırmak, halkı yeniliklerden haberdar etmek ve genel kültür seviyelerinin yükselmesine yardımcı olmaktır. II. Abdulhamid'in Arap Yarımadasında otoriteyi yeniden sağlamak için aldığı tedbirlerden diğerleri ise; bölgede bulunan âlimler, nüfuz sahibi şeyhler ve kabile reislerinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sağlamak, bölgeye atanacak idarecilerin bölgeye hâkim ve iyi Arapça bilen insanlardan seçmek gibi bir takım idari tedbirler almak

[24] **Kurşun** (1999), s.44-48.
[25] **Kurşun, Zekeriya** (2009) TDV İslâm Ansiklopedisi, C: 37, s: 584-587.
[26] **Kurşun** (1998), s. 242.
[27] **Sapan, Süheyl** (2014) 'Başbakanlık Arşiv Belgeleri Işığında II. Abdulhamid ve Arap Yarımadası: 1876-1909' Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi C: X, S: 1, s. 59-77, s. 60.

ve bölgede çeşitli emelleri olan batılı ülkelerin amaçlarını ve çabalarını boşa çıkarmaya çalışmaktır. Batılıların bölgedeki etkisini kırmak, Araplar arasında çıkmaya başlayan milliyetçilik duygularını İslam kardeşliği mefhumuyla bertaraf etmek ve Arap halklarını devlete bağlamak için İslam Birliği(İslamcılık) düşüncesini benimsemiştir.[28] İmparatorluğun içinde de dışında da din okullarına destek sağlamış, yürüttüğü faaliyetleri anlatması ve fikirlerini imparatorluğun en uzak köşelerine ulaştırması için birtakım insanlar görevlendirmiş, gazeteler ve dergiler yayımlatmıştır. Arapların ileri gelenlerine makamlar vermiş, sarayda Arapların görev almalarını sağlamış, kutsal şehirler Mekke, Medine ve Kudüs'te camilerin onarım ve bakımı için cömertçe harcamalar yapmıştır.[29]

II. Abdulhamid döneminin sonlarına doğru Suudlar yeniden güçlenmeye başlamış, başlarında bulunan Abdülaziz b. Abdurrahman 1902'de Riyad'ı ele geçirerek ehhabi hareketinin yeni lideri olmuştur.[30] Abdülaziz, Trablusgarp ve Balkan Savaşları yüzünden oldukça sarsılmış ve bölgedeki askerî gücünü bu cephelere çekmiş olan Osmanlı Devleti'nin bu durumundan yararlanarak, 1913'te de Ahsa'yı işgal etmiştir. Bâbıâlî, yani yönetimi elinde bulunduran İttihadcılar, Necid Mutasarrıflığını Osmanlı'nın elinde tutabilmek için İbni Suud ile bir anlaşma yapmak suretiyle Mısır gibi vilâyet-i mümtazeye dönüştürüp, padişahın onayıyla valiliğini de Suud ailesine bırakmışlardır. Bu durum o şartlar altında uygulanabilecek en uygun siyaset olsa da I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu siyasetten bir sonuç elde edilememiştir.[31]

I. Dünya Savaşı'na gelene kadar Osmanlı'nın Arap topraklarında cereyan eden Arapçılık hareketi bir kültürel canlanmadan kaynaklanan ve Osmanlı Devleti'nin kötü yönetimine, yozlaşmasına, yolsuzluğuna bir tepki ve birtakım siyasi halklara sivil özgürlük talebi şeklinde örgütlenmiş, bu hareket asıl Arap milliyetçiliği hüviyyetini I. Dünya Savaşı'nın çıkması sonrası ve Osmanlı sonrası dönemde Arapların ortak geçmiş, coğrafya, kültür ve ırk düşüncesiyle Avrupalı mandater devletlere karşı bir hareket başlatmaları sonrası kazanmıştır.[32]

I. Dünya Savaşı'na Avrupalı devletlerin bilhassa da İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni parçalama politikaları damgasını vurmuştur. Osmanlı'yı parçalayarak yok etme planı

[28] **Sapan**, s. 65-71.
[29] **Antonius**, s. 71.
[30] **Yavuz, Hulusi** (1988) TDV İslâm Ansiklopedisi, C: 1, s: 194-195.
[31] **Kurşun** (1998), s. 244.
[32] **Hut, Davut** (2016) 'Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği' Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, C: 1, s.105-150, s. 114-115.

İngilizleri Osmanlının "hoşnutsuz nüfusuna" yani Araplara yöneltmiştir. Arapların çoğunluğu Halifeliğe ve padişaha sadık kalsalar da gizliden gizliye Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü sezen küçük bir azınlık, batan Osmanlı gemisini terkederek dış destek alma pahasına bağımsızlıklarını kazanmayı zorunlu görmüşlerdir ki bu dış yardım hazırda bekleyen İngiltere ve Fransa'dan gelecektir. Nitekim savaştan birkaç ay önce Mekke Emiri Şerif Hüseyin İngilizlerden yardım talep etmiş ancak İngilizler o zaman "dost bir güce" karşı kullanılmak üzere silah yardımı yapma fikrine hoş bakmamıştır. Ancak artık durum değişmiş ve İngiltere Araplara, savaşta İngilizlere yardım etmeleri karşılığında Arabistan'a hiçbir müdahalenin olmayacağı ve dış saldırılara karşı da Araplara yardım edecekleri sözünü vermiştir.[33]

Şerif Hüseyin, Şerîf Ali Paşa'nın oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Diğer şerifler gibi Hâşimî soyundandır. 1856-1858 ve 1861-80 yıllarında Mekke'de kalmış sonra yine İstanbul'a dönmüştür.[34] Hüseyin'in Mekke Emirliğini ele geçirme teşebbüsünde olduğunun öğrenilmesi üzerine, dönemin sultanı II. Abdulhamid, Hüseyin'i İstanbul'a çağırtarak ona Danıştay üyeliği verip onu göz önünde tutmuştur.[35] Ancak İttihatçılar tarafından 1908'de Mekke Emirliğine getirilmiştir. Emirliği süresince İttihat ve Terakkî yönetiminin politikalarıyla çatışmış, onları kendi karşısına almamaya özen gösterse de bölgede kendi gücünü artırma çabalarına girişmiş, bu bağlamda 1910 yılında Kasîm bölgesinin vergilerini toplamak bahanesi ile Suudîlere karşı bir harekât düzenlemiş, böylelikle o bölgeyi kendi itaati altına almak istemiştir. 1913'te Asir'i ele geçirerek daha da güçlenmiştir. Şerif Hüseyin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne sadakatini dile getirmiş ve savaşta üzerine düşeni yapacağını söylemişse de bir yandan da oğlu Abdullah aracılığıyla 14 Temmuz 1915 - 30 Ocak 1916 tarihleri arasında gerçekleşen ve tarihe McMahon-Şerîf Hüseyin mektupları olarak geçen İngilizlerle olan yazışmalarını gerçekleştirmiş ve meşhur Arap ayaklanmasının planlarını yapmıştır. 9-16 Mayıs 1916 tarihinde yapılan Sykes-Picot Antlaşması ile daha önce İngiltere'nin Arap Krallığı olarak belirlediği bölgeler "*Suriye'nin Akkâ'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyıları, Adana ve Mersin bölgeleri Fransa, Bağdat-Basra arası ile Dicle-Fırat bölgesi İngiltere çıkar bölgeleri olarak*" belirlenmiştir. Bu anlaşmadan daha önce 1915'te ise İngilizler, Necid Emiri İbni Suud ile yaptıkları bir anlaşmayla daha önce

[33] **Zeine**, s. 99-100.
[34] **Özcan, Azmi** (2010) TDV İslâm Ansiklopedisi, Şerîf Hüseyin, <https://islamansiklopedisi.org.tr/serif-huseyin>, s.e.t. 13.06.2022.
[35] **Erkal, Şükrü** (1978) Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı 1914-1918, Ankara, Gnkur. Basımevi, s. 18.

Şerif Hüseyin'e bırakmış oldukları Basra körfezinin güney kıyılarında Suudîlerin hâkimiyetini tanımışlardır.[36]

1916 yılına gelindiğinde Cemal Paşa'nın Beyrut ve Şam'da bazı Arapları devlete ihanet ettikleri gerekçesiyle idam etmesi zaten Avrupa Devletleri tarafından kışkırtılmakta olan Arap isyanının fitilini ateşleyen olay olmuştur. 10 Haziran 1916'da, McMahon-Şerif Hüseyin yazışmalarının nihai sonucu olarak Şerif Hüseyin önderliğinde ve İngilizlerin askerî ve malî destekleriyle Mekke'de Arap isyanı başlamıştır.[37] Şerif Hüseyin ve beraberindeki bedevilerden oluşan isyancılar Thomas Edward Lawrence gibi İngiliz subayları eşliğinde Hicaz demiryolları başta olmak üzere 1917-18 yıllarında demir yolları ve telgraf hatlarına saldırılar düzenleyerek hatları ağır bir şekilde tahrip etmişlerdir. 30 Ekim 1918'e gelindiğinde itilaf devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan Osmanlı kuvvetlerinin İtilaf devletleri kumandanlıklarına teslim edileceğini içeren 16. maddesi Osmanlı Devleti'nin Arabistan'daki varlığına son vermiştir.[38] Ancak mütarekenin imzalanmasına rağmen bazı bölgelerdeki cephelerde teslim olmayı reddedip direnişe devam eden Türk birlikleri olmuştur. Bunlardan birisi de Müslümanların kutsal şehri Medine'nin savunucusu Fahreddin Paşa'dır ve mütareke hükmüne uymayı reddedip 12 taburluk kuvvetiyle direnmeye devam etmiştir. Fahreddin Paşa İngiliz subaylarının mütarekenin ilgili maddesi gereği teslim olması teklifine karşı çıkmış, şehri terketmek yerine kanının son damlasına kadar savunma kararı almıştır. İstanbul'dan gelen emirler dahi onu bu savunmadan vazgeçirememiştir. Fahreddin Paşa karargâhıyla arasındaki çatışmalara ve taburlarındaki çözülmelere rağmen bırakmadığı Medine müdafaasını, nihayet 58. Tümen Komutanı Albay Necip'in onu şehri teslimden başka çarenin kalmadığına ikna etmesi sonucu 8 Ocak 1919'da sonlandırmış, şehirden çıkarken de Harem-i Şerif'e giderek veda ziyaretini yapmıştır.[39]

İsyan sonrasında Şerif Hüseyin'in kendisini Arap memleketlerinin(Filistin, Suriye ve Irak dâhil) kralı[40] ve Halife ilan etmesi İbni Suud ve Hicaz dışındaki Müslümanların tepkisine neden olmuştur. Bu tepkiler üzerine krallığını Hicaz ile sınırlayan Şerif Hüseyin'in zaten sallantıda olan otoritesi İbni Suud'un 1919'dan itibaren Taif ve Kuzma'yı alıp

[36] **Özcan**, dn. 34.
[37] **Zeine**, s. 104.
[38] **Oran, Baskın** (Editör) (2008) Türk Dış Politikası (Cilt I 1919-1980), 13. Bası, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 197; **Bostancı**, s. 68-69; **Erkal**, s. 375.
[39] **Erkal**, s. 375-380.
[40] **Uzunçarşılı**, s. 142.

Mekke'yi de kuşatmasıyla iyice sarsılmış, İngilizler ise desteklerini güçlenen tarafa yani İbni Suud'a kaydırmışlardır. Nihayet İbni Suud'un 1924'te Mekke'yi ele geçirmesiyle Şerif Hüseyin kaçmak zorunda kalmıştır.[41] Abdülaziz ibni Suud 1926'da Hicaz'ın tamamını ele geçirmiş, yine bu yıl İngilizlerle yaptığı bir antlaşma sonucunda Arabistan Kralı olmuştur.[42] 1932 yılında ise Suudi Arabistan Krallığı'nı resmen kurmuştur.[43]

1.2. İki Bağımsız Ülke Olarak Türkiye Cumhuriyeti ve Suudi Arabistan Krallığı Arasındaki İlişkiler

1.2.1. Tek Parti Dönemi Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

I. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti yıkılmış, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlatılan Milli Mücadelenin kazanılması sonucunda bağımsız bir Türkiye Devleti kurulmuştur. Bu yeni dönemde Türkiye'nin Arap memleketleriyle ilişkisi, Türk unsurunun çoğunlukta bulunduğu bölgelerde milli bir Türk Devleti kurma esasına dayanan Misak-ı Milli'nin 1. maddesinde belirlenmiş, bu maddeye göre Türkiye Arap topraklarında yaşayan halklara kendi haklarında karar alma hakkı tanımış ve böylece Arap ülkeleri üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir.[44] Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti 3 Mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul ettiği kanunla hilafeti ilga etmiştir.[45]

Türkiye Cumhuriyeti, 8 Ocak 1926'da Abdülaziz bin Suud'un kendisini Necid ve Hicaz Kralı ilan etmesinin akabinde bu krallığı tanıyan ilk ülkelerden olmuştur.[46] 3 Ağustos 1929'da iki ülke arasında Mekke'de Dostluk Anlaşması imzalanmış, Haziran 1932'de ise Kral Abdülaziz'in oğlu Hicaz Genel Valisi ve Dışişleri Bakanı Emir Faysal beraberindeki heyetle beraber Türkiye'yi ziyaret etmiş, burada başta Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Türk yetkililer tarafından oldukça sıcak karşılanmıştır. 23 Eylül 1932'de Kral Abdülaziz Hicaz ve Necid'i birleştirerek devletin yeni adını Suudi Krallığı olarak değiştiğinde Kral Abdülaziz'e ilk kutlama mesajını Mustafa

[41] **Erkal**, s. 393.
[42] **Uzunçarşılı**, s. 143.
[43] **Kurşun** (2009), s. 587.
[44] **Bostancı**, s. 107-108.
[45] **TBMM**, Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.431.pdf>, s.e.t. 22.06.2022.
[46] **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Dönemi Türkiye-Orta Doğu İlişkileri, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-turkiye-orta-dogu-iliskileri/>, s.e.t. 23.06.2022.

Kemal Atatürk gönderdiği gibi Türkiye Suudi Arabistan Krallığı'nı ilk tanıyan devlet olmuştur.[47]

Atatürk'ün 1938'de ölümüyle İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından kısa bir süre sonra II. Dünya Savaşı patlak vermiştir.[48] Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı tercih etmesiyle Türkiye bu fiili savaşın dışında kalmıştır.[49] Türkiye'nin II. Dünya Savaşı süresince izlediği bu tarafsızlık politikası uluslararası alanda yalnız kalmasına neden olmuştur. Türkiye kuzeyinden gelen Sovyetler Birliği tehdidine karşı endişelerini gidermek ve güney sınırlarından gelmesi muhtemel tehditleri bertaraf etmek amacıyla o zaman çoğu bağımsızlığını yeni kazanmış olan Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikası izlemeye başlamıştır.[50] II. Dünya Savaşı sonrasında Mısır, Suriye, Irak, Ürdün, Lübnan, Yemen ve Suudi Arabistan 22 Mart 1945'te İngiltere, Fransa ve İtalya gibi sömürgeci devletlerin devam eden sömürgeci siyasetlerine karşı hürriyet ve hâkimiyetlerini koruyabilmek için güçlerini birleştirmek amacıyla Arap Birliği Antlaşmasını imzalayarak Arap Birliği'ni kurmuşlardır.[51] Türkiye bu girişimi oldukça olumlu karşılamış, bu dönemde Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çabalamıştır. Başta Irak, Suriye, Lübnan ile olmak üzere ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır. Yine bu dönemde Türkiye 1947'de Filistin'in taksimi meselesi Birleşmiş Milletler'e getirildiğinde Araplarla birlikte hareket etmiş ve Filistin'in taksimi aleyhinde oy kullanmış, Türkiye'nin bu tutumu sayesinde Araplarla bozulmaya yüz tutan ilişkiler tekrar olumlu bir havaya girmiştir. 1948 yılına gelindiğinde ise; 1947'de ilan edilen Truman Doktrini Soğuk Savaşı resmen başlatırken Batı, Türkiye ile ilgilenmeye başlamış ve Batı ile yakınlaşan Türkiye, Arap dünyasından uzaklaşmıştır.[52] 1948'de Marshall Planı kapsamında Amerika tarafından Türkiye'ye yapılan askeri ve ekonomik yardımlar da Türkiye'nin dış politikada Amerika ile uyumlu bir politika izlemesini gerektirmiştir.[53]

---

[47] **Atatürk Ansiklopedisi**, dn. 46; **Bostancı**, s. 130.
[48] **Seydi, Süleyman** (2020) TDV İslam Ansiklopedisi, İkinci Dünya Savaşı, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ikinci-dunya-savasi>, s.e.t. 23.06.2022.
[49] **Gürün, Kâmuran** (1983) Dış İlişkiler ve Türk Politikası, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 7.
[50] **Oran** (2008), s. 616.
[51] **İhsanoğlu, Ekmeleddin** (1991) TDV İslam Ansiklopedisi, Arap Birliği, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arap-birligi>, s.e.t. 23.06.2022.
[52] **Oran** (2008), s. 616-617.
[53] **Yücel, İrem** (2018) 'Marshall Planı ve Türkiye'ye Etkisi', (Yüksek Lisans), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

14 Mayıs 1948'de İngiltere Filistin'deki manda yönetimini sona erdirmiş, bundan birkaç saat önce de Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Ulusal Konseyi İsrail'in bağımsızlığını ilan etmiş, İsrail Devleti, bağımsızlık ilanın üzerinden henüz 11 dakika geçmişken ABD tarafından, 17 Mayıs'ta ise SSCB tarafından tanınmıştır. Türkiye ise bu durumu endişeyle karşılamıştır.[54] İsrail'in bağımsızlık ilanından bir gün sonra 15 Mayıs 1948'de Mısır, Irak, Suriye, Ürdün ve Lübnan orduları İsrail'e girerek Birinci Arap İsrail Savaşını başlatmışlardır. Savaş sonunda Arap güçleri yenilmiş, İsrail toprakları genişlemiştir.[55] Savaşın devam ettiği sırada 12 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu ABD, Fransa ve Türkiye temsilcilerinden meydana gelen bir Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulmasına karar vermiş, Türkiye Arap devletlerinin karşı çıktığı bu komisyonu desteklemesi ve bunun bir parçası olmasıyla İsrail'in bağımsızlığına bakış açısının değiştiğinin sinyallerini vermeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye aldığı dış yardımların etkisiyle Filistin meselesinde Filistin'in taksimine karşı çıkan tutumunu tarafsızlık olarak değiştirmiştir. İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesinden kısa bir süre sonra 30 Haziran 1948'de İsrail ile bir posta anlaşması imzalayan Türkiye, Filistin Uzlaştırma Komisyonundaki görevi sürerken 28 Mart 1949'da İsrail'i tanımış ve İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülkesi olmuştur.[56]

1.2.2. Çok Partili Dönemde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

1950 sonrası Demokrat Parti döneminde de Batı Bloğuna uygun siyaset anlayışı devam etmiştir. Nitekim 1952 yılında Türkiye Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü(NATO)'ne üye olmuştur.[57]

1960'lara gelindiğinde bu dönemin Türkiye dış politikasını 1980'lere kadar Kıbrıs Sorunu şekillendirmiş ve Türkiye Batı yanlısı politikasından uzaklaşmaya başlamıştır.[58] 18 Aralık 1965'te BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs'ın toprak bütünlüğünün korunmasını isteyen ve herhangi bir dış müdahaleyi reddeden tasarının oylamasında 47 ülke lehte oy kullanırken, 54 ülke çekimser, 5 ülke ise aleyhte oy kullanmıştır. Suudi Arabistan da çekimser oy

[54] **Oran** (2008), s. 639.
[55] **Cleveland, William L.** (2008) Modern Ortadoğu Tarihi (Çeviren: Harmancı, Mehmet (2008) Modern Ortadoğu Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Agorakitaplığı, s. 296.
[56] **Oran** (2008), s. 639-641.
[57] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü – NATO, <https://www.mfa.gov.tr/nato.tr.mfa>, s.e.t. 24.06.2022.
[58] **Bal, İdris** 'Türk Dış Politikası (1960-1980)': Güzel, Hasan Celal/Çiçek, Kemal/Koca, Salim (Editörler) (2002) Türkler Cilt 17, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 147.

kullananlar arasında yer almıştır.[59] Türkiye BM'de aldığı bu yenilgi sonrasında komşu Arap ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri geliştirme girişimlerini başlatmıştır.[60]

29 Ağustos-4 Eylül 1966 tarihleri arasında Suudi Arabistan Kralı Faysal bin Abdülaziz Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın daveti üzerine Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Burada yapılan görüşmelerde ikili ilişkilerin geliştirilmesi ele alınmıştır. Kral Faysal ziyareti sırasındaki konuşmasında Suudi Arabistan ve Türkiye'nin iki kardeş ülke olarak hedeflerinin bir olduğunu vurgularken, Kıbrıs'taki Müslüman Türk kardeşlerinin haklarının da korunmasına desteğini dile getirmiştir. Görüşmelerde ve sonrasında iki ülke arasındaki din bağına sık sık vurgu yapılmıştır.[61]

5 Haziran 1967'de üçüncü Arap-İsrail Savaşı gerçekleşmiş, Türkiye bu sefer Arapların yanında bir politika izlemiş, topraklarındaki üslerin Araplara karşı kullanılmasına müsaade etmeyeceğini ve savaş sonrasında Arapların yenilmesi üzerine kuvvet yoluyla toprak kazanılmasına karşı olduğunu açıklamıştır. Türkiye sözlü desteğinin yanında savaşta zarar gören Arap ülkelerine yiyecek, ilaç ve giyecek yardımı yapmıştır.[62]

22-27 Ocak 1968 tarihlerinde Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Suudi Arabistan'ı ziyaret eden ilk Türk devlet başkanıdır.[63] Kral Faysal, Cumhurbaşkanı Sunay'ın ziyaretinde de iki ülkenin kardeşliğine ve Kıbrıs Türklerine desteklerine değinmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Sunay ise; Türkiye'nin kardeş Arap memleketlerinin haklı ve meşru davalarına desteklerini dile getirmiş, Kıbrıs meselesindeki desteğinden dolayı Kral Faysal'a teşekkür etmiştir.[64]

1969'da Kudüs'teki Müslümanların kutsal mescitlerinden Mescid-i Aksâ'nın bir Yahudi tarafından yakılmaya çalışılması İsrail ile Müslüman devletler arasındaki gergin ortamı iyice körüklemiştir. Yangının çıkarıldığı gün Ürdün Kralı Hüseyin bin Talal Arap Birliği'ni olağanüstü toplantıya çağırmış, bu toplantıda İslam ülkelerinin liderlerinin katılacağı bir İslam Zirvesi düzenlenmesi kararı alınmıştır. Bu doğrultuda zirvelerden ilki 1969'un Eylül ayında Fas'ın başkenti Rabat'ta, ikincisi ise 1970'in Mart ayında Suudi

[59] **Bostancı**, s. 210-211.
[60] **Oran** (2008), s. 788.
[61] **Bostancı**, s. 218-221.
[62] **Oran** (2008), s. 790.
[63] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Ocak 1968, Ankara, S: 40, Belge 10, s. 43.
[64] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Ocak 1968, Ankara, S: 40, Belge 11, s. 45-47.

Arabistan'ın Cidde kentinde düzenlenmiştir. İkinci zirvede İslam Konferansı Örgütü'nün amaç ve prensiplerini ihtiva eden bir taslak hazırlanmış, 29 Şubat-4 Mart 1972 tarihlerinde Cidde'de gerçekleştirilen üçüncü zirvede ise taslak bazı değişikliklerle birlikte katılımcı devletler tarafından onaylanarak kabul edilmiş, böylelikle İslam Konferansı Örgütü resmen kurulmuştur. Türkiye örgüte tam üyelik başvurusunu 1976 yılında yapmıştır.[65]

12 Mart 1971'deki ara rejim döneminde Türkiye yönünü tekrar ABD yanlısı politikalara çevirmiş ve Arap ülkeleriyle uzaklaşmışsa da 1973'te kurulan yeni hükümet Araplarla ilişkileri yeniden geliştirmeye çabalamıştır.[66] 1973-1974 Petrol Krizi sonrası Türkiye petrol ihtiyacını kesintisiz olarak sağlayabilmek için başta Irak olmak üzere petrol zengini ülkelerle sıkı ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Buna ek olarak 1974'te Türkiye'nin Kıbrıs'a düzenlediği askeri harekât sonrası ABD tarafından uygulanan askeri ambargo ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ile yaşanan ticari, ekonomik krizlerle birlikte ekonomik anlamda zora düşen Türkiye, kendisine alternatif bölgeler bulmak istemiştir.[67] 1967'deki Arap-İsrail Savaşı'nda olduğu gibi, 1973'teki Arap-İsrail Savaşı'nda da Filistinliler ve Arapların yanında yer almış, ABD'ye İncirlik Üssü'nü açmazken Araplara yardım götüren Sovyet uçaklarına hava sahasını kullanma izni vermiştir. Türkiye bu politikası karşılığında OPEC ülkeleri tarafından petrol ihracı kısıtlamalarının dışında tutulmuştur. Ayrıca 1974 Kıbrıs Harekâtı'nda Arapların desteğini almıştır.[68] Suudi Arabistan'a gelince Kıbrıs sorununa İslami açıdan bakmış ve bütün bu dönemlerde Kıbrıslı Müslüman Türklere desteklerini sunarken buradaki Türklere çeşitli yollarla maddi yardımlarda da bulunmuştur.[69] Türkiye 1975'te siyonizmin BM Genel Kurulu tarafından ırkçılığın bir türü olarak kabul edildiği kararına olumlu oy kullanmıştır. 1975'te Filistin Kurtuluş Örgütü(FKÖ)'nü tanımıştır. Kahire'deki Türk Büyükelçiliği üzerinden de örgütle ilk ilişkilerini kurmuştur. 1976'da ise FKÖ'nün Ankara'da siyasi büro açmasına izin vereceğini açıklamış, 1979'da da FKÖ Ankara Bürosu açılmıştır.[70]

---

[65] **Dursun, Davut** (2001) TDV İslam Ansiklopedisi, İslâm Konferansı Teşkilâtı, <https://islamansiklopedisi.org.tr/islam-konferansi-teskilati>, s.e.t. 25.06.2022.
[66] **Oran** (2008), s. 794.
[67] **Gözen, Ramazan** 'Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri' : Güzel, Hasan Celal/Çiçek, Kemal/Koca, Salim (Editörler) (2002) Türkler Cilt 17, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 408.
[68] **Oran** (2008), s. 795.
[69] Bknz: **Eş-Şemri, Abdullah Bin Hacis** (2016) ' Kıbrıs Sorununun Kral Halid bin Abdülaziz Döneminde Türk-Suud İlişkilerine yansıması (1975-1982)' (Çeviren: Bostancı, Mustafa) Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi C: X, S: 2, s. 61-80; **Bostancı**, s. 258-278.
[70] **Oran** (2008), s. 795.

1.2.3. 1980 Darbesi Sonrası Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

12 Eylül 1980'de Türkiye'de gerçekleşen askeri darbe sonrası Türkiye Ortadoğu ile ve pek tabii olarak Suudi Arabistan ile ilişkilerini, İran'daki İslam devrimi ve SSCB'nin Afganistan'ı işgali sonucu ABD'nin "Yeşil Kuşak" teorisinin bir parçası olarak ABD öncülüğünde yeniden geliştirmiştir. "Yeşil Kuşak" teorisi ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını garanti altına almak için giriştiği İran'ın radikal İslam'ına karşı Suudi Arabistan'ın başı çekeceği ılımlı İslam projesi çerçevesinde bu projeye katılan ülkelere destek vermeyi içeren[71] bir teoridir. Suudi Arabistan, 12 Eylül'de darbe gerçekleştiğinde Türkiye Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'e kutlama mesajı gönderen ilk ülke olmuştur. 1980-83 yılları arasında Türkiye, Suudi Arabistan ve Kuveyt arasında ortak yatırım, askerî eğitim alanlarında işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.[72]

Türkiye 25-28 Ocak 1981 tarihlerinde Mekke'de düzenlenen İslam Konferansı Örgütü'nün 3. İslam Zirve Konferansı'na ilk defa Başbakan Bülent Ulusu ile eşit düzeyde katılmıştır.[73] Yine aynı zirveye Kıbrıs Türkleri ilk defa gözlemci statüsünde katılmış, zirvede Kıbrıs Türklerine destek mesajı verilmiştir [74] Aralık 1983'te Dakka'da düzenlenen zirvede Kıbrıs'ta iki ayrı toplumun varlığı kabul edilse de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti(KKTC)'nin İKÖ üyesi devletlerin hiçbiri tarafından tanınmaması Türkiye için bir hayal kırıklığı olmuştur. Ocak 1984'te gerçekleştirilen 4. İslam Zirvesi Konferansı'da Türkiye ilk kez Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile cumhurbaşkanı düzeyinde katılmıştır. Cumhurbaşkanı Evren burada konferans başkan yardımcılığına seçilmiştir. Ayrıca İslam Konferansı Örgütü Ülkeleri Arası Ekonomi ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi(İSEDAK) başkanlığına da getirilmiştir.[75]

Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 21 Şubat 1984'te Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Kendisine burada Suudi Arabistan Kralı Fahd bin Abdülaziz tarafından Suudi Arabistan'ın en büyük devlet nişanı olan ve o döneme kadar hiçbir devlet başkanına verilmemiş olan "Abdülaziz Nişanı" verilmiştir. Ziyaret sırasında gerçekleştirilen görüşmelerde; Filistin sorunu gibi bölgesel meseleler ele alınmıştır. Evren Suudi Arabistan'a

[71] **Oran, Baskın** (Editör) (2009) Türk Dış Politikası (Cilt II 1980-2001), İstanbul, İletişim Yayınları, s. 124-125.
[72] **Oran** (2009), s. 124-125.
[73] **Oran** (2009), s. 127.
[74] **Eş-Şemri**, s. 71.
[75] **Oran** (2009), s. 128.

Kıbrıs meselesinde gösterdiği dostane tavır için teşekkür etmiştir.[76] İki ülke arasında "Askerî Eğitim, Öğretim, Geçici Görev Alanlarında Ortak İşbirliği Antlaşması" imzalanmış, ticaret ve yatırım alanlarında birçok işbirliği imkânları ele alınmıştır.[77]

Türkiye'den Suudi Arabistan'a bir ziyaret de dönemin Türkiye Başbakanı Turgut Özal tarafından 16-20 Mart 1985 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret Türkiye'den Suudi Arabistan'a Başbakan düzeyinde gerçekleştirilen ilk ziyarettir. Başbakan Turgut Özal ile Suudi Arabistan Kralı Fahd bin Abdülaziz arasındaki görüşmelerin ana konularını, İran-Irak Savaşı, Bulgaristan'daki Türklere uygulanan baskı ve ekonomik ilişkiler başta olmak üzere iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi başlıkları oluşturmuştur.[78]

Filistin meselesine gelince; Türkiye 80'li yıllarda da Filistin yanlısı politikasını sürdürmüştür. İsrail'in Kudüs'ü kendisine bağlaması üzerine Türkiye 31 Temmuz 1980'de bir bildiri yayınlamış, bildiride bu oldubittiyi kabul etmeyeceğini açıklarken 4 Aralık'ta Telaviv'deki maslahatgüzarını merkeze çağırtmış ve Kudüs'teki başkonsolosluğu kapatmıştır. İsrail'in 1981-82 yıllarındaki Lübnan'a saldırıları ve işgalini sona erdirmesini istemiştir. FKÖ lideri Yaser Arafat'ın 1986'daki Ankara ziyaretinde Türkiye'nin Filistin halkının bağımsız bir devlet kurmasını destekleyeceğini ifade etmiştir. Türkiye 1988'de kurulan bağımsız Filistin Devleti'ni tanıyan dünyadaki beşinci devlet olmuştur.[79]

90'lı yıllara gelindiğinde Ortadoğu'da önemli bir savaş daha patlak vermiştir. Irak silahlı kuvvetlerinin 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgaliyle I. Körfez Savaşı başlamıştır. Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in bu hamlesiyle petrol üreten Körfez'e hâkim olma ihtimali ABD'yi oldukça rahatsız etmiş, Kuveyt'in işgalini Suudi Arabistan'ın işgalinin başlangıcı olarak görmüş, kendi ordusunun Irak ordusuyla baş edemeyeceğinin farkında olan Suudi Arabistan hükümeti ise ABD'den ülkesinin savunması için asker talebinde bulunmuş, bunun sonucunda Çöl Kaplanı Operasyonu bağlamında ABD, Suudi Arabistan'a 200 bin asker konuşlandırmıştır. Savaş; ABD Başkanı George Herbert Walker Bush'un 27 Şubat

[76] **Bostancı, Mustafa** (2017) 'Türk-Suudi İlişkilerine Katkısı Bakımından Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Suudi Arabistan Ziyareti (21-24 Şubat 1984)' Sosyal Bilimler Metinleri, S: 01, s. 105-119, s. 110-117.
[77] **Oran** (2009), s. 126.
[78] **Bostancı, Mustafa** (2016) 'Türk-Suudî İlişkilerine Katkısı Bakımından Turgut Özal'ın Suudî Arabistan Ziyareti (16-20 Mart 1985)' Yeni Türkiye, S: 85, s. 651-662, s. 656-658.
[79] **Oran** (2009), s. 128-129.

1991 tarihinde Kuveyt'in kurtarıldığını açıklaması, ardından da BM Güvenlik Konseyi'nin Nisan'daki ateşkes kararı ile sona ermiştir.[80]

90'lı yıllarda Türkiye Kıbrıs ve güneydoğu meselelerinde Arap ülkelerinden beklediği desteği görememiş, bunun bir sonucu olarak 90'lı yılların ikinci yarısında İsrail ile ilişkilerini hiç olmadığı kadar geliştirmiştir. Ancak Türkiye bu dönemde de Suudi Arabistan ile ilişkilerini iyi tutmaya özen göstermiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 1993'te Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyareti sırasında iki ülke arasında askeri ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ele alınmıştır. Suudi Arabistan Kıbrıs konusunda olduğu gibi PKK sorununda da Türkiye'ye diğer Arap ülkelerine kıyasla görece daha fazla destek sunmuştur.[81]

1990'larda Türkiye İsrail ile siyasi, askeri, ekonomik alandaki ilişkilerini karşılıklı üst düzey ziyaretlerle pekiştirerek oldukça ileri seviyeye taşırken, diğer yandan da Filistin devletinin kurulmasına ve bu devletin altyapısı, ekonomisi ve ticaretinin gelişmesine destek vereceğini açıklayarak denge politikası izlemeye çalışmıştır. Türk yöneticiler İsrail'e her gidişlerinde Filistin temsilcileri ile de görüşmeler yaparak desteklerini dile getirseler de bu destek uygulama aşamasına geçememiştir. Körfez Savaşı'nın ardından başlayan Arap-İsrail barış sürecinde de Türkiye aktif bir rol oynamamış, denge politikası gütmeye devam etmiştir.[82]

2000'li yıllara gelindiğinde dünya düzeninde yeniden taşları yerinden oynatacak bir olay meydana gelmiş, 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a toplamda 2,977 kişinin ölümüyle sonuçlanan terör saldırıları gerçekleştirilmiş, bu saldırıları gerçekleştirenlerin Usame bin Ladin liderliğindeki el-Kaide örgütünün üyeleri oldukları tespit edilmiştir.[83] Bu durum Ortadoğu'da yeni bir büyük savaşı ve ABD başta olmak üzere dünyada günümüze kadar devam edecek olan İslamofobiya'yı körüklemiştir.[84]

---

[80] **Cleveland**, s. 525-534.
[81] **Özev** (2016), s. 19-20.
[82] **Gözen**, s. 424-425.
[83] **Diplomatic Security Service Then&Now**, 'The First Century of Diplomatic Security Service', s. 80, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/DS100Then-Now_forWebOnly-1.pdf>, s.e.t. 21.10.2022.
[84] **Anadolu Ajansı**, ABD'ye İslam değil, İslamofobiya tehdit, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdye-islam-degil-islamofobiya-tehdit/413947 , s.e.t. 30.06.2022.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNDE GELİŞME DÖNEMİ (2002-2011)

2.1. 2002-2010 Yılları Arasında Yaşanan Uluslararası Gelişmelerin Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Gelişmesine Etkileri

2000'li yıllar dünyada politik açıdan önemli gelişmelerin ve dönüşümlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Özellikle 11 Eylül saldırıları ve akabinde gelen 2003 Irak Savaşı Ortadoğu bölgesinde dengeleri birçok yönden değiştirmiştir. 2002 yılının başlarında ABD'deki Bush yönetimi Irak'ın 11 Eylül saldırılarıyla ilişkisi bulunduğuna dair bir kanıt olmamasına rağmen dikkatini el-Kaide'den Irak'a yöneltmiş ve Irak'a askerî bir harekât düzenlemek için fırsat yaratma çabasına girişmiştir. ABD'nin harekâta destek olarak öne sürdüğü iddialar; Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu ve bu durumun ABD ve müttefiklerine karşı bir tehdit oluşturduğu, ayrıca bu silahların Saddam Hüseyin tarafından el-Kaide gibi terör örgütlerine verilebileceği, Irak'ta bir rejim değişikliğinin Irak halkının da yararına olacağıdır. Bu harekâtın dile getirilmeyen önemli bir sebebi ise Irak'ın dünyanın ikinci büyük petrol rezervine sahip olmasıdır.[85] Tarihler 20 Mart 2003'ü gösterdiğinde ABD-İngiliz koalisyon ordusu Irak'a girmiş ve kendi deyimleriyle "Irak'ı Özgürleştirme" harekâtıyla II. Körfez Savaşı'nı başlatmıştır.[86]

ABD, işgal sonrası Irak'ta oluşturduğu anayasa ile Şiiler, Sünniler ve Kürtler arasında mezhepsel ve etnik bölünmeyi kurumsal hale getirerek ülke bütünlüğünün de kalıcı olarak yok olmasına neden olmuştur.[87] Nitekim savaş sonrası gerçekleştirilen 2004 ve 2005 yıllarındaki seçimlerde Sünniler seçimleri boykot etmiştir. Türkmenler görmezden gelinmiş, hükümetteki kilit noktalar Kürtler ve Şiiler arasında paylaşılmıştır. 2005'teki seçimlerde Şii lider İbrahim El Caferi savaş sonrası Irak'ın seçilmiş ilk başbakanı olmuştur.[88] 10 Ekim 2005'te kabul edilen Irak Anayasasında Arapça ile birlikte Kürtçe de Irak'ın resmî dili olarak

[85] **Cleveland**, s. 595.
[86] **Hürriyet**, İkinci Körfez Savaşı, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ikinci-korfez-savasi-38443526 , s.e.t. 01.07.2022.
[87] **Özev** (2019), s. 34.
[88] **Türken, Anıl** (2007) 'The Iraq Conflict and Its Security Implications for Turkey (2003-2007)' (Yüksek Lisans), Bilkent University Department of International Relations, s. 62-63.

kabul edilmiş ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi(IKBY) de meşruiyet kazandırılarak tanınmıştır.[89]

Türkiye'de ise bu dönemde siyasi bir değişim yaşanmış, Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde tek başına iktidara gelmiştir.[90] Bu yeni dönemde Türkiye yüzünü "gönül coğrafyası" olarak nitelendirilen eski Osmanlı coğrafyasında kurulan devletlere dönmüş, ancak batıdan hiçbir zaman yüz çevirmemiş ve iki coğrafya ile de sıkı ilişkiler kurmak istemiştir. Yani bu dönemde Türkiye'nin dış politikasının iki ana ekseni vardır. Birincisi; Avrupa Birliği reformlarını uygulayarak ve ABD ile iyi ilişkiler kurarak Batı dünyasının bir parçası olabilmek, ikincisi; Batı dünyasına giren Türkiye'nin İslam ve demokrasiyi bir arada bulunduran ülke olarak bu modeli İslam dünyasına sunmasıdır.[91] Bu dönemde AKP hükümeti Türkiye'nin istikametini "AB ile bütünleşmek" olarak belirlemiştir.[92] "Komşularla sıfır sorun ve çok taraflılık" temeline dayanan yeni Türk dış politikası, komşu ülkelerle ihtilafı bitirip, bu ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini amaç edinmiştir. Komşu ülkelerden içinde yaşadığı istikrarsızlıklar nedeniyle Türkiye'yi en çok etkileyen ülke ise Irak olagelmiştir. Türkiye'nin direkt olarak ülke bütünlüğüne ve güvenliğine bir tehdit olarak ortaya çıkan PKK terör örgütü bu ülkenin içinde bulunduğu istikrarsızlıktan yararlanmış, bu durum Türkiye'nin Irak'ta ülke bütünlüğünün korunması ve merkezi ve fonksiyonel güçlü bir hükümetin kurularak istikrarın sağlanmasından yana olmasını gerektirmiştir.[93] Bu yüzden Türkiye savaş öncesinde savaşın önlenmesine yönelik yoğun diplomatik temaslar gerçekleştirmiştir.[94] Türkiye'nin ABD'nin Irak'a gireceği kesin göründüğü zamanlarda bile çeşitli diplomatik yöntemlerle savaşı engellemeye çalışma çabaları, aslında Irak'taki dengelerin bozulmasından duyduğu kaygının bir tezahürüdür.[95]

---

[89] **Mohialdeeen, Haval** (2019) 'Türkiye-Irak Kürt Bölgesel Yönetimi İlişkileri (2005'ten Günümüze)' (Yüksek Lisans), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 43.

[90] **Anadolu Ajansı**, AK Parti iktidarı 18'inci yılında, https://www.aa.com.tr/tr/politika/ak-parti-iktidari-18inci-yilinda-/2027764 , s.e.t. 05.07.2022.

[91] **Türkmen, Muhammed** (2021) '1 Mart Tezkeresi Bağlamında Türkiye'nin Irak Politikası' Bölgesel Araştırmalar Dergisi, C: 5, S: 1, s. 185-212, s: 186-187.

[92] **Hürriyet**, Gül: Türkiye'nin istikameti AB'dir, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-turkiye-nin-istikameti-ab-dir-143538 , s.e.t. 05.07.2022.

[93] **Çakmak, Cenap** (2011) 'Türkiye'nin Irak Politikası, Türkiye-Irak İlişkilerinin Geleceği ve ABD Faktörü' TASAM, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/3120/turkiyenin_irak_politikasiturkiye-irak_iliskilerinin_gelecegi_ve_abd_faktoru>, s.e.t. 05.07.2022, s: 127.

[94] **Hürriyet**, Savaş için referandum, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/savas-icin-referandum-115052 , s.e.t. 01.07.2022; **Yeni Şafak**, Siyasi irademiz var, https://www.yenisafak.com/arsiv/2003/ocak/12/politika.html , s.e.t. 07.11.2022.

[95] **Çakmak**, s. 124.

1 Mart 2003'te ''Amerikan askerinin Türkiye'ye gelişine ve Türk askerinin Irak'a gidişine izin veren tezkere'' meclisten geçmemiştir.[96] Amerikan askerlerinin Türkiye'de konuşlanmasına izin veren 1 Mart tezkeresinin reddi ABD'de adeta bir şok etkisi yaratsa da alınan kararın demokratik yollarla alınmış olması demokrasiye inanan ABD'yi bu karara saygı duymak zorunda bırakmıştır.[97] 1 Mart Tezkeresi'nin reddi Türkiye'nin ABD tarafından ileride yaşanan gelişmelerden ve Irak'ın siyasi inşası sürecinden uzak tutulmasına neden olmuştur. Öte yandan Türkiye'nin ABD askerlerine topraklarında konuşlanma izni vermesi halinde konumunun farklı olacağını düşünmek de zordur. Zira Türkiye'nin burada bir etki ihtimali olsa bile bu etki yine ABD'ye bağlı olacaktır. Sonuç olarak tezkerenin reddini ABD, Türkiye'yi Irak'taki gelişmelerden uzak tutmak için bir bahane olarak kullanmış, bu durum Türkiye'nin Kuzey Irak'ta oluşturulan özerk Kürt bölgesi, Türkmenlerin ve Kerkük şehrinin durumu gibi konularda söz sahibi olamamasına sebep olmuştur.[98] 20 Mart 2003'te ABD uçaklarına Türk hava sahasının açılmasına ve Türk askerinin Kuzey Irak'a girmesine yetki veren ikinci tezkere TBMM'den geçmesiyle birlikte ABD Türk hava sahasını kullansa da Türk askerinin Kuzey Irak'a girmesine izin vermemiştir.[99] Türkiye'nin Kuzey Irak'tan yana endişelerini gidermek için ise Kürt grupların Musul ve Kerkük'ü ele geçirmeyeceğine dair Türkiye'ye garanti vermiştir.[100] ABD, Irak'ta Kürt grupları Türkiye'ye tercih etmiş, Türkiye'nin Irak'a girişine izin vererek Kürt grupları gücendirmek istememiştir.[101]

Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 21 Nisan 2003'te The Washington Post gazetesinde "Paylaşılan Bir Stratejik Vizyon" başlıklı bir makale yayınlamış ve bu makalesinde; "Saddam Hüseyin'in kaderi ABD ulusal güvenliği için ne kadar kritikse kuzey Irak'ın kaderi de Türk ulusal güvenliği için kritiktir" ifadeleriyle Türkiye'nin Kuzey Irak konusundaki endişelerini dile getirmiştir.[102] Ancak Türkiye Kuzey Irak'ta bir Kürt bölgesel yönetimi kurulmasının önüne geçememiştir. Bu dönemde Irak'ta Şii yönetimin başa

[96] **Hürriyet**, Tezkere ret, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tezkere-ret-131108 , s.e.t. 01.07.2022.
[97] **Küntay, İ. Burak** (2010) 'Foreign Policy of The United States During The 2003 Iraq War Era And Its Influence on The Turkish-U.S. Relations' (Doktora), Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 200.
[98] **Çakmak**, s. 123-126.
[99] **Hürriyet**, Beyaz Saray: Türkiye Kuzey Irak'a girmemeli, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/beyaz-saray-turkiye-kuzey-iraka-girmemeli-137673 , s.e.t. 08.07.2022.
[100] **Hürriyet**, ABD'den 'Musul ve Kerkük güvencesi', https://www.hurriyet.com.tr/gundem/abdden-musul-ve-kerkuk-guvencesi-137307 , s.e.t. 08.07.2022.
[101] **Küntay**, s. 209.
[102] **Erdogan, Recep Tayyip** (2003) 'A Shared Strategic Vision', The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/04/21/a-shared-strategic-vision/07ce1970-2ce2-4150-883a-17eeabfb491b/>, s.e.t. 27.10.2022.

geçmesiyle gerçekleşen İran-Irak yakınlaşması ise Iraklı Sünniler ve Kürtlerle birlikte ABD ve Türkiye'yi de rahatsız etmiş, bu durum ABD'nin aracılığıyla Türkiye ve IKBY arasında siyasi ve ekonomik yakınlaşmayı başlatmış, özellikle 2007'den sonra ilişkiler geliştirilmiştir.[103] Ancak 25 Eylül 2017'de IKBY'nin gerçekleştirdiği bağımsızlık referandumu Türkiye ile hem de diğer bölgesel ülkelerle ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir.[104] Türkiye'nin yanı sıra Irak, ABD ve Suudi Arabistan da Irak'ta bağımsız bir Kürt devletine karşı olan ülkelerdendir.[105]

Suudi Arabistan açısından Irak, Sünni kimliğiyle, Şii İran ile Arap dünyası arasında, İran'ın Arap dünyasına yayılmasını önleyen tampon bir bölge görevi görmüştür. Ancak ABD'nin Irak'ı işgali bu dengenin bozulmasına sebep olacağı için Suudi Arabistan ABD'nin Irak'ı işgaline karşı çıkmış, bu dönemde topraklarında ABD tarafından I. Körfez Savaşı'nda kurulan askeri üsleri kapatmıştır.[106] 1 Mart 2003'te toplanan Arap Ligi; ABD'nin Irak'a saldırı planına karşı çıkarken, bu savaşa kesinlikle katılmayacaklarını vurgulamışlardır. Suudi Arabistan da bu savaşta hiçbir rolünün olmayacağını özellikle vurgulamıştır.[107]

Savaş sonrasında ise; Suudi yönetimi Irak'ta mezhepsel ve etnik bölünmeye dayanan bir yapılanmanın sorunu çözmediği gibi yeni sorunlara yol açacağı gerekçesiyle Şiiler ve Kürtler tarafından hazırlanan önerilere karşı çıkmıştır.[108] Irak'ta İran yanlısı Şii partilerce kurulan hükümet Suudi Arabistan'ı düşman olarak kabul etmiş, bu dönemden sonra Irak kendi iç çatışmalarına ek olarak İran ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güçlerin de mücadele alanı haline gelmiştir.[109] Irak 2007'de Riyad'da büyükelçilik açarak ilişkileri başlatmak istemişse de Suudi Arabistan, Irak Hükümeti'nin İran'a yakınlığı dolayısıyla ilişkilerin gelişmesi için Irak'a büyükelçi göndermek gibi önemli adımlar atmaktan kaçınmıştır.[110]

---

[103] **Mohialdeeen**, s. 81-84.
[104] **Anadolu Ajansı**, IKBY bağımsızlık referandumunun üçüncü yılında ne kazandı, ne kaybetti?, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ikby-bagimsizlik-referandumunun-ucuncu-yilinda-ne-kazandi-ne-kaybetti/1985204 , 31.08.2022.
[105] **Aldujayn, Mohammed** (2017) 'Turkey's Attitude Toward Iraqi Kurdistan: Monday's Referendum Was Not Serious', King Faisal Center for Research and Islamic Studies, Commentaries, s.4.
[106] **Akdoğan, İsmail** (2017) 'Gerilim ve Yumuşama Kıskacında Suudi Arabistan-Irak İlişkileri' Ortadoğu Analiz, C: 9 S: 79, s. 56.
[107] **Arab News**, Drama At Arab League Summit, https://www.arabnews.com/node/228751 , s.e.t. 15.12.2021.
[108] **Ataman** (2008), s. 234.
[109] **Leylanoğlu, Hazar/Seyediasl, Seyedmohammad** (2021) 'İran ve Suudi Arabistan'ın 2003'ten Sonra Irak'ta Çıkar Çatışmalarına Jeopolitik Bir Bakış', Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, C: 8, S: 22, s. 107-126, s. 113.
[110] **Öztürk, Tuğçe** (2013) TASAM Stratejik Rapor, 'İşgalin 10. Yılında Irak: "ABD'nin Çekilmesi Sonrası Irak'ın Dâhili ve Harici Siyaseti' Rapor No:49, s. 20

11 Eylül saldırıları ve Irak Savaşı sonrası dünya siyaseti büyük bir değişime uğramıştır. Türkiye Asya, Avrupa, Afrika ve Rusya gibi birçok bölgede kendi çıkarlarını gözeten bağımsız bir bölgesel güç haline gelmeye başlamıştır.[111] SSCB'nin çöküşünden sonra 2000 yılında Putin'in iktidara gelmesiyle Rusya yeniden dünyada bir güç olma yolunda ilerlemeye başlamış, dış politikada "Neo Avrasyacılık" politikasına yönelmiştir.[112] ABD, 1990'daki Çöl Fırtınası Operasyonu ile birlikte Ortadoğu bölgesindeki hâkim askeri güç haline gelmiştir. Diğer ülkeler ise bölgede ya ABD'nin çizdiği çerçeve içinde faaliyet göstermek ya da ona meydan okumak zorunda kalmışlardır. ABD'nin bölgenin güvenliğini sağlaması Çin gibi bugünün büyük ekonomilerinin bu durumdan yararlanarak bölgede siyasi ve ekonomik açıdan kimseyi yabancılaştırmadan ve ABD çıkarlarına da meydan okumadan iyi ilişkiler kurmasına zemin hazırlamıştır.[113] Öte yandan Çin, bölgede askeri olarak ABD'nin yerini alabilecek bir ülke değildir. Çin daha çok özellikle Körfez ülkeleri için ABD'ye bağımlılıklarını azaltmak için bir fırsattır. Çin'in aksine önemli bir askeri güce sahip olsa da Rusya'nın bölgedeki mevcut düzene karşı hareket etme niyetinde olduğunu gösteren pek kanıt yoktur.[114]

ABD'nde 2008 yılında Barack Obama başkan seçilmiştir. Barack Obama dış politikada öncelikli olarak Irak ve Afganistan'daki ABD askeri sayısını azaltmaya odaklanmıştır.[115] ABD bu bölgelere kaynak ayırmak yerine yeni stratejisini Asya-Pasifik bölgesine yönelmek olarak belirlemiştir.[116] Ayrıca ABD filosunun yarısından fazlasını da Asya-Pasifik'e konuşlandırma kararı almıştır.[117] Asya ülkeleri büyük askeri gücü, büyük ekonomisi ve yoğun nüfusuyla oldukça önemli bir konuma gelmiştir. ABD'nin Asya ile ticareti AB ile ticaretinin iki katıdır. Bölgenin önemi sebebiyle ABD bu bölgede kendisi dışında hiçbir gücün hegemonya kurmasını istememektedir. Bugün bölgeye hâkim olma

---

[111] **Fuller, Graham E.** (2018) Graham E. Fuller, Iran—On the Brink?, <https://grahamefuller.com/iran-on-the-brink/>, 01.11.2022.

[112] **Mirzaliyeva, Fatma** (2019) ORDAF, Vladimir Putin Kimliği ve Rus Dış Politikasına Etkisi, <https://ordaf.org/vladimir-putin-kimligi-ve-rus-dis-politikasina-etkisi/>, s.e.t. 01.11.2022.

[113] **Lons, Camille/ Fulton, Jonathan/ Sun, Degang/ Al-Tamimi,** Naser (2019) 'China's great game in the Middle East', European Council on Foreign Relations <https://www.jstor.org/stable/resrep21525#metadata_info_tab_contents>, s.e.t. 16.09.2022, s. 15.

[114] **Wehrey, Frederic/ Kaye, Dalia Dassa/ Watkins, Jessica/ Martini, Jeffrey/ Guffey, Robert A.** (2010) 'New Challenges to American Influence: Chinese and Russian Roles in the Middle East', RAND Corporation <https://www.jstor.org/stable/10.7249/mg892af.10#metadata_info_tab_contents>, s.e.t. 26.09.2022, s. 57, 62-63.

[115] **Barack Obama President Library**, President Barack Obama, https://www.obamalibrary.gov/obamas/president-barack-obama, s.e.t. 30.10.2022.

[116] **Clinton, Hillary** Foreign Policy ,America's Pacific Century, <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>, s.e.t. 30.10.2022.

[117] **BBC**, Leon Panetta: ABD donanma filosunun %60'ını Pasifik'e konuşlandıracak, https://www.bbc.com/news/world-us-canada-18305750, s.e.t. 31.10.2022.

ihtimali olan ve yükselen ekonomisiyle öne çıkan Çin, ABD tarafından engellenmek istenmektedir.[118]

ABD'nin Ortadoğu'da azalan nüfuzu Çin ve Rusya'nın bölgedeki etki alanını genişletmesine,[119] Türkiye ve İran gibi bölge ülkelerinin de dış politikalarında daha bağımsız davranabilmesine meydan vermiştir.[120] Barack Obama, ABD'nin İslam ülkelerinde bozulan imajını düzeltmek istemiş, bu kapsamda ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmiştir.[121] Bush döneminden farklı politika benimsemeye kararlı olan Obama yönetimi Türkiye'yi artık stratejik ortak değil model ortak olarak görmüştür. Türkiye bu yeni ortaklık şeklini masada eşit olma olarak algılarken ABD tarafı ise; Türkiye'nin masada temsil durumunun iyileştirilmesi olarak görmüş ve bu farklı bakış açısı Obama döneminde ilişkilerin istenilen düzeye gelmesini engellemiştir.[122] ABD'nin Irak'ta izlediği politika, özellikle Kuzey Irak tarafından Türkiye'ye yönelen PKK tehdidine kayıtsızlığı Türkiye'yi bölgede kendi çıkarlarını korumak adına gerektiğinde ABD'den bağımsız politikalar izlemeye sevketmiştir.[123] 2010 yılında Türkiye, İran ve Brezilya arasında imzalanan Tahran Deklarasyonu ve sonrasında Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde İran'a yaptırım oylamasında karşı oy kullanması ABD tarafında Türkiye'nin Batı ittifakına olan bağlılığı konusunda şüphe uyandırmıştır.[124] Albright ve diğerlerine göre; ABD, Türkiye'nin büyük bir değişim geçirdiğini dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin de köklü bir şekilde değişmekte olduğunu kabul etmelidir.[125]

---

[118] **David, Steven R.** (2015) 'Obama's Realist Policies', Begin-Sadat Center for Strategic Studies, <https://www.jstor.org/stable/resrep04748.6#metadata_info_tab_contents>, s.e.t. 26.09.2022. 16-17

[119] **Wehrey, Frederic/Kaye, Dalia Dassa /Watkins, Jessica / Martini, Jeffrey/Guffey, Robert A**. (2010) 'New Challenges to American Influence: Chinese and Russian Roles in the Middle East', RAND Corporation <https://www.jstor.org/stable/10.7249/mg892af.10#metadata_info_tab_contents>, 26.09.2022, s. 49.

[120] **Kurtbağ, Ömer** (2015) 'Obama Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri: Model Ortaklıktan Eksen Kaymasına İniş Çıkışlar ve Ayrışan Çıkarlar' Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, C:3, S:2, s. 185-207, s. 188.

[121] **Kaya, Furkan** Uluslararası Politika Akademisi, Obama Doktrini <http://politikaakademisi.org/2014/12/11/obama-doktrini/>, 31.10.2022.

[122] **Yılmaz, Nuh** (2011), 'Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa: Türkiye'nin Bağımsız Dış Politikasının Etkileri', Türk Dış Politikası Yıllığı 2010, s. 551-577, s. 567-568.

[123] **Kurtbağ** s. 189.

[124] **Albright, Madeleine K./ Hadley, Stephen J. / Cook, Steven A.** (2012) 'U.S.-Turkey Relations: A New Partnership with a New Turkey', Council on Foreign Relations <https://www.jstor.org/stable/resrep29895.7#metadata_info_tab_contents>, s.e.t. 16.09.2022, s. 7.

[125] **Albright/Hadley/Cook**, s. 9.

Obama, Ortadoğu'daki sorunların bizzat Ortadoğu halkı tarafından çözülmesi gerektiğini dile getirerek, ABD'nin bölgedeki varlığını "perde arkasından liderlik" konumuna taşımayı amaçlamıştır.[126]

Türkiye bu dönemdeki yeni dış politikası çerçevesinde özellikle 2003 Irak Savaşı'ndan sonra Suudi Arabistan ile ilişkilerini de daha önce hiç olmadığı kadar geliştirmeye başlamıştır. Bu aşağıda da bahsedileceği üzere karşılıklı ziyaretlerden, ikili anlaşmalardan, ekonomi ve turizm verilerinden açıkça görülmektedir. Bu dönemde Türkiye Ortadoğu'nun özellikle petrol zengini ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiş, onların dev yatırımlarından pay almaya çabalamış, Türkiye'den Suudi Arabistan'ı ziyaret eden hemen tüm üst düzey yetkililer beraberlerinde özellikle iş adamlarını içeren kalabalık heyetler bulundurmuşlar, Suudi yatırımcıları Türkiye'ye yatırıma çağırmışlardır. Nitekim dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 20 Kasım 2005 tarihinde yaptığı bir konuşmada yurtdışı ticarette yapmak istediklerine dair şu ifadeleri: "Yaptığımız şu; Katar'da Bahreyn'de, Suudi Arabistan'da, Birleşik Arap Emirlikleri'nde bütün buralarda Türkiye'ye karşı bir olumlu bakış var. Ama siz imkânlarınızı ortaya koymazsanız, kendinizi tanıtıp anlatmazsanız, kimse, kusura bakmayın, gelip de sizin kapınızı çalmaz. Siz anlatacaksınız. Bunun adı 'marketing'tir, bunun adı pazarlamadır. Bunu yapacaksınız",[127] ayrıca Mehmet Şimşek'in "Yüksek ham petrol fiyatları sayesinde başta Suudi Arabistan ve BEA olmak üzere 6 Ortadoğu ülkesi toplamda 180 milyar dolarlık cari fazla verdi. Yatırım arayışı içerisindeki bu sermaye birikimi ve yarattığı fırsatlar dikkatle izlenmelidir" ifadesi[128] Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmekteki öncelikli amacının ekonomik gelişme odaklı olduğunu iyi bir şekilde ifade etmektedir. AKP hükümeti komşu ülkelere; serbest ticaret anlaşması, vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması, üst düzey bir stratejik ortaklık konseyi kurmayı içeren üçlü teklifte bulunmuş, Arap Baharı'na kadar Ortadoğu ve Balkanlardaki komşularının çoğuyla bu üç anlaşmadan en az birini gerçekleştirmiştir.[129]

---

[126] **Yılmaz, Bengüsu** (2019) 'Barack Obama'nın İkinci Başkanlık Dönemi'nde Türk-Amerikan İlişkileri: 2012-2016' (Yüksek Lisans), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 34.

[127] **Hürriyet**, Erdoğan: AB özgürlüklerin adresi, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-ab-ozgurluklerin-adresi-3544140 , s.e.t. 08.01.2020.

[128] **Hürriyet**, Cari açık yabancıyla çözülür riskiniz siyasi istikrarsızlık, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cari-acik-yabanciyla-cozulur-riskiniz-siyasi-istikrarsizlik-3881475 , s.e.t. 10.01.2022.

[129] **Salaheldin, Abderahman** (2019) 'Struggle for the Center: Egyptian Relations with Saudi Arabia and Turkey in the Second Decade of the 21st Century', Tol, Gönül/Dumke, David (Editörler), Washington, Middle East Institute and the University of Central Florida,s. 43.

Suudi Arabistan ise; ABD'nin Irak işgalinin Arap ülkelerini kendileri için İran'ın askeri gücüne karşı tampon görevi gören bir bölgeden mahrum bıraktığını düşünmüştür.[130] Irak'taki rejim değişikliği ile birlikte İran'ın bölgesel gücünün artması sonucu bu durumu bölgesel güç dengesinin bozulması yanında kendi iç güvenliğine de bir tehdit olarak algılamıştır. Şii İran'a karşı Sünni bloğa liderlik etme arzusunun da etkisiyle Türkiye'yi hem Sünni bir müttefik hem de İran'a karşı bir denge unsuru olarak görmüş, bu durum onu Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya sevketmiştir.[131] Ayrıca 11 Eylül ile başta ABD olmak üzere dünyada "İslamofobi" baş göstermiş, hatta bu durum ABD'de "Suudifobik" bir hal almış, aynı şekilde Suudi Arabistan'da da Amerika karşıtlığı ortaya çıkmıştır. Suudiler ABD'ye seyahatlerinde maruz kaldıkları kötü muamele yüzünden eskisi gibi iş, eğitim ya da sağlık hizmetleri nedeniyle ABD'yi tercih etmemeye yönelmişlerdir.[132] Bunun yerine başta Suudi Arabistan, BAE, Katar, Kuveyt, Bahreyn olmak üzere Ortadoğu ülkeleri sağlık hizmetleri için bir alternatif olarak Türkiye'yi tercih etmeye başlamışlardır.[133] Suudi Arabistan Kralı Abdullah bin Abdülaziz bu dönemde ülkesini ABD'ye ve petrole bağımlılıktan kurtarmak ve uluslararası alanda etkili olabilmek için çok taraflı ve etkin bir dış politika izlemeye çalışmıştır.[134] Bu dönemde Suudi Arabistan yüzünü Türkiye ile birlikte Asya ülkelerine dönmüştür. Bu kapsamda 2006 yılında Çin, Hindistan, Malezya ve Pakistan turuna çıkan Kral Abdülaziz'in Çin'e gerçekleştirdiği ziyaret bu ülkeye Suudi Arabistan'dan kral düzeyinde yapılan ilk ziyarettir. Bu ziyaret aynı zamanda Hindistan'a kral düzeyinde 50 yıl sonraki, Malezya'ya ise 36 yıl sonraki ilk ziyarettir.[135] Aşağıda bahsi geçeceği gibi benzer bir durum Türkiye için de geçerlidir. Kral Abdullah'ın uzun yıllardır bir Suudi kralı tarafından ziyaret edilmeyen ya da daha önce hiç ziyaret edilmemiş ülkelere gerçekleştirdiği

[130] **Cordesman, Anthony H.** (2016) 'Saudi Arabia and the United States: Common Interests and Continuing Sources of Tension', Center for Strategic and International Studies <https://www.jstor.org/stable/resrep23388#metadata_info_tab_contents> s.e.t. 16.09.2022, s. 13.
[131] **Altunışık, Meliha** (2019) 'Turkey's Relations with Egypt and Saudi Arabia: From Hopes of Cooperation to the Reality of Conflict' Aspiring Powers, Regional Rivals Turkey, Egypt, Saudi Arabia, and the New Middle East, Tol, Gönül/Dumke, David (Editörler), Washington, Middle East Institute and the University of Central Florida, s. 22.
[132] **Zuhur, Sherifa** (2005) 'Saudi Arabia: Islamic Threat, Political Reform, and The Global War on Terror', Strategic Studies Institute, US Army War College <https://www.jstor.org/stable/resrep11676#metadata_info_tab_contents> s.e.t. 16.09.2022, s. 38-39.

[133] **Hürriyet**, ABD'den kaçan Türkiye'ye yöneldi, hastalarımızın yüzde 5'i yabancı oldu, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/abd-den-kacan-turkiye-ye-yoneldi-hastalarimizin-yuzde-5-i-yabanci-oldu-5481749 , s.e.t. 10.01.2022.
[134]**Ataman, Muihittin** 'Suudi Arabistan 2006': Ataman, Muihittin/İnat, Kemal (Editörler) (2008) Ortadoğu Yıllığı 2006, 1. Bası, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, s. 224.
[135] **Ataman** (2008), s. 238-240.

bu ziyaretler Suudi Arabistan'ın çok taraflı ve etkin bir dış politika izleme kararının bir yansıması niteliğindedir.

Suudi Arabistan'ın dış politikasında iki temel unsur vardır; ABD yanlısı politikalar ve İran'ın bölgede yayılmacılığının önlenmesi. ABD'nin Suudi Arabistan ile ortaklığı 1979 İran devrimi sonrasında petrol temini için Suudi Arabistan ile ilişkilerini güçlendirmesiyle başlamıştır.[136] Yine Suudi Arabistan'ın İran'ın Şii yayılmacılığını bir tehdit olarak görmesi de aynı tarihe rastlamaktadır. 1979 İran devriminden sonra ABD İran'a karşı Körfez'deki müttefikleri ile ilişkilerini güçlendirirken bölgede İran/Şii tehdidini kullanarak Körfez ülkelerine silah satışlarını artırmıştır.[137] İran'ın KİK ülkelerindeki Şii nüfusu kışkırtma potansiyelinin yanı sıra petrolün Batı pazarlarına akışını engellemek için Hürmüz Boğazı'nı kapatma kapasitesi de bölge ülkeleri için büyük bir endişe kaynağıdır.[138] Bununla birlikte Kuveyt'in eski başbakan yardımcısı ve eski dışişleri bakanı Muhammed Sabah el-Salim el-Sabah; KİK ülkelerinin İran ile diyalog başlatma arzularını defalarca dile getirdiğini ancak bu diyaloğun samimi ve yapıcı olması gerektiğini, İran'ın bağımsız ülkelerin iç işlerine karışmayı ve KİK ülkelerinin Şii vatandaşlarının koruyucusu rolünü oynamayı bırakması ve İran'ın bölgedeki istikrarı bozmak yerine bölgenin istikrarını güvence altına almak için bölge ülkeleri ile birlikte hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır.[139] Bu bağlamda Türkiye'nin İran ile yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmasına KİK ülkeleri tarafından açık eleştiriler yapılmamıştır. Bu aslında Türkiye'nin İran ile istikrarlı bir düzeyde ilerleyen diplomatik ilişkilerinin uzun vadede KİK ülkelerinin İran ile diyaloğunun sürdürülmesinde olumlu bir etki yapabileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan bir NATO ülkesi olan Türkiye'nin İran ile ilişkilerinin belli bir sınır içinde kalmak zorunda olduğu gerçeği KİK ülkelerinin Türkiye'nin İran ile yakınlaşmasından endişelenmemesinin bir diğer önemli nedenidir.[140] Suudi Arabistan İran'ı Lübnan Hizbullah'ına bağlayan iletişim hatlarının

[136] **Deniz, Taşkın** (2013) 'Arap Baharı ve Türkiye: Siyasi Coğrafya Açısından Bir Değerlendirme' Doğu Coğrafya Dergisi, C: 18, S: 29, s. 65-78, s. 74.
[137] **Özev, M. Hilmi** (2019) 'Ortadoğu'da Kimliklerin Araçsallaştırılması ve ABD-İran Geriliminin Geleceği', Ortadoğu Analiz, C: 10, S: 88, s. 33-37, s. 35.
[138] **Oktav, Özden Zeynep** (2016) 'The Arab Spring and Its Impact on Turkey-GCC States Partnership' Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S: 1, s. 43-69, s. 52.
[139] **Al-Sabah, Mohammad Sabah Al-Salem** (2017) 'The Middle East: Between a Rock and a Hard Place', King Faisal Center for Research and Islamic Studies, Commentaries, s. 4.
[140] **Oktav**, s. 52-53.

Suriye yoluyla kesilmesi gerektiğine inanmaktadır. Bunun geçekleşebilmesi için ise Türkiye'nin yardımına ihtiyaç duymaktadır.[141]

2009'un mart ayı başlarında ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın Türkiye ziyareti ve Türkiye'nin İran'ı ABD'den daha iyi tanıması sebebiyle Türkiye'ye ABD'nin mesajlarını İran'a iletmesi teklifi sonrasında Türkiye İran ile ABD arasında bir arabuluculuk rolü üstlenmiştir.[142] Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 11 Mart 2009'da Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) 10. Liderler Zirvesi'e katılmak üzere gittiği İran'ın başkenti Tahran'da İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad ile görüşmüş, ABD Başkanı Barack Obama'nın mesajını iletmiş ve meselenin diyalog yoluyla çözülmesi çağrısı yapmıştır.[143] Türkiye ile İran arasındaki gelişmeler Suudi Arabistan'da da olumlu karşılanmıştır. Nitekim Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal, 16 Mart 2009'da Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da düzenlenen Dörtlü Arap Zirvesi'nde yaptığı basın açıklamasında Türkiye'nin İran ile yakınlaşmasını değerlendirmiş ve Türkiye ve İran'ın iki İslam ülkesi olduğunu, bu yakınlaşmada bölge güvenliğini tehdit eden bir şey görmediklerini ve bu yakınlaşmadaki Türkiye'nin rolünü ve çabalarını olumlu olarak nitelendirdiklerini söylemiştir.[144]

Filistin meselesine gelince; 2002 yılında Arap devletleri cephesinde önemli bir gelişme yaşanmıştır. 27-28 Mart 2002 tarihlerinde Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta Filistin meselesini ele almak üzere Arap Birliği Zirvesi gerçekleştirilmiş, zirvede Filistin Lideri Yaser Arafat'ın zirveye uydu aracılığıyla naklen bağlanmasına izin verilmemesi üzerine tartışma çıkmış, Filistin heyeti zirveden çekilirken, Suudi Arabistan Lübnan'ın Filistinlilerden özür dilemesini istemiştir. Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek zirveye katılmayarak Yaser Arafat'a desteğini göstermiş, Ürdün Kralı Abdullah bin Hüseyin de zirveye katılmamıştır.[145] Zirvenin önemi ise tarihte ilk defa Arapların İsrail ile barış yapılması konusunda aralarında anlaşmış olmalarından gelmektedir. Suudi Arabistan tarafından hazırlanan ve Suudi Arabistan Veliaht Prensi Abdullah bin Abdülaziz tarafından

---

[141] **Al- Turki, Bander Abdullah Nasser** (2014) 'Strategic Dimensions for the Development of Saudi-Turkish relations' (Yüksek Lisans), Naif Arab University for Security Siciences College of Strategic Sciences, s. 68.
[142]**Hürriyet**, Beyaz Saray'ın mesajını Tahran'a Gül taşıyacak, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/beyaz-saray-in-mesajini-tahran-a-gul-tasiyacak-11165042 , s.e.t. 09.02.2022.
[143] **Hürriyet**, Tahran'a; Obama'nın elini havada bırakma, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tahran-a-obama-nin-elini-havada-birakma-11181483 , s.e.t. 09.02.2022.
[144] **Al Yaum**,وزير الخارجية يتحدث للصحفيين في مطار القاعدة الجوية بالرياض مساء أمس , https://lym.news/a/658473, s.e.t. 08.02.2022.
[145] **Hürriyet**, Beyrut'ta Araplar birbirine düştü, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/beyrut-ta-araplar-birbirine-dustu-62220 , s.e.t. 01.07.2022.

sunulan ve zirvede oy birliğiyle onaylanan barış planına göre; İsrail'in işgal ettiği Filistin topraklarından çekilmesi ve 1967 öncesi sınırlara dönmesi, Batı Şeria ve Gazze'de başkenti Doğu Kudüs olan Filistin Devleti kurulması karşılığında Araplar İsrail'in varlığını kabul edip ebedi huzur ve güven vaat edeceklerdir. İsrail bu planı kabul edilemez bulurken, ABD, Arapların İsrail ile barışı konuşmasını "olumlu bir gelişme" olarak nitelendirmiştir. Zirvede ayrıca Irak'a gerçekleştirilebilecek askeri bir harekâtı da reddetme kararı alınmıştır.[146]

27 Kasım 2007'de ise; Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'ın girişimleriyle ABD'nin Maryland eyaletinin başkenti Annapolis'te İsrail, Filistin'in yanı sıra Türkiye ve Arap ülkelerinin de içinde bulunduğu 40'ın üstünde ülkeden temsilcilerin katılımıyla "Annapolis Konferansı" olarak da bilinen "Ortadoğu Barış konferansı" düzenlenmiştir. Konferansta Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Ali Babacan temsil ederken, Suudi Arabistan'ı ise Suudi Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal temsil etmiştir. Filistin ve İsrail arasında barışın sağlanması konusunda gerçekleştirilen konferansta konuşma yapan ABD Başkanı George W. Bush; iki ülkenin 2008 yılı sona ermeden bir barış anlaşmasına ulaşılması konusunda anlaşmayı vardıklarını açıklarken konferansın amacının bir barış anlaşması yapmak değil iki ülke arasında müzakerelerin başlatılması olduğunu vurgulamıştır. Bush ayrıca İsrail ve Filistin Kurtuluş Örgütü temsilcilerinin; halkları arasında kan dökülmesine son verilmesi özgürlük, adalet, güvenlik, saygı ve karşılıklı tanımaya dayanan, şiddet ve terörizme karşı duran bir barış kültürünü desteklemekte kararlı oldukları ortak sonucuna vardıklarını söylemiştir.[147] Hamas yetkilileri Annapolis kararlarının Filistin halkını bağlamayacağı ve Filistin topraklarının bir milimini vermeyecekleri ve İsrail'i asla tanımayacakları açıklamasında bulunmuşlardır.[148] Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal ise akan kanlar yüzünden Filistin'in ekonomik ve insani açıdan geldiği durumu hatırlatarak, bu çabayı desteklemek için her türlü kaynağı kullanacağını söyleyen Bush'un samimiyetine inandıklarını ancak Arapların, bekledikleri atılımın gerçekleşmesine de ikna olması gerektiğini dile getirmiştir.[149]

---

[146] **Hürriyet**, Araplar anlaştı, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/araplar-anlasti-62405 , s.e.t. 01.07.2022.

[147] **Sabah**, Orta Doğu konferansı başladı, http://arsiv.sabah.com.tr/2007/11/27/haber,0B3B8E5C3BDD4A1D858A7EC3E5A5108A.html , s.e.t. 16.01.2022; **Arab News**, Time Right For ME Deal: Bush, https://www.arabnews.com/node/306153 , s.e.t. 16.01.2022.

[148] **Hürriyet**, Condi'nin zirvesi, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/condi-nin-zirvesi-7765289 , s.e.t. 16.01.2022.

[149] **Arab News**, We Want The Palestinians To Live Better: Saud Al-Faisal, https://www.arabnews.com/node/306162 , s.e.t. 16.01.2022.

27 Aralık 2008'de İsrail'in Gazze'ye yönelik başlattığı saldırılar hem Türkiye'de hem de dünyada tepkilere neden olmuştur. Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül İsrail'i kınarken,[150] Başbakan Erdoğan ise "Barış için bu kadar çaba sarf ettiğimiz bu dönemde, İsrail'in böyle bir yola tevessül etmesini, her şeyden önce barışa, barış teşebbüslerine indirilmiş bir darbe olarak görüyorum" ifadelerini kullanmıştır.[151] Dünyadan gelen tüm tepkilere rağmen saldırılarına devam eden İsrail, 3 Ocak 2009'da Gazze'ye kara harekâtı başlatmıştır.[152]

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan İsrail'in Filistin saldırıları neticesinde çıktığı Ortadoğu turu kapsamında 3 Ocak 2009'da Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Burada Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz ile son zamanlarda Gazze'de yaşanan İsrail saldırıları, bölgede Arap Barış Girişimi çerçevesinde barışın tesis edilmesi ve Filistin'de birliğin sağlanması konularının yanı sıra iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini görüşmüştür.[153]

İsrail'in Filistin'e saldırılarının yaşandığı bu dönemde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 29 Ocak 2009'da İsviçre'nin Davos kentindeki Dünya Ekonomik Forumu'na katılmıştır. Ayrıca bu forum kapsamında "Gazze Orta Doğu İçin Model" oturumu düzenlenmiştir. Oturum sırasında İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in yüksek sesle konuşarak İsrail'in Gazze saldırılarını savunması ve Erdoğan'a parmağını sallayarak İstanbul'a her gece füze atılsa ne yapacağını sorması Erdoğan'ın sert tepkisine neden olmuştur. Buna ek olarak oturum yöneticisinin Erdoğan'a verdiği sürenin kısa olması gerginliği daha da artırmış ve bu sırada Erdoğan'ın Peres'e cevap vermek için "one minute" diyerek konuşmak için müsaade istemesi ve "Siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz" çıkışı ile devam eden gerginlik Erdoğan'ın oturumu terk etmesiyle sonuçlanmıştır.[154] Erdoğan'ın bu

[150] **Hürriyet**, Gül'den İsrail'e kınama, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gulden-israile-kinama-10655605 , s.e.t. 18.08.2022.
[151] **Hürriyet**, Türkiye ve dünyadan İsrail tepkisi, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-ve-dunyadan-israil-tepkisi-10655033 , s.e.t. 18.08.2022.
[152] **Hürriyet**, İsrail kara harekatına başladı, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/israil-kara-harekatina-basladi-10693918 , s.e.t. 18.08.2022.
[153] **Al Yaum**, خادم الحرمين الشريفين ورئيس الوزراء التركي خلال لقائهما أمس في الرياض , https://lym.news/a/639928, s.e.t. 05.02.2022.
[154] **CNN Türk**, Davos'ta kriz, https://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/29/davosta.kriz/511241.0/index.html , s.e.t. 05.02.2022; **NTV**, Davos'taki kavga dünya basınında, https://www.ntv.com.tr/dunya/davostaki-kavga-dunya-basininda,6G-lX587WEWcLbx_rYbQUw , s.e.t. 05.02.2022.

çıkışı Arap dünyasında geniş yankı uyandırırken, Türkiye'ye gelen Arap turist sayısında da önemli bir artışa neden olmuştur.[155]

28-29 Mart 2010 tarihlerinde Libya'nın Sirte şehrinde düzenlenen 22. Arap Birliği Zirvesine katılan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, zirvede yaptığı konuşmada "İslam ümmetinin kutsallarına yapılan saygısızlık girişimlerine yanıt vermek ve Müslümanlar için müreffeh bir gelecek inşa etmek" amacıyla bir Arap-Türk İslam ittifakı kurma teklifinde bulunmuştur. Kudüs'ün Müslümanların gözbebeği olduğunu ve İsrail'in saldırılarının kabul edilemeyeceğini söyleyen Erdoğan bu aşamada artık bir yol haritasını değil yolun sonunu görmek istediklerini vurgulamıştır.[156] Zirve sonunda "müzakerelerin yeniden başlaması için İsrail'in Doğu Kudüs'ün de içinde bulunduğu Filistin topraklarındaki Yahudi yerleşimlerini tamamen durdurması gerektiği" teyit edilmiştir.[157]

2.2. Türkiye-Suudi Arabistan Arasındaki İkili Temaslar (2002-2010)

Bu dönem Türkiye ile Suudi Arabistan arasında yoğun diplomatik temasların gerçekleştirildiği bir dönem olmuştur. İki ülke arasında karşılıklı olarak birçok üst düzey ziyaret gerçekleştirilmiş, birçok anlaşmalar yapılmıştır. Ancak bu dönemde iki ülke arasındaki karşılıklı üst düzey ziyaretler karşılaştırıldığında Türkiye'den Suudi Arabistan'a gerçekleştirilen ziyaretlerin, Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye gerçekleştirilen ziyaretlerden çok daha fazla olduğu görülür. Bunun en önemli sebeplerinden biri; Türkiye'nin özellikle ekonomik anlamda gelişmesine yardımcı olacağı için Suudi Arabistan'ın büyük yatırım fırsatlarından yararlanma isteğidir. Zira AKP'nin iktidara gelmesiyle beraber Türkiye'nin yeni dış politikası gereği yurtdışına gerçekleştirdiği yoğun üst düzey ziyaretlerin ana konularından birini bu ülkelerle ekonomik ilişkilerin mümkün olduğunca iyi ve hızlı bir şekilde geliştirilmesi oluşturmuştur. Suudi Arabistan da sahip olduğu zengin petrol gelirleri ve yatırım kapasitesiyle Türkiye'nin özellikle ekonomik alanda iyi ilişkiler geliştirmeyi amaçladığı ülkelerin en önemlileri arasında yerini almıştır. Bu dönemde Türkiye ile Suudi Arabistan arasında diğer birçok alan gibi ekonomik işbirliği alanında da birçok önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca ABD ile çalışan Suudi iş adamlarının 11 Eylül saldırıları sonrası yaşadığı zorluklar onları alternatif pazarlar bulmaya itmiştir. Türkiye bu durumu Suudi

[155] **Hürriyet**, Ortadoğuluyu 'one minute'la Türk dizileri çekti, otel mönüsüne artık Arapça da girdi, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/ortadoguluyu-one-minute-la-turk-dizileri-cekti-otel-monusune-artik-arapca-da-girdi-11985058 , se.e.t. 05.02.2022.
[156] **Alyaum**, أردوغان , https://www.alyaum.com/a/744783 , s.e.t. 14.02.2022.
[157] **Al Yaum**, اختتام قمة سرت دون «خطبة , https://lym.news/a/745078, s.e.t. 14.02.2022.

Arabistan'la ilişkilerini geliştirmek için bir fırsat olarak görmüş, inşaat ve müteahhitlik başta olmak üzere tekstil, gıda, hafif makine, donanım gibi alanlarda Suudi pazarından önemli bir pay alma girişimlerinde bulunmuştur. Bu bağlamda Türkiye'den Suudi Arabistan'a gerçekleştirilen önemli üst düzey ziyaretler biri 2003 yılının Mart ayında gerçekleştirilmiştir. Türkiye Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen, 7 Mart 2003'te beraberindeki 110 kişilik Türk ticaret heyetiyle Suudi Arabistan'a gitmiştir. Bu heyet o tarihe kadarki Türkiye'den Suudi Arabistan'a giden en büyük ticaret heyeti niteliğindedir.[158] 11 Ekim 2003'te iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin her alanda geliştirilmesi amacıyla "Türkiye-Suudi Arabistan İş Konseyi" kurulmuştur.[159]

Türkiye, bu dönemde Suudi Arabistan ile ekonomik güçlerini birleştirmenin sadece iki ülkenin değil tüm Ortadoğu ve Afrika bölgesinin ekonomik kalkınmasına yardımcı olacağı fikriyle hareket etmiş, bu fikri Suudi Arabistan'la da paylaşmış ve Suudi Arabistan'ı da bu fikre ikna etmeye çabalamıştır. Nitekim Mayıs 2004 yılında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanı Kemal Unakıtan Türkiye-Suudi Arabistan Karma Ekonomik Komisyon toplantıları nedeniyle Suudi Arabistan'a gitmiştir. Unakıtan burada iki ülke arasındaki ticaret hacminin düşüklüğüne dikkat çekerken, Türk firmalarının teknik beceri ve üstünlükleriyle Suudi Arabistan'ın geniş sermaye olanaklarının bir araya gelmesiyle gerçekleştirilecek ortak yatırımların Ortadoğu ve Afrika ülkelerini de içine alan oldukça geniş bir coğrafyanın tüm ihtiyaçlarını karşılayabileceğini vurgulamıştır.[160]

Ayrıca dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan 17 Ocak 2004'te beraberinde Devlet Bakanı Ali Babacan, Maliye Bakanı Kemal Unakıtan ve işadamı ve gazetecilerden oluşan yaklaşık 270 kişiyle beraber Cidde Ekonomik Forumu'na katılmak üzere Suudi Arabistan'a gitmiştir.[161] Burada bahsi geçen İslami ortak Pazar fikrine katılmadığını dile getiren Erdoğan, din ya da etnik kökenli bir pazarın çalışmayacağı, herkesin iyiliği için her ülkeyle ticaret yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Suudiler Erdoğan'ın 200'e yakın iş adamıyla foruma katılmasının, Türkiye'nin özellikle ekonomik

[158] **Hürriyet**, Bakanı Tüzmen Suudi Arabistan'da, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bakani-tuzmen-suudi-arabistanda-38549759 , s.e.t. 15.12.2021; **Arab News**, Turkish Trade Mission Aims To Double Bilateral Trade, https://www.arabnews.com/node/228962 , s.e.t. 15.12.2021.

[159] **DEİK**, Türkiye-Suudi Arabistan İş Konseyi, <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-suudi-arabistan-is-konseyi?pm=28>, s.e.t. 23.10.2022.

[160] **Hürriyet**, Unakıtan Suudi yatırımcıları Türkiye'ye davet etti, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/unakitan-suudi-yatirimcilari-turkiyeye-davet-etti-226509 , s.e.t. 16.12.2021.

[161] **Hürriyet**, Erdoğan, Suudi Arabistan'a gitti, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-suudi-arabistana-gitti-196567 , s.e.t. 16.12.2021.

ve ticari ilişkiler yönünden Suudi Arabistan'a verdiği önemi gösterdiğini ifade etmişlerdir.[162] Erdoğan, Suudilerin sağlık alanında da Türkiye'yi rahatlıkla tercih edebileceklerini ifade ederken gıda, tekstil ve hatta savunma sanayiinde Suudi Arabistan ile birlikte yapılacak çok şeyin olduğunu vurgulamış ve bütün bunlar için vize konusunun kolaylaştırılması gerektiğini söylemiştir.[163] Erdoğan burada Irak'ta yeni kurulacak hükümetle ilgili etnik yapıya dayalı bir federasyon kurulmasının Irak ya da dünyadaki herhangi bir ülke için doğru ve sağlıklı olmayacağını ifade ederek bu fikre karşı olduğunu belirtmiştir.[164]

Bu dönemde Türkiye tarafından Suudi Arabistan'a gerçekleştirilen önemli üst düzey ziyaretlerden biri de Türkiye Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün 31 Mayıs 2004'te Cidde'ye gerçekleştirdiği ziyarettir. Abdullah Gül burada Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud El Faysal ile bir araya gelmiştir. Yapılan toplantıda Kıbrıs için alınacak kararlar konusunda destek talebinde bulunduğunu söyleyen Gül'ün bu talebine karşı el-Faysal bu konuda "Türkiye ve KKTC'nin her türlü desteği hak ettiğini" vurgulamıştır. Ayrıca Gül bu ziyaretinde Suudi Arabistan'dan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) genel sekreteri seçimi sırasında Türkiye'nin adayı Ekmelettin İhsanoğlu'na destek istemiştir.[165]

17 Haziran 2005'te Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta 11. Arap Ekonomik Forumu gerçekleştirilmiştir. Foruma katılan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan burada Körfez ülkeleri temsilcilerine bölgede ortak projeler geliştirme önerisinde bulunmuştur.[166] Erdoğan; "Türkiye, Arap dünyası için güvenilir bir iş ortağıdır. Sizleri, Türkiye'deki yatırım fırsatlarını takip etmeye ve değerlendirmeye davet ediyorum" sözleriyle bir kez daha Arap ülkelerini Türkiye'ye yatırım yapmaya teşvik etmiştir.[167]

Yine Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 18 Eylül 2005'te Suudi Arabistan'a gitmiş, Cidde'de Kral Abdullah bin Abdulaziz ile görüşmüştür. Ayrıca burada Cidde Ticaret ve

[162] **Arab News**, Erdogan Rejects Idea Of Common Market, https://www.arabnews.com/node/243195 , s.e.t. 16.12.2021.
[163] **Hürriyet**, 'İslam Ortak Pazarı doğru değil', https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/islam-ortak-pazari-dogru-degil-196736 , s.e.t. 16.12.2021.
[164] **Hürriyet**, Erdoğan, Suudi Arabistan'a gitti, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-suudi-arabistana-gitti-196567 , s.e.t. 31.12.2021.
[165] **Hürriyet**, Gül: Suudiler Kıbrıs politikamızı destekliyor, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-suudiler-kibris-politikamizi-destekliyor-229879 , s.e.t. 16.12.2021.
[166] **Hürriyet**, Araplara 700 milyar daveti, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/araplara-700-milyar-daveti-327909 , s.e.t. 07.01.2022.
[167] **Hürriyet**, Erdoğan: 23 bakan bize fazla, https://www.hurriyet.com.tr/amp/gundem/erdogan-23-bakan-bize-fazla-38740721 , s.e.t. 07.01.2022.

Sanayi Odası Başkanı Gassan Süleyman ile de görüşen Erdoğan, toplantıdan sonra üst düzey Suudi iş adamlarıyla da bir görüşme yapmıştır.[168]

Ayrıca Türkiye ile Arap ülkeleri arasında 2005'ten itibaren "Türk-Arap Ekonomi Forumu" düzenlenmeye başlanmıştır. Forumun ilki 5-6 Mayıs 2005 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilmiş,[169] 2020 yılına kadar toplamda 12 forum gerçekleştirilmiştir. 12. Türk-Arap Ekonomi Forumu ise; 23 Mart 2017'de yine İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.[170] 8-9 Haziran 2006 tarihlerinde ikincisi gerçekleştirilen forumda Türkiye'ye yatırım konusunda oldukça olumlu ifadeler kullanılmıştır. Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa; Arapların Türkiye Başbakanı Erdoğan'a büyük sevgi ve saygı duyduklarını vurgularken Arap Birliği'nin Türk tarafı uygun olduğu müddetçe her türlü adımı atmaya hazır olduklarını ve karşılıklı yatırımlara destek vereceklerini söylemiştir. Başbakan Erdoğan ise Türkiye'nin projelerini anlatmış ve iş adamlarını yatırıma davet etmiştir.[171] Forumda katılımcı ülkelerin birbirleriyle ticaretine ek olarak Türkiye'nin gelecekte Avrupa Birliği(AB)'ne katılması durumunda bunun Arap ülkelerinin AB ile olan ticaret hacmini nasıl etkileyeceği konusu da ele alınmıştır.[172] Nitekim AB'ye üye olması durumunda Türkiye, AB ile Arap ülkeleri ve diğer bölge ülkelerini birbirine bağlayarak komşu konumuna getirecek ve bu ülkelerin de AB ile ticaretini geliştirmesinde aracı olabilecektir. 29-31 Mart 2007 tarihleri arasında Türk Arap İşadamları Derneği (TURAB) tarafından İzmir Çeşme'de düzenlenen Türk ve Arap Ülkeleri Ekonomi Kongresi'nde konuşan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler; Arap ülkelerinin petrol ve doğalgaz zengini olduğu, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB)'ne üyelik sürecinde Arap ülkelerinin Türkiye'de üretim yapması durumunda AB'nin Gümrük Birliği imkânlarından faydalanabilecekleri, Türkiye'nin jeotermalde Avrupa birincisi olduğu ve bu alanda ortak

[168] **Hürriyet**, Erdoğan, Suudi Kralı Abdullah ile görüştü, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-suudi-krali-abdullah-ile-gorustu-351020 , s.e.t. 07.01.2022.
[169] **CNN**, Ek Protokol'de sona gelindi, https://www.cnnturk.com/dunya/ek-protokolde-sona-gelindi , s.e.t. 23.10.2022.
[170] **İstanbul Ticaret Borsası**, 12. Türk-Arap Ekonomi Forumu, <http://www.istib.org.tr/haberler/12-turk-arap-ekonomi-forumu/2541>, s.e.t. 23.10.2022.
[171] **Hürriyet**, 5 milyar dolar da Katar'dan göründü, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/5-milyar-dolar-da-katar-dan-gorundu-4551137 , s.e.t. 12.01.2022.
[172] **Arab News**, Turkey, Arab Countries Seek Stronger Economic Ties https://www.arabnews.com/node/286001 , s.e.t. 12.01.2022.

şirketler kurarak kazan-kazan modelini uygulayabilecekleri sözleriyle[173] bu hususu vurgulamıştır.

Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye en önemli üst düzey ziyaret ise 2006 yılında gerçekleştirilmiştir. 8-10 Ağustos 2006 tarihlerinde Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz beraberinde aralarında bakanlar, üst düzey yetkililer ve çok sayıda Suudi iş adamının da bulunduğu bir heyetle Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret; 1966 yılında Kral Faysal'ın İstanbul'u ziyaret etmesinden 40 yıl sonra bir Suudi kralı tarafından Türkiye'ye gerçekleştirilen ilk ziyaret olması açısından oldukça önemlidir.[174] Yine bu ziyaret Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve Suudi yatırımcıların Türkiye'ye çekilmesi için önemli bir adım olmuştur. Görüşmeler sırasında dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Kral Abdullah Bin Abdülaziz ve beraberlerindeki heyetler arasında; "Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile Suudi Arabistan Krallığı Dışişleri Bakanlığı arasında siyasi danışmalara ilişkin mutabakat zaptı", "Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ile Suudi Arabistan Krallığı Milli Arşiv ve Belge Merkezi arasında işbirliği protokolü", "Türkiye Cumhuriyeti ile Suudi Arabistan Krallığı arasında yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması anlaşması", "Türkiye Cumhuriyeti ile Suudi Arabistan Krallığı Maliye Bakanlıkları arasında çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşmasına ilişkin mutabakat muhtırası", "Türkiye Cumhuriyeti ile Suudi Arabistan Krallığı Sağlık Bakanlıkları arasında sağlık alanında işbirliğine dair mutabakat zaptı", "Türkiye Cumhuriyeti ile Suudi Arabistan Krallığı arasında kara yoluyla yolcu ve yük taşımacılığının düzenlenmesi hakkında anlaşma" olmak üzere altı anlaşma imzalanmıştır.[175] Kral Abdullah ile görüşen Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ise Suudi yatırımcıları Türkiye'ye davetini bir kez daha dile getirmiştir.[176] Cumhurbaşkanı Sezer Suudi kralı ile görüşmesinde İsrail'in Lübnan'a gerçekleştirdiği harekatı kınamış

---

[173] **İzmir Büyükşehir Belediyesi**, Başkan Kocaoğlu'ndan Arap İşadamlarına Yatırım Daveti, <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/baskan-kocaoglundan-arap-isadamlarina-yatirim-daveti/2516/156>, s.e.t. 14.01.2022.

[174] **Arab News**, King Abdullah To Make Historic Visit To Turkey, https://www.arabnews.com/node/282954 , s.e.t. 12.01.2022.

[175] **Haberler.com**, Sezer, Suudi Arabistan Kralı Abdullah İle Görüştü, https://www.haberler.com/sezer-suudi-arabistan-krali-abdullah-ile-gorustu-haberi/ , s.e.t. 10.01.2022; **Resmî Gazete**, Milletlerarası Andlaşma, Sayı : 26472, Karar Sayısı : 2007/11743, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/03/20070324-1.htm, s.e.t. 07.11.2022; **Resmî Gazete**, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/02/20090203M1-2-1.pdf, s.e.t. 07.11.2022; **Resmî Gazete**, Milletlerarası Andlaşma, Sayı : 27272, Karar Sayısı : 2009/15090, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090628-3.htm , s.e.t. 07.11.2022; **Resmî Gazete**, Kanun, Sayı : 27084, Kanun No. 5821, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/12/20081218-1.htm , s.e.t. 07.11.2022.

[176] **Hürriyet**, Erdoğan Suudi işadamlarını yatırıma çağırdı, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-suudi-isadamlarini-yatirima-cagirdi-4902401 , s.e.t. 10.01.2022.

ayrıca kraldan Kıbrıslı Türklere yapılan hak ihlalleri konusunda destek istemiş Suudi kralı ise Kıbrıslı Türkleri desteklediğini ifade etmiştir.[177] Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu, Kral Abdullah'ın ziyareti sırasında yapılan görüşmelerde Suudi Arabistan ve Türkiye arasındaki ticari ilişkilerde tahkim kurulması konusunda iki ülkenin anlaştığı açıklamasında bulunmuştur.[178]

8 Ekim 2006 tarihinde ise; Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan beraberinde Devlet Bakanları Ali Babacan ve Mehmet Aydın ile birlikte, Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz'in daveti üzerine Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Erdoğan bu ziyareti sırasında Kral Abdullah ile iki ülke arasındaki başta ekonomik ilişkiler olmak üzere çeşitli konuları görüşmüştür.[179]

17 Şubat 2007'de Türkiye Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiş ve burada Suudi Arabistan Kralı Abdullah bin Abdulaziz ve Suudi Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal ile görüşmüştür. Görüşmenin ana konusunu Filistin meselesi oluşturmuştur. Filistin'de ulusal birlik hükümeti kurulmasına yönelik planlar, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, İsrail Dışişleri Bakanı Tzipi Livni ve Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas arasındaki görüşme meseleleri üzerinde genişçe durulmuştur. Irak meselesi ve mezhep çatışması görüşmenin bir diğer önemli konu başlığını teşkil etmiştir. Kerkük'te yaşananlar ve bu yaşananların tüm ülkeyi etkileyeceği konusundaki endişelerini dile getiren Gül, Suudi Arabistan'ın da bu konuda kendileriyle aynı duyarlılığa sahip olduğunu gördüğünü söylemiştir. Gül; Suudi Arabistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin Kral Abdullah'ın Türkiye'yi ziyaretinden sonra olağanüstü bir gelişme kaydettiğini vurgularken bu görüşmenin de siyasi, ekonomik ve güvenlik alanındaki işbirliği açısından verimli geçtiğini dile getirmiştir.[180]

Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ise; 8. Cidde Ekonomik Forumu'na katılmak üzere 24 Şubat 2007'de Suudi Arabistan'a gitmiş ve burada Suudi Arabistan Kralı

---

[177] **Hürriyet**, Sezer: Hemen ateşkes sağlanmalı, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sezer-hemen-ateskes-saglanmali-4896243 , s.e.t. 12.01.2022.
[178] **T.C. Cumhurbaşkanlığı**, Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdulaziz Al Saud Onuruna Verdikleri Akşam Yemeğinde Yaptıkları Konuşma, https://www.tccb.gov.tr/konusmalari-ahmet-necdet-sezer/1721/7796/suudi-arabistan-krali-abdullah-bin-abdulaziz-al-saud-onuruna-verdikleri-aksam-yemeginde-yaptiklari-konusma , s.e.t. 07.11.2022; **Hürriyet**, Suudi Arabistan ile tahkim kuruluyor, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/suudi-arabistan-ile-tahkim-kuruluyor-4913037 , s.e.t. 12.01.2022.
[179] **Hürriyet**, Başbakan Erdoğan Cidde'de, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogan-ciddede-5219876 , s.e.t. 12.01.2022.
[180] **Hürriyet**, Dışişleri Bakanı: Kriz havası yaratılmasın, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/disisleri-bakani-kriz-havasi-yaratilmasin-5975016 , s.e.t. 15.01.2022.

Abdullah Bin Abdülaziz ile görüşmüştür.[181] İki liderin görüşmesi Filistin, Lübnan, Suriye ve İsrail, İsrail- Filistin ihtilafının çözümü ve İran'daki nükleer gelişmeler gibi bölgesel meselelere odaklanmıştır.[182] Başbakan bu görüşmenin ardından Kingdom Holding Company (KHC) başkanı Prens El Velid Bin Talal ile de görüşmüş, bu görüşmede Prens, Türkiye'ye yatırım yapmayı planladığını söylerken[183] Erdoğan Prensi Türkiye'de özellikle turizm yatırımlarını düşünmesi konusunda teşvik etmiştir.[184] Başbakan Erdoğan 25 Şubat'ta 8. Cidde Ekonomik Forumu'na onur konuğu olarak katılmıştır. Burada yaptığı konuşmada Erdoğan, bölgede barışın hakim olması ve bölge insanlarının ekonomik refaha kavuşmaları temennilerini dile getirirken "1 trilyon doları savunma harcamaları olarak ayıran bir dünyada küresel barıştan bahsedemeyiz ve silahların olduğu yerde bir diplomasiden de bahsedemeyiz" ifadelerini kullanmıştır.[185] Yoksulluğa karşı savaş ilan etmeleri gerektiğini söyleyen Erdoğan, Etiyopya'nın başkentinde şahit olduğu yoksulluktan bahsederken adil servet dağılımı vurgusu yapmıştır.[186] Yine aynı gün Cidde'de Türk-Suudi İş Konseyi toplantısına katılan Başbakan Erdoğan burada da bir konuşma yapmış ve Suudi yatırımcıları ülkesine davet ederken, yatırımcıların Türkiye'deki temsilcisinin bizzat kendisi olduğunu vurgulamış, Suudi Arabistan tarafından ilan edilen 37.5 milyar dolarlık yatırım projelerine de Türk müteahhitleri adına talip olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Erdoğan, Kral Abdullah'tan Türk iş adamları için vize kolaylığı sağlanması ve Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'nın Suudi Arabistan'da şube açabilmesi isteğinde bulunmuştur. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu ise Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye daha fazla turist gelmesi dileğini dile getirmiştir.[187]

9-10 Kasım 2007 tarihlerinde Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz bir kez daha Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Kral burada Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'la görüşmüş, iki ülke arasında; iki ülkenin bölgesel konularda daha fazla işbirliği yapması, terörle mücadelede işbirliği, her iki ülke firmalarının karşılıklı

[181] **Hürriyet**, Başbakan Erdoğan Suudi Kralı ile görüştü, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogan-suudi-krali-ile-gorustu-6013762 , s.e.t. 13.01.2022.
[182] **Arab News**, Turkey, Kingdom Discuss Iran, https://www.arabnews.com/node/294963 , s.e.t. 14.01.2022.
[183] **Hürriyet**, Suudi Prens'ten Türklere okul sözü, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/suudi-prensten-turklere-okul-sozu-6018779 , s.e.t. 14.01.2022.
[184] **Arab News**, Erdogan Seeks KHC Investment, https://www.arabnews.com/node/295060 , s.e.t. 14.01.2022.
[185] **Hürriyet**, Erdoğan: Silaha 1 trilyon $ giderse terör kalkmaz, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-silaha-1-trilyon-giderse-teror-kalkmaz-6017002 , s.e.t. 14.01.2022.
[186] **Arab News**, JEF Diary: Profound Words Overshadow Sound-System Mix-Ups https://www.arabnews.com/node/295043 , s.e.t. 14.01.2022.
[187] **Hürriyet**, Bize gelen Arap yatırımcı kendini evinde hissetsin https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bize-gelen-arap-yatirimci-kendini-evinde-hissetsin-6018046 , s.e.t. 14.01.2022.

yatırıma teşviki ve bu alandaki engellerin kaldırılması, bankacılık ve tarım alanlarında işbirliği, kara, hava ve deniz ulaşım imkanlarının artırılması, ticari ve ekonomik ilişkilerin hukuki altyapısının tamamlanabilmesi için daha önce imzalanan anlaşmaların biran önce yürürlüğe girmesi için çaba sarf edilmesi, Karma Ekonomik Komisyon ve İş Konseyi toplantılarının sıklaştırılması ve ticari fuarlar düzenlenmesinin desteklenmesi, iş adamlarına vize kolaylığı sağlanması, Türkiye ile Körfez İşbirliği Konseyi(KİK) arasında Serbest Ticaret Anlaşmasının biran önce sonuçlandırılması için çaba sarf edilmesi, enerji alanında işbirliği, üçüncü ülkelere yönelik uluslararası ekonomik kalkınma yardımı programlarında işbirliği, iki tarafın da kültürel zenginliklerini tanıtmak için karşılıklı etkinlikler düzenlenmesi konularını içeren Türkiye ile Suudi Arabistan arasında işbirliğine dair ortak deklarasyon imzalanmıştır.[188] Yine iki ülke arasında "Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması" imzalanmıştır. Ayrıca görüşmeler sırasında gerçekleştirilen törende Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından Kral Abdullah'a Türkiye Cumhuriyeti Devlet Nişanı takdim edilirken, Kral Abdullah tarafından da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a Kraliyet Nişanı verilmiştir.[189]

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Başkanı Köksal Toptan, 29 Mart-2 Nisan 2008 tarihleri arasında Suudi Arabistan Şura Meclisi Başkanı Salih Bin Abdullah Hamid'in resmi daveti üzerine Riyad'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir.[190] Toptan bu ziyareti ile Suudi Arabistan'ı ziyaret eden ilk TBMM başkanı olmuştur.[191] Köksal Toptan ziyareti sırasında Türk yatırımcıların Suudi Arabistan'da karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri olan "banka teminatı" hususunda girişimlerde bulunmuştur. Nitekim Toptan'ın deyimiyle yatırımcılar burada "banka teminatı" şartından etkilenmekte ve yabancı bankalarla iş yapmak zorunda kalmaktadırlar. Toptan burada Suudi Arabistan Kralı Abdullah bin Abdülaziz ile görüşmüş

[188] **Hürriyet**, Kral Abdullah, Ankara'ya geldi, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kral-abdullah-ankaraya-geldi-7660757 , s.e.t. 13.01.2022; **Hürriyet**, Suudi Arabistan'la ortak deklerasyon imzalandı, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/suudi-arabistanla-ortak-deklerasyon-imzalandi-7665304 , s.e.t. 13.01.2022.

[189] **Hürriyet**, Kral Abdullah'a Cumhuriyet Nişanı, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kral-abdullah-a-cumhuriyet-nisani-7663213 , s.e.t. 13.01.2022.

[190] **Hürriyet**, TBMM Başkanı Toptan Arabistan'a gitti, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tbmm-baskani-toptan-arabistana-gitti-8573047 , s.e.t. 20.01.2022.

[191] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Haber**, TBMM Başkanı Toptan: "Suudi Arabistan'ı ziyaret eden ilk TBMM başkanıyım" <https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal_as.liste?kat=1&pTarih=&kelime=&sira=7655>, s.e.t. 20.01.2022.

bu görüşmenin ardından Suudi Arabistan Bakanlar Kurulu tarafından Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'nın Suudi Arabistan'da şube açması kararı alınmıştır.[192]

3 Şubat 2009'da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir.[193] Gül bu kapsamda beraberinde Sanayi ve Ticaret Bakanı Zafer Çağlayan, Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen, Tarım ve Köyişleri Bakanı Mehdi Eker, Savunma Bakanı Vecdi Gönül ve 100'e yakın iş adamı ile bu ziyaretini gerçekleştirmiştir. Ziyaretin ana gündemini ise Gazze'de yaşanan sorunlar oluşturmuştur.[194] Gül Riyad'da Şura Meclisi'nde bir açıklama yapmış, açıklaması sırasında Filistin ve Ortadoğu'da barışın tesisi için Türkiye ve Suudi Arabistan'ın rolünün önemine vurgu yapmış, İslam dininin bazı aşırılar yüzünden terörle birlikte anılmasından duyduğu üzüntüyü dile getirirken Kral Abdullah'ın bu bağlamdaki dinler arası diyalog toplantılarını da desteklediğini ifade etmiştir. Gül burada ayrıca Türkiye'de daha çok Suudi öğrenci görme temennilerini de dile getirmiştir.[195] Gül'ün bu ziyareti çerçevesinde Türk-Suud İş Konseyi toplantısına katılmış, burada Türkiye'nin AB üyelik sürecine vurgu yaparken, iki ülkenin de iş adamlarına yatırımları artırma çağrısında bulunmuştur.[196] Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suudi Arabistan Krallığı Hükümeti Arasında Deniz Ulaştırması Alanında İşbirliği Anlaşması" imzalanmış, anlaşma 25 Şubat 2011'de Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.[197] Cumhurbaşkanı Abdullah Gül bu ziyaretinden birkaç ay sonra, Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz'in onur konuğu olarak Kral Abdullah Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nin 23 Eylül 2009'da gerçekleştirilen açılış törenine katılmak üzere bir kez daha Suudi Arabistan'a gitmiştir.[198] Gül burada çeşitli

---

[192] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Haber**, TBMM Başkanı Toptan, Suudi Arabistan'da, <https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=49387>, s.e.t. 20.01.2022.

[193] **T.C. Cumhurbaşkanlığı**, Cumhurbaşkanı Gül Suudi Arabistan'da, https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/8143/cumhurbaskani-gul-suudi-arabistanda , s.e.t. 07.11.2022.

[194] **Hürriyet**, 'First Lady'yi Kral'ın en yaşlı eşi ağırlayacak, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/first-lady-yi-kral-in-en-yasli-esi-agirlayacak-10912989 , s.e.t. 04.02.2022.

[195] **T.C. Cumhurbaşkanlığı**, Cumhurbaşkanı Gül: "Türkiye ve Suudi Arabistan; Bölge'de Kalıcı Barışın Sağlanması İçin İki Önemli Ülke", https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/8144/cumhurbaskani-gul-turkiye-ve-suudi-arabistan-bolgede-kalici-barisin-saglanmasi-icin-iki-onemli-ulke , s.e.t. 07.11.2022.

[196] **T.C. Cumhurbaşkanlığı**, Cumhurbaşkanı Gül İş Adamlarına Hitap Etti: "İki Ülke Karşılıklı Yatırımlarını Arttırmalı", https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/8145/cumhurbaskani-gul-is-adamlarina-hitap-etti-iki-ulke-karsilikli-yatirimlarini-arttirmali, s.e.t. 07.11.2022.

[197] **Resmî Gazete**, Milletlerarası Andlaşma, Sayı : 27857, Karar Sayısı : 2011/1399, T: 25.02.2011, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110225-2.htm>, s.e.t. 07.12.2021.

[198] **T.C. Cumhurbaşkanlığı**, Cumhurbaşkanı Gül, Kral Abdullah Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nin Açılışı İçin Cidde`de, https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/8508/cumhurbaskani-gul-kral-abdullah-bilim-ve-teknoloji-universitesinin-acilisi-icin-ciddede , s.e.t. 07.11.2022.

diplomatik temaslarda bulunurken Kral Abdullah ile iki ülke ilişkileri ile birlikte bölgesel ve uluslararası meseleleri görüşmüşlerdir.[199]

20 Haziran 2009'da Suudi Arabistan Şura Meclisi Başkanı Dr. Abdullah bin Muhammed bin İbrahim el-Şeyh beraberindeki heyetle Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Ankara'da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmüştür. Görüşmede Başbakan Erdoğan; iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin yanı sıra Filistin sorunu başta olmak üzere Ortadoğu'nun çıkarları için iki ülke arasındaki istişare ve işbirliğinin önemine vurgu yapmıştır.[200]

Türkiye 2010 yılına da Suudi Arabistan'a düzenlediği üst düzey bir ziyaretle başlamıştır. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 1 Ocak 2010'da üç günlük temaslarda bulunmak üzere Suudi Arabistan'a gitmiştir. Davutoğlu burada Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal ile görüşmüş, görüşmenin gündemini Filistin, Afganistan, Irak, Suriye, Yemen meseleleri oluşturmuştur. El-Faysal İsrail'i hiçbir kuralı tanımayan şımarık çocuk olarak nitelerken, Davutoğlu; Yemen, Lübnan, Irak ve Afganistan'da yaşananlara değinmiş, bölgenin yeni bir cepheyi daha kaldıramayacağını vurgulamıştır.[201] El-Faysal; görüşmeler sonucu Türkiye ile Suudi Arabistan arsında vizelerin kolaylaştırılması kararı aldıkları açıklamasında bulunmuştur. El-Faysal İran ile ilgili ise İran'dan çok şey istemediklerini sadece uluslararası hukuka uyması, iyi bir komşu ülkesi olması ve başka ülkelerin iç işlerine karışmamasını istediklerini ve İran ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini söylemiştir. [202] Davutoğlu ise; İran'ın nükleer teknolojiden yararlanma hakkının olduğunu ve sorunun bu hak gözetilerek çözümlenmesi ve bölgenin nükleer silahlardan arındırılması gerektiği konularındaki ortak görüşlerini tekrarladıklarını söylemiştir.[203] Bu ziyaret sonrasında 9 Ocak 2010'da T.C. Resmî Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu kararına göre; resmi pasaport sahibi olan Suudi Arabistan Krallığı vatandaşlarına Türkiye'ye

---

[199] **T.C. Cumhurbaşkanlığı**, Cumhurbaşkanı Gül, Suudi Arabistan Temaslarını Tamamladı, https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/8511/cumhurbaskani-gul-suudi-arabistan-temaslarini-tamamladi , s.e.t. 07.11.2022.

[200] **Al Yaum**,جول يستقبل الوفد السعودي ,https://lym.news/a/682346, s.e.t. 09.02.2022.

[201] **Hürriyet**, Faysal: İsrail şımarık çocuk, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/faysal-israil-simarik-cocuk-13367557 , s.e.t. 10.02.2022.

[202] **Al Yaum**, الأمير سعود الفيصل, https://lym.news/a/724655, s.e.t. 10.02.2022.

[203] **Hürriyet**, Faysal: İsrail şımarık çocuk, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/faysal-israil-simarik-cocuk-13367557 , s.e.t. 10.02.2022.

yapacakları turistik seyahatlerinde kalış süreleri toplamda 180 gün içerisinde 90 günü geçmemek şartı ile vize muafiyeti getirilmiştir.[204]

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da 19 Ocak 2010'da Suudi Arabistan'a üç gün sürecek bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Erdoğan burada Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz ile görüşmüş ve iki lider iki ülke arsındaki siyasi, ekonomik ve ticari ilişkileri ele almıştır.[205] Başbakan Erdoğan bu ziyareti öncesinde 11 Ocak'ta Riyad'da düzenlenen Uluslararası Kral Faysal Ödülleri'nde, "Uluslararası Kral Faysal İslam'a Hizmet Ödülü"ne layık görülmüştür.[206] Erdoğan ziyareti sırasında bu ödül için de minnettarlığını ifade etmiştir.[207] Filistin meselesi ve sekteye uğrayan barış süreci de görüşmede ele alınan önemli başlıklar arasında yer almıştır.[208] Suudi Arabistan'daki temasları sırasında Türk ve Suudi iş adamlarıyla toplantı yapan Erdoğan, burada iki ülke arasındaki kardeşliğin derinliğine vurgu yaparken Suudi Arabistan ile vizeleri kaldırma çağrısında bulunmuştur.[209]

Başbakan Erdoğan Suudi Arabistan'a bir sonraki ziyaretini ise; 8 Mart 2010'da Uluslararası Kral Faysal Ödülleri törenine katılmak amacıyla gerçekleştirmiş, burada Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz ile görüşmüştür. Görüşmede Kral Abdullah, Erdoğan'ı "Uluslararası Kral Faysal İslam'a Hizmet Ödülü"nü kazandığı için tebrik etmiştir, ayrıca iki lider bölgedeki gelişmeleri ele almıştır.[210] Uluslararası Kral Faysal Ödülleri törenine katılan Erdoğan'a ödülünü bizzat Kral Abdullah takdim etmiştir. Ödülü kabul eden Erdoğan teşekkürlerini dile getirirken iki ülke arasındaki kardeşlik bağlarına vurgu yapmıştır.[211] Suudi Arabistan'da yayınlanan *el-Yevm Gazetesi (صحيفة اليوم)* yazarlarından el-Halibi; bu ödülün Başbakan Erdoğan'a bir İslam âlimi ya da vaizi olduğu için değil, zor zamanlarda küresel ve yerel siyasi eylemlerde İslam için bir model sunması sebebiyle verildiğini söylemiştir.[212]

---

[204] **Resmî Gazete**, Bakanlar Kurulu Kararı (09.01.2010), Sayı : 27457, Karar Sayısı : 2009/15716, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/01/20100109-2.htm , s.e.t. 14.02.2022.
[205] **İHA**, Erdoğan, Kral Abdullah ile görüştü, https://www.iha.com.tr/haber-erdogan-kral-abdullah-ile-gorustu-105560/ , s.e.t. 07.11.2022.
[206] **Al Yaum**, الامير خالد الفيصل خلال المؤتمر الصحفي , https://lym.news/a/727065, s.e.t. 10.02.2022.
[207] **Al Yaum**, اردوغان مع احسان اوغلو, https://lym.news/a/729094, s.e.t. 10.02.2022.
[208] **Al Yaum**, مباحثات خادم الحرمين الشريفين ورئيس الوزراء التركي أمس , https://lym.news/a/729059, s.e.t. 10.02.2022.
[209] **Erdoğan, Recep Tayyip** (2019) Ezberleri Bozarken-3 Yeni Türkiye Vizyonu <https://mk.gov.tr/GalleryFiles/242/Ezberleri-Bozarken-3-net-63e5ba3b-7727-415f-908f-c895aab99d69.pdf> s.e.t. 07.11.2022, s: 377.
[210] **Al Yaum**, المليك لدى لقائه بأردوغان , https://lym.news/a/740836, s.e.t. 11.02.2022.
[211] **Al Yaum**, خادم الحرمين الشريفين يسلم أردوغان الجائزة عن خدمة الإسلام , https://lym.news/a/740842, s.e.t. 11.02.2022.
[212] **el-Halibi, Halid bin Suud**, Al Yaum, د.خالد بن سعود الحليبي , https://lym.news/a/741274 , s.e.t. 11.02.2022.

Türkiye yatırım talebiyle Suudi Arabistan'a birçok üst düzey ziyaret gerçekleştirirken 2010 yılında Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye, ayırdıkları yatırım bütçesinden yararlanma teklifinde bulunmak üzere üst düzey bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Suudi Arabistan Yatırım Ajansı Başkanı Amr Abdullah el-Dabbagh 24 Mart 2010'da ilk kez Türkiye'ye gelmiş ve ülkesi Suudi Arabistan'ın özel sektör yatırımlarına 10 yılda 1 trilyon dolar kaynak ayırdığını dile getirirken Türkiye'ye Suudi Arabistan'ın yükselen ekonomisinin sunduğu avantajlı fırsatlardan yararlanma önerisinde bulunmuştur.[213] 4 Nisan 2010'da ise; Suudi Arabistan Maliye Bakanı İbrahim el-Assaf Türkiye'ye gelmiş burada Türkiye Maliye Bakanı Mehmet Şimşek ile düzenledikleri ortak basın toplantısında Suudi Arabistan Krallığı'nın Türkiye'ye dört yıl içerisinde 400 milyon dolar yatırım yapacakları açıklamasını yapmış ve Türk yatırımcıları da Suudi Arabistan'da yatırım yapmaya davet ederken yatırımcıların ülkesinde yaşadıkları sorunları da çözme sözü vermiştir. Şimşek ise Türkiye'nin cari açığını finanse etmek için Körfez sermayesini Türkiye'ye çekmek istediklerini vurgulamıştır.[214]

Suudi Arabistan Savunma ve Havacılık Bakan Yardımcısı Prens Halid bin Sultan bin Abdülaziz el-Suud 25 Mayıs 2010'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Burada Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile görüşen Prens Halid bin Sultan[215] daha sonra Türkiye Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ ile görüşmüş ve iki ülke arasında "Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Çerçeve Anlaşması" imzalanmıştır.[216]

Bütün bunların dışında bu dönem her ne kadar gelişme dönemi olarak adlandırılmış olsa da 2002 yılı Türkiye ile Suudi Arabistan arasında yaşanan bir krizle başlamıştır. Kutsal Mekke şehrini korumak amacıyla 1781 yılında Osmanlı tarafından yapılan, 1884'te ise baştan ayağa yenilenen Ecyad(el-Cihad) Kalesi, Suudi Arabistan Kralı Fahd bin Abdülaziz'in emriyle yerine çok katlı bir otel yapılması amacıyla 1-2 Ocak 2002 tarihlerinde yıktırılmış,[217] bu durum Türkiye'de ciddi bir yankı bulmuş ve Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebebiyet vermiştir. Türkiye Başbakan Başmüşaviri Ahmet Vefik Alp konuyla ilgili yaptığı açıklamada durumu talihsiz olarak nitelerken, "Bir

[213] **Hürriyet**, Suudi Arabistan, '1 trilyon dolarlık yatırım planından pay alın' turuna geliyor, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/suudi-arabistan-1-trilyon-dolarlik-yatirim-planindan-pay-alin-turuna-geliyor-14198069 , s.e.t. 14.02.2022.
[214] **Al Yaum**, ابراهيم العساف , https://lym.news/a/746468, s.e.t. 14.02.2022.
[215] **Al Yaum**, رئيس الوزراء التركي يستقبل الأمير خالد بن سلطان , https://lym.news/a/758335, s.e.t. 11.02.2022.
[216] **Hürriyet**, Suudi Arabistan'la işbirliği imzası, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/suudi-arabistan-la-isbirligi-imzasi-14826819 , s.e.t. 11.02.2022.
[217] **Hürriyet**, Osmanlı kalesinin yıkım fermanını Kral Fahd verdi, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/osmanli-kalesinin-yikim-fermanini-kral-fahd-verdi-46757 , s.e.t. 01.07.2022.

milletin tarihi silmek, bir insanlık, bir kültür suçu olarak nitelendirilebilir" demiş,[218] Türkiye Dışişleri Bakanlığı ise konuyu takip ettiklerini, ilk defa bir yıl önce gündeme gelen yıkım konusunda Suudi makamlarla görüşüldüğünü ve Suudi Arabistan'ın kalenin yıkımından vazgeçtiklerini bildirdiğini, şimdi bu konunun yeniden gündeme gelmesiyle yeniden girişimlerde bulunduklarını ve ilgili makamlara bu kültürel miras konusundaki hassasiyetlerini ilettiklerini açıklamıştır.[219] Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlığı ise yaptığı açıklamada; kalenin yıkımını Suudi Arabistan'ın iç meselesi olarak tanımlarken Türkiye'nin verdiği tepkiyi ise; kendi iç meselelerini örtbas etme girişimi olarak nitelendirmiştir.[220] UNESCO'nun kültür varlıklarının korunmasından sorumlu Genel Direktör Yardımcısı Münir Bouchenaki ise; Suudi Arabistan'ın o güne kadar topraklarında bulunan Ecyad Kalesi de dâhil olmak üzere hiçbir eser için UNESCO İnsanlık Mirası listesine alınması başvurusunda bulunmadığını, ama insanlık mirası sözleşmesine taraf olduğunu, dolayısıyla kaleyi yıkmaya hakkı olmadığını söylemiştir.[221] Türkiye Dışişleri Bakanlığı 23 Ocak 2002 tarihli açıklamasında; Suudilerin Ecyad Kalesi'ni aynı yerde aynı şekliyle yeniden inşa edeceğini, Türkiye'nin de bunun takipçisi olacağı bilgisi yer almıştır.[222] 2 Aralık 2002 tarihli bir habere göreyse; yıkılan Ecyad Kalesi'nin yerine yapılacak binaların inşaatına başlanmıştır.[223] Dolayısıyla kalenin aynı yerine yeniden inşa edileceği sözü yerine getirilmemiştir.

Yukarıda bahsi geçen tüm temaslar ve açıklamalar iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişen seyrini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim bu dönemin turizm ve ticaret verileri de bunu göstermektedir.

---

[218] **Hürriyet**, Başbakanlık 'Cihad kalesinin yıkılması talihsiz fiil', https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakanlik-cihad-kalesinin-yikilmasi-talihsiz-fiil-47044 , s.e.t 01.07.2022.

[219] **Hürriyet**, Dışişleri: Türkiye girişimlerde bulunuyor, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/disisleri-turkiye-girisimlerde-bulunuyor-38338118 , s.e.t. 01.07.2022.

[220] **Hürriyet**, Suudiler'den dam üstünde saksağan yorum, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/suudilerden-dam-ustunde-saksagan-yorum-38338425 , s.e.t. 01.07.2022.

[221] **Hürriyet**, UNESCO: Suudi Arabistan'ın Ecyad'ı yıkma hakkı yok, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/unesco-suudi-arabistan-in-ecyad-i-yikma-hakki-yok-38338833 , s.e.t. 01.07.2022.

[222] **Hürriyet**, Dışişleri: Ecyad kalesi aynı yerde yapılacak, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/disisleri-ecyad-kalesi-ayni-yerde-yapilacak-38342474 , s.e.t. 01.07.2022.

[223] **Hürriyet**, Ecyad Kalesi'nin yerine otel ve işyeri yapılıyor, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ecyad-kalesi-nin-yerine-otel-ve-isyeri-yapiliyor-112991 , s.e.t. 01.07.2022; **Trt Haber**, Ecyad Kalesi'nin yerine Al Baid kuleleri yapılmıştır, https://www.trthaber.com/haber/dunya/kabe-2035te-boyle-olacak-145985.html , s.e.t. 01.07.2022.

Tablo 1. TÜİK; Dış Ticaret İstatistikleri, Türkiye'nin Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat verileri, 1997-2001

Yıl	İthalat ($)	İhracat ($)	Toplam Ticaret Hacmi ($)
1997	1 017 639 785	534 997 316	1 552 637 101
1998	669 949 532	473 868 020	1 143 817 552
1999	579 161 212	367 184 441	946 345 653
2000	961 682 275	386 553 767	1 348 236 042
2001	729 644 638	500 641 937	1 230 286 575

Tablo 1. 'de Türkiye'nin Suudi Arabistan ile 1997-2001 yılları arasındaki dış ticaret verileri gösterilmiştir. Buna göre Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan gerçekleştirdiği ithalat rakamları inişli çıkışlı olmakla birlikte ihracat rakamlarından yüksek seyretmiştir. İki ülkenin toplam ticaret hacmi 1999 yılında yaşanan düşüş haricinde 1 milyar doların üstünde seyretmiştir.

Tablo 2. TÜİK; Dış Ticaret İstatistikleri, Türkiye'nin Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat verileri, 2002-2010

Yıl	İthalat ($)	İhracat ($)	Toplam Ticaret Hacmi ($)
2002	120 827 882	554 643 134	675 531 016
2003	208 521 449	741 474 765	949 996 214
2004	353 942 163	768 518 623	1 122 460 786
2005	587 195 712	962 155 990	1 549 351 702
2006	623 030 649	983 226 757	1 606 257 406
2007	735 701 717	1 486 917 761	2 222 619 478
2008	908 917 074	2 201 875 133	3 110 792 207
2009	775 784 481	1 768 216 107	2 544 000 588
2010	1 380 601 308	2 217 645 635	3 598 246 943

Tablo 2. 'de ise Türkiye'nin Suudi Arabistan ile 2002-2010 yılları arasındaki dış ticaret verileri gösterilmiştir. Bu tabloda diğer tabloyla kıyaslandığında Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan gerçekleştirdiği ithalat rakamlarında 2002-2004 arası ciddi düşüş olduğu, 2002'den itibaren 2010'a kadar tüm yıllarda Türkiye'nin Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ihracat rakamlarının ithalat rakamlarını aştığı görülmektedir. İki tablo kıyaslandığında

Türkiye'nin bu ülkeden ithalatı da ara ara düşüşlerle birlikte artış gösterse de bir önceki tabloyla(Tablo 1.) kıyaslandığında Tablo 2. 'de en büyük artış ihracat rakamlarında gerçekleşmiştir. Tablo 1. 'de en yüksek ihracat rakamı 1997 yılında 534 milyon dolar iken Tablo 2'de en düşük ihracat rakamı 2002 yılında 554 milyon dolar olarak kaydedilmiştir.

Tablo 3. 'te 2003-2010 arası Türkiye ikametli Suudi Arabistan'a giden Türk vatandaşlarının gidiş sebebine göre dağılımı, Tablo 4. 'te 1997-2001 arası Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı, Tablo 5.'te ise 2002-2010 arası Türkiye'ye gelen turist sayısı verileri gösterilmiştir.

Tablo 3. TÜİK**,** Türkiye ikâmetli Suudi Arabistan'a giden Türk vatandaşlarının gidiş sebebine göre dağılımı, 2003-2010

Gidiş sebebi	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**
Gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler	4762	1827	6619	504	12 233	2625	1479	2503
Akraba ve arkadaş ziyareti	10 107	176	756	886	1065	443	2235	10 554
Dini / hac	26 822	4304	96 402	93 185	35 625	45 975	85 364	115 203
Eğitim, staj (1 yıldan az)	1493	-	-	524	-	-	636	1254
İş amaçlı (konferans, toplantı, görev vb.)	64 720	50 362	49 497	21 635	26 257	8460	62 005	39 186
Sağlık ve tıbbi nedenler (1 yıldan az)	-	-	-	-	-	-	-	-
Alışveriş	2689	2901	609	504	-	-	-	-
Diğer	54 586	65 373	67 235	40 901	42 814	46 648	10 046	29 811
Toplam	**165 179**	**124 942**	**221 117**	**158 141**	**117 994**	**104 152**	**161 765**	**198 511**

Tablo 3. ‘teki Suudi Arabistan’a giden Türk vatandaşlarının verilerine bakıldığında rakamların oldukça inişli çıkışlı seyrettiğini görmekteyiz. En önemli gidiş sebeplerini ise din/hac ve iş amaçlı seyahatler oluşturmaktadır.

Tablo 4. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Suudi Arabistan’dan Türkiye’ye gelen turist sayısı, 1997-2001

Yıl	**1997**	**1998**	**1999**	**2000**	**2001**
Türkiye’ye gelen turist sayısı	22 858	22 734	13 890	15 521	20 612

Tablo 4.’te 1997-2001 yılları arasında Suudi Arabistan’dan Türkiye’ye gelen turist sayısına bakıldığında 1999’daki ciddi düşüş sonrası yaşanan artış dışında çok büyük artışlar yaşanmadığı görülmektedir.

Tablo 5. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Suudi Arabistan’dan Türkiye’ye gelen turist sayısı, 2002-2010

Yıl	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**
Türkiye’ye gelen turist sayısı	25 657	23 676	25 197	36 328	38 890	41 490	55 636	66 938	84 934

Tablo 5. ‘te ise 2002-2010 arası Suudi Arabistan’dan Türkiye’ye gelen turist sayısında 2003’te gerçekleşen kısmi düşüş sonrasında sürekli bir artış yaşanmıştır. 2002’de 25 657 olan turist sayısı 2010’da 84 934 olarak 3 katlık bir artış göstermiştir.

2.2.1. Türkiye-İİT-AL-KİK İlişkileri (2002-2010)

2000’li yılların başlarında iki ülkenin dış politikasında Irak meselesi önemli bir yer tutmuştur. İki ülke Irak meselesini tartışmak üzere İİT gibi kuruluşların toplantılarında ya da Irak’a komşu ülkeler toplantılarında sıkça bir araya gelmişlerdir.[224] Bunun dışında Türkiye

[224] **T.C. Dışişleri Bakanlığı**, Sayın Bakanımızın Basın Toplantısında Yaptıkları Konuşma, 1 Kasım 2007, https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-basin-toplantisinda-yaptiklari-konusma_-1-kasim-2007.tr.mfa , s.e.t. 07.11.2022; **T.C. Dışişleri Bakanlığı**, NO:153 - 23 Ekim 2007, Sayın Bakanımızın Bağdat Ziyareti hk, https://www.mfa.gov.tr/no_153---23-ekim-2007_-sayin-bakanimizin-bagdat-ziyareti-hk___.tr.mfa , s.e.t. 07.11.2022; **T.C. Dışişleri Bakanlığı**, 7 Nisan 2005, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan’ın Haftalık Olağan Basın Toplantısı, https://www.mfa.gov.tr/7-nisan-2005_-disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan_in-haftalik-olagan-basin-toplantisi.tr.mfa , s.e.t. 07.11.2022.

bu dönemde Suudi Arabistan ve diğer Körfez ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini bir ileri aşamaya taşıyarak İİT'nin faaliyetlerine ilâveten bu ülkelerin aralarında kurdukları Arap Ligi ve KİK gibi bölgesel kuruluşların toplantılarına da aktif bir şekilde katılmaya başlamıştır. Bu kapsamda 2003 yılında "İslam Özel Sektörün Geliştirilmesi Kurumu"nu kuran anlaşmaya imza atmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı web sayfasında yer alan bilgiye göre: İKÖ çerçevesinde kurulan ve Türkiye'nin fonlarından en çok yararlanan üyelerinden biri olduğu İslam Kalkınma Bankasının 2-3 Kasım 1999 tarihlerinde Cidde'de yapılan yıllık toplantısında üye ülkelerdeki özel sektör yatırımlarının mali ve teknik yönden desteklenmesi amacıyla İslam Özel Sektörün Geliştirilmesi Kurumu adlı, tüzel kişiliğe sahip, bir uluslararası kurum kurulması bankanın Guvernörler Kurulu tarafından onaylanmıştır. Kurum 8 Temmuz 2000 tarihinde faaliyete geçmiştir. Söz konusu kurumun kurucu anlaşması Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından 1 Eylül 2003 tarihinde imzalanmıştır.[225] Anlaşma 30 Nisan 2011'de Resmî Gazete'de "Anayasamız, kanunlarımız ve bağlı olduğumuz anlaşmalar hükümlerinin saklı olduğu" çekincesi ile yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.[226] Ayrıca 22 Eylül 2004 tarihinde Arap Ligi Sekretaryası'nın teklifiyle New York'ta Türkiye ile Arap Ligi arasında "Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile AL Genel Sekreterliği Arasında Mutabakat Muhtırası" imzalanmış,[227] anlaşma 28 Haziran 2009 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.[228]

Haziran 2004'te İİT bünyesinde Türkiye'nin İslam ülkeleri arasındaki konumunu önemli ölçüde kuvvetlendirecek bir adım atılmıştır. 14-16 Haziran 2004'te 31. dönem İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) dışişleri bakanları toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu dönem toplantısında Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu örgütün genel sekreteri seçilmiştir. Toplantıda ayrıca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti(KKTC)'nin Annan Planı'nda öngörüldüğü şekliyle İKÖ'de "Kıbrıs Türk Devleti" adıyla temsil edilmesi yönünde karar alınmıştır. KKTC'nin örgüte tam üyeliğine ise beklemede kalma kararı çıkmıştır. [229] Toplantının sonuç bildirisinde

---

[225] **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, NO:144 -;4 Kasım 2004,;İslam Özel Sektörü Geliştirme Kurumu Kurucu Anlaşması Hk., https://www.mfa.gov.tr/no_144--_4-kasim-2004__islam-ozel-sektoru-gelistirme-kurumu-kurucu-anlasmasi-hk__.tr.mfa , s.e.t. 18.08.2022.

[226] **Resmî Gazete**, Milletlerarası Andlaşma (30.04.2011) Karar Sayısı : 2011/1672, Sayı : 27920, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110430-1.htm>, s.e.t. 25.02.2022.

[227] **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, Arap Devletleri Ligi (AL), https://www.mfa.gov.tr/arap-ligi.tr.mfa , s.e.t. 18.08.2022.

[228] **Resmî Gazete,** Milletlerarası Andlaşma, Sayı : 27272, Karar Sayısı : 2009/15074, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090628-1.htm , s.e.t. 18.08.2022.

[229] **Anadolu Ajansı**, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) 31. Dönem Dışişleri Bakanları Toplantısı, https://www.aa.com.tr/tr/arsiv/-187nbsp-islam-konferansi-orgutu-iko-31-dönem-disisleri-bakanlari-toplantisi/428553 , s.e.t. 16.12.2021.

ise; İslam ile Terörizm arasında bir ilişki bulunmadığı, Irak'ta kurulan yeni hükümete destek verildiği, İran'ın barışçıl olan nükleer çalışmalarına destek verildiği, İsrail'in Ortadoğu bölgesindeki barış ortamına yönelik saldırılarının kınandığı, Ermenistan'ın da Azerbaycan'a karşı saldırılarının kınandığı ifadeleri yer almıştır. Ayrıca ABD'nin Suriye'ye yönelik yaptırımları da kaygı verici olarak nitelendirilmiştir. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne üyeliğinin de desteklenmesi kararı alınmıştır.[230]

Suudi Arabistan'ın Mekke şehrinde 6 Aralık 2005 tarihinde İslam Konferansı Örgütü(İKÖ) Dışişleri Bakanları Toplantısı, 7-8 Aralık 2005 tarihleri arasında ise İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) 3. Olağanüstü Zirvesi düzenlenmiştir. Dışişleri bakanları toplantısında Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Abdullah Gül temsil ederken, zirvede ise TBMM Başkanı Bülent Arınç temsil etmiştir.[231] Zirvede 21. yüzyılda Müslüman ümmetinin karşı karşıya olduğu zorlukların üstesinden gelmek için "10 yıllık eylem planı", Mekke Bildirgesi ve Sonuç Bildirgesi olarak 3 belge kabul edilmiştir.[232] Bildiriler; aşırıcılıkla ve İslamofobiyle mücadele, İslam'ın imajını iyileştirme, siyasi, ekonomik, bilimsel ve kültürel alanlarda ve bu alanlarda karşılaşılan zorluklarda işbirliği gibi birçok konuyu içermektedir.[233] Ayrıca zirvenin sonuç bildirisinde Kıbrıs'ta kapsamlı, kalıcı ve adil çözüm çabalarının desteklenerek haklı davalarında Müslüman Kıbrıs Türk halkı ile dayanışma içinde olunacağı vurgusu yapılmıştır.[234]

15 Mart 2006'da Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) bünyesinde Bakanlar Yürütme Komitesi toplantısı gerçekleştirilmiş, bu toplantıda Türkiye'yi Devlet Bakanı Mehmet Aydın temsil etmiştir. Toplantının ana konusu ilk olarak 30 Eylül 2005'te Danimarka'nın Jyllands-Posten gazetesinde yayınlanan ve sonrasında da diğer bazı Avrupa ülkelerinde de yayınlanmaya devam eden Hz. Muhammed'e hakaret

---

[230] **Hürriyet**, Sonuç bildirisi: İslamın terörizmle bağlantısı yok, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/sonuc-bildirisi-islamin-terorizmle-baglantisi-yok-234118 , s.e.t. 16.12.2021.

[231] **Hürriyet**, İKÖ 3. Olağanüstü Zirvesi'nin ilk gün oturumu sona erdi, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iko-3-olaganustu-zirvesinin-ilk-gun-oturumu-sona-erdi-3617124 , s.e.t. 08.01.2022.

[232] **OIC** (2005) The Third Extraordinary Session of the Islamic Summit, <https://ww1.oic-oci.org/ex-summit/english/prep-docs.htm>, s.e.t. 08.01.2022.

[233] **Arab News**, Focus On 10-Year Action Plan, https://www.arabnews.com/node/277049 , s.e.t. 08.01.2022; **Hürriyet**, İKÖ 3. Olağanüstü Zirvesi'nin ilk gün oturumu sona erdi, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iko-3-olaganustu-zirvesinin-ilk-gun-oturumu-sona-erdi-3617124 , s.e.t. 08.01.2022.

[234] **OIC** (2005) Final Communiqué, <https://ww1.oic-oci.org/ex-summit/english/fc-exsumm-en.htm>, s.e.t. 08.01.2022.

içerikli karikatürlerin yol açtığı karikatür krizi,[235] Irak ve Filistin meseleleri oluşturmuştur.[236]

28-29 Mart 2006 tarihleri arasında Sudan'ın başkenti Hartum'da düzenlenen Arap Birliği zirvesine Türkiye tarihte ilk kez konuk ülke statüsünde katılmıştır. Ayrıca Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan da zirvede Araplara seslenen ilk Türk başbakanı olmuştur. Zirveye Türkiye'nin dışında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) de ilk kez davetli olarak katılırken Suudi Arabistan, Mısır ve Tunus liderleri katılmamıştır. Sudan Hükümeti; Afrikalılar ve Arap kökenli Sudanlılar arasında yıllarca süren ve 3 yıl önce hükümet yanlısı gruplar ile Afrikalılar arasında oldukça kanlı bir hale gelen ve 2 milyon kişinin ölümüyle sonuçlanan çatışmaların soykırım olarak nitelenmemesi için yoğun çaba sarfederken, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bölgeye BM barış gücünün gönderilmesi kararına karşı çıkmış, Arap ülkelerinden Darfur'da görev yapmakta olan Afrika Birliği Barış Gücü'nün bölgede kalmaya devam etmesi için maddi destek istemiştir. Sudan Hükümeti'nin bu destek talebi zirveye katılımın az olmasının sebebi olarak nitelendirilmiştir.[237] Zirvenin ana konusunu ise Irak ve Filistin'de seçimleri Hamas'ın kazanmasından sonra Ortadoğu barışının geleceği konularında karar tasarılarının benimsenmesi oluşturmuştur.[238] Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Suud el Faysal, zirvede alınan ortak Arap eylemini güçlendirme kararlarından Suudi Arabistan Krallığı'nın duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.[239]

Yine Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da 28-29 Mart 2007 tarihleri arasında düzenlenen 19. Arap Birliği Zirvesi'ne de katılmıştır. Filistin ve Irak başta olmak üzere bölgesel konuların tartışıldığı zirvede konuşma yapan Erdoğan; "Filistinli gruplar arasında sağlanan Mekke mutabakatı ve ardından kurulan ulusal birlik hükümeti bölgeye yeni bir umut aşılamıştır" derken, bunun biran önce barış dinamiğine dönüştürülmesi gerektiği, Irak'ta ise güven ve istikrarın biran önce sağlanması, tüm Iraklıları kucaklayan ve tüm Iraklılar tarafından benimsenen güçlü merkezi bir hükümetin kurulmasının Irak'ta barış ve güveni sağlamanın temel şartı olduğunu

[235] **CNN Türk**, Hz. Muhammed'i aşağılama yarışması!, https://www.cnnturk.com/2006/dunya/10/07/hz.muhammedi.asagilama.yarismasi/242789.0/index.html , s.e.t. 11.01.2022.
[236] **OIC** (2006) Final Communiqé <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=2943&refID=1088> s.e.t. 07.11.2022.
[237] **Hürriyet**, İlk fotoğraf, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ilk-fotograf-4164054 , s.e.t. 11.01.2022.
[238] **Hürriyet**, Arap Birliği zirvesi Hartum'da başladı, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/arap-birligi-zirvesi-hartumda-basladi-4159590 , s.e.t. 11.01.2022.
[239] **Arab News**, Summit Rejects Israeli Approach, https://www.arabnews.com/node/282513 , s.e.t. 11.01.2022.

vurgulamıştır. Konuşmasında Kerkük'e de değinen Erdoğan burada yaşanacak herhangi bir sorunun tüm Irak'ı ve hatta ötesini de etkileyeceği uyarısında bulunmuştur. Erdoğan dışlayıcı ve tecrit edici bir tavırdan uzak, dayanışma ve ortak sorumluluk bilinciyle hareket edildiğinde üstesinden gelinemeyecek hiçbir meselenin olmadığını da sözlerine eklemiştir.[240] Suudi Arabistan Kralı Abdullah bin Abdulaziz de barışın sağlanmasının önemine vurgu yapmış, Irak'taki mezhep çatışmaları, Lübnan'daki karışıklıklar, Sudan ve Somali'deki iç savaşlardan bahsederken, buradaki yaşananların Arap Birliği ülkeleri arasındaki yerleşik farklılıklar ve birlik olamamalarının halklarının birliğin inanılırlığına olan güvenlerini sarsmasına ve yine birliğin bugününe ve geleceğine dair umutlarını kaybetmesine neden oldukları için bütün bunların bizzat sorumlularının kendileri, yani Arap liderleri olduğunu vurgulamıştır.[241] Zirvede kabul edilen Riyad Bildirgesi; Arap kimliğini korumak ve güçlendirmek, üye devletler arasındaki anlaşmazlıkları barışçıl yoldan çözmek için etkin bir Arap dayanışmasını pekiştirmek, Arap-İsrail savaşını Arap Barış Planı'na uygun olarak barışçıl bir şekilde çözümüne odaklanmak için planın aynen kabulü, kitle imha silahlarından kurtulmanın önemine vurgu yapmak ana başlıklarını içermektedir.[242] Arap Barış Planı Suudi Arabistan öncülüğünde Arap devletleri tarafından hazırlanan ve İsrail'in 1967'de işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi, bir Filistin devletinin kurulması ve Filistinli mültecilerin bu topraklara geri dönmesi şartıyla İsrail ile ilişkilerin normalleşmesini öngören plandır.[243]

3 Kasım 2007'de ise; Türkiye ile Arap Ligi arasındaki siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkileri geliştirmek amacıyla "Türk-Arap İşbirliği Çerçeve Anlaşması" imzalanmış, bu kapsamda 1. Türk-Arap İşbirliği Forumu Dışişleri Bakanları Toplantısı 11 Ekim 2008'de düzenlenmiştir.[244] Burada Türkiye ile Arap Birliği arasında "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Arap Devletleri Ligi Arasında Türkiye'de Bir Misyon İhdas

---

[240] **Erdoğan, Recep Tayyip** (2019) Ezberleri Bozarken-2 Yeni Türkiye Vizyonu <https://mk.gov.tr/GalleryFiles/242/Ezberleri-Bozarken-2-net-e89d2b55-9f11-44a5-9bc3-434c665d129f.pdf> s.e.t. 07.11.2022, **s:** 295.

[241] **Ministry of Foreign Affairs - Kingdom of Saudi Arabia**, <Speech by the Custodian of the Two Holy Mosques at the 19th Arab Summit https://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/RelatedLinks/ArabSummitConference/SummitNews/Pages/NewsArticleID62590.aspx>, s.e.t. 15.01.2022.

[242] **Ministry of Foreign Affairs - Kingdom of Saudi Arabia**, The Rıyadh Declaration, <https://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/RelatedLinks/ArabSummitConference/Pages/RiyadhSummit62682.aspx>, s.e.t. 15.01.2022.

[243] **Arab News**, Israel Unlikely To Accept Arab Plan, Says Haniyeh, https://www.arabnews.com/node/296538 ,s.e.t. 15.01.2022.

[244] **T.C. Dışişleri Bakanlığı**, No:176 - 27 Eylül 2008, Türk-Arap İşbirliği Forumu Birinci Dışişleri Bakanları Toplantısı Hk., <https://www.mfa.gov.tr/no_176---27-eylul--2008_-turk-arap-isbirligi-forumu-birinci-disisleri-bakanlari-toplantisi-hk_.tr.mfa>, s.e.t. 23.10.2022.

Edilmesine İlişkin Anlaşma" imzalanmış, anlaşma 10 Nisan 2011'de Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.[245]

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 28-29 Mart 2010 tarihlerinde Libya'nın Sirte şehrinde düzenlenen 22. Arap Birliği Zirvesi'ne de katılmıştır. Erdoğan zirvede yaptığı konuşmada "İslam ümmetinin kutsallarına yapılan saygısızlık girişimlerine yanıt vermek ve Müslümanlar için müreffeh bir gelecek inşa etmek" amacıyla bir Arap-Türk İslam ittifakı kurma teklifinde bulunmuştur. Kudüs'ün Müslümanların gözbebeği olduğunu ve İsrail'in saldırılarının kabul edilemeyeceğini söyleyen Erdoğan bu aşamada artık bir yol haritasını değil yolun sonunu görmek istediklerini vurgulamıştır.[246] Zirve sonunda "müzakerelerin yeniden başlaması için İsrail'in Doğu Kudüs'ün de içinde bulunduğu Filistin topraklarındaki Yahudi yerleşimlerini tamamen durdurması gerektiği" teyit edilmiştir.[247]

Bu dönemde KİK ile de önemli temaslar kurulmuştur. Dışişleri Bakanı Ali Babacan; 2 Eylül 2008'de Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ile Türkiye arasında tesis edilmesi öngörülen "Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog" mekanizmasını hayata geçirmek üzere Cidde'de düzenlenen KİK Stratejik Diyalog 1. Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılmıştır. Toplantıda KİK ile Türkiye arasında mutabakat muhtırası imzalanmıştır. Babacan Türkiye'nin KİK ile ilişkilerine kurumsal bir kimlik kazandırmanın her iki tarafın da ortak menfaatlerine hizmet edeceğine ve işbirliklerinde yeni ufuklar açacağına inandığını söylerken, KİK ile Türkiye arasında tesis edilen stratejik diyaloğun, "KİK'in tek bir ülkeyle sahip olduğu ilk düzenli danışma sürecini oluşturduğunu" anladıkları vurgusunu yapmıştır. Toplantıda tesis edilen stratejik diyalog mekanizmasının KİK ülkeleri ve Türkiye arasındaki stratejik ilişkilerin gelişmesine büyük katkı sağlayacağına inandıklarını da sözlerine eklemiştir.[248] Bu kapsamda Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi Ekonomik Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog I. Dışişleri Bakanları TopIantısı 7-8 Temmuz 2009 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenmiştir.

---

[245] **Resmî Gazete**, Milletlerarası Andlaşma, Sayı : 27901, Karar Sayısı : 2011/1565, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110410-4.htm>, s.e.t. 07.12.2021.
[246] **Alyaum**, أردوغان , https://www.alyaum.com/a/744783 , s.e.t. 14.02.2022.
[247] **Al Yaum**, اختتام قمة سرت دون «خطبة , https://lym.news/a/745078, s.e.t. 14.02.2022.
[248] **T.C. Dışişleri Bakanlığı**, Sayın Bakanımızın Türkiye-KİK Stratejik Diyaloğu 1. Dışişleri Bakanları Toplantısında Yaptıkları Konuşma, Cidde, 2 Eylül 2008, https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-turkiye-kik-stratejik-diyalogu.tr.mfa , s.e.t. 07.11.2022.

Toplantıda Filistin meselesi ile birlikte bölgesel sorunlar tartışılmış, Türkiye ile Körfez ülkeleri arasında siyasi, ekonomi, savunma ve güvenlik alanlarındaki ilişkileri güçlendirmek adına ortak bir yol haritası çizilmiştir. Ayrıca toplantıda bölgedeki zorluklarla yüzleşmede işbirliği yaparak istikrar ve barış için çalışma kararı alınmıştır.[249]

[249] **Al Yaum**,خريطة طريق خليجية - تركية لتعزيز التعاون الشامل , https://lym.news/a/687076, s.e.t. 09.02.2022; **T.C. Dışişleri Bakanlığı**, Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi Ekonomik Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog I. Dışişleri Bakanları TopIantısı Sonrasında Yapılan Ortak Basın Toplantısı, 8 Temmuz 2009, Çırağan-İstanbul, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-korfez-isbirligi-konseyi-ekonomik-yuksek-duzeyli-stratejik-diyalog-i_-disisleri-bakanlari-toplantisi-sonrasinda-yapilan.tr.mfa>, s.e.t. 28.10.2022.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNDE DİPLOMATİK ANLAŞMAZLIKLAR DÖNEMİ (2011-2020)

3.1. Değişen Uluslararası Dinamiklerin Türkiye ve Suudi Arabistan'ın Dış Politikasına Yansımaları

2011'deki Arap ayaklanmaları ve ABD'nin özellikle Mısır'da Hüsnü Mübarek'i kolayca gözden çıkarışı, 2013'te Esed rejiminin Doğu Guta'da kimyasal silah kullanmasına karşı sessizliği ve en önemlisi Suudi Arabistan'ın herhangi bir dahli olmadan İran ile nükleer alanda müzakereler başlatması ve anlaşmaya varması, ayrıca İran ile yakınlaşmayı bölgenin istikrarı açısından gerekli olduğunu ve İran'ın nükleer silahlardan vazgeçme taahhüdünün Suudi Arabistan gibi müttefiklerin yararına olacağını düşünmesi Obama rejimi döneminde Suudi Arabistan'ın Amerika ile yollarının ayrıldığını düşünmesine neden olmuştur.[250] Bütün bunlara ek olarak Obama bölge ülkelerine İran ile bölgede çatışan çıkarlarının olmadığını bu yüzden bölgeyi İran'la paylaşmalarını söylemiştir.[251]

2016 yılında Donald Trump'ın başkan olmasıyla ABD, Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleriyle yeniden iyi ilişkiler geliştirmiştir. Trump başkan olduktan sonraki ilk yurtdışı ziyaretini Suudi Arabistan'a gerçekleştirmiş, Suudi Arabistan ve BAE'e Katar'ı ablukaya almaları konusunda yeşil ışık yakmıştır.[252] Trump, Suudi Arabistan ziyaretinde Kralı Selman bin Abdulaziz ile karşılama töreni kapsamında sergilenen "kılıç dansı"na katılıp birlikte kılıç dansı yapmış, ayrıca "ABD-Suudi Arabistan Zirvesi", "ABD-Körfez Ülkeleri Zirvesi" ve "ABD-Arap ve İslam Ülkeleri Zirvesi" olmak üzere üç zirveye birden katılmış, iki ülke arasında güvenlik, savunma ve enerji alanlarında yaklaşık 380 milyar dolarlık anlaşma imzalanmıştır.[253] Arap Baharı ile ortaya atılıp bölgede İran'ın etkisini zayıflatmayı ve ayaklanmaların Körfez ülkelerine yayılmasını engellemeyi amaçlayan ancak

[250] **Kéchichian, Joseph A.** (2015) 'Barack Obama's Legacy in the Middle East', King Faisal Center for Research and Islamic Studies <https://www.kfcris.com/en/view/post/44>, 16.09.2022.

[251] **Duran, Burhanettin** (2016) Ortadoğu'yu "Paylaşmak" ve Yeni "Doktrinler" <https://www.setav.org/ortadoguyu-paylasmak-ve-yeni-doktrinler-2/> s.e.t. 08.11.2022.

[252] **Gordon, Philip/Yadlin, Amos/Heistein Ari** (2017) 'The Qatar Crisis:: Causes, Implications, Risks, and the Need for Compromise', Institute for National Security Studies <https://www.jstor.org/stable/resrep08816#metadata_info_tab_contents>, s.e.t. 16.09.2022, s. 3.

[253] **Anadolu Ajansı**, Trump'tan 2 günde 3 zirve, 380 milyar dolarlık anlaşma, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/trumptan-2-gunde-3-zirve-380-milyar-dolarlik-anlasma/823594 , s.e.t. 28.05.2022.

o dönemlerde gerçekleştirilemeyen ABD ile KİK ülkeleri arasında bir stratejik ittifakı öngören Ortadoğu Stratejik İttifakı (MESA) diğer bir ismiyle "Arap NATO"su fikri ABD-Arap ve İslam Ülkeleri Zirvesi'nde Suudi Arabistan tarafından bir kez daha gündeme getirilmiştir. Zirve'nin sonuç bildirisinde İran'dan bahsedilmemiş ancak terör ve radikalizmle mücadele için bir ittifak kurmanın gerekliliği vurgulanmıştır.[254] MESA fikri Ortadoğu'da İran ve Türkiye gibi diğer bölgesel aktörlerin güçlerini kısıtlamanın yanında, ABD'nin açısından bölge ülkelerinin İran ya da başka bir tehdit karşısında kendi güçleriyle mücadele ederek ABD'nin üzerinden yüklerini kaldırmaları amacından doğmuştur.[255] Trump, Suudi Arabistan'daki ziyareti sırasında "Uluslararası Radikal Düşünceyle Mücadele Merkezi"nin açılışına da katılmıştır. Açılışta ABD Başkanı Donald Trump, Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz ve Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah es-Sisi'nin dünya küresine ellerini koyarak verdikleri poz dikkat çekmiştir.[256]

İran'a karşı sert bir politika tavrı takınan Trump, radikal İslamla savaşmaya odaklanmıştır. 2018 yılında ise Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan çekilmiştir.[257] Ancak Trump'ın Ortadoğu'dan çekilme kararı ve 2020'nin başlarında Kovid-19 salgını nedeniyle yaşanan sıkıntılar sonucu Suudi Arabistan'ın piyasaya ucuz petrol sürme politikasının ABD'nin tepkisini çekmesiyle Körfez ülkeleri ABD'ye artık güvenemeyeceklerine daha fazla ikna olmuşlardır.[258]

28 Eylül 2016'da ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi, 11 Eylül saldırılarında ölenlerin ailelerine Suudi Arabistan yöneticilerinin saldırılarda rolü olabileceği gerekçesiyle Suudi Arabistan'a karşı ABD mahkemelerinde dava açma imkânı tanıyan "Terörizmin Sponsorlarına Karşı Adalet Yasası" adlı yasa tasarısını kabul etmiştir.[259] Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan; 11 Eylül Yasasının kabul edilmesinden duyduğu üzüntüyü dile getirirken dışişleri ve adalet bakanlarını Suudi Arabistan'a karşı yapılan büyük

[254] **Euronews**, Arap NATO'su kurulabilir mi?, https://tr.euronews.com/2018/08/11/arap-nato-su-kurulabilir-mi- , s.e.t. 28.05.2022.
[255] **Sönmez, Göktuğ/Canalp Korkmaz, Sertaç/ Demirci, Pınar** (2019) 'Ortadoğu Stratejik İttifakı ve "Arap NATO'su" Tartışmaları' ORSAM, s. 4.
[256] **Hürriyet**, Trump, Sisi ve Kral Selman dünya küresine ellerini koydu, https://www.hurriyet.com.tr/galeri-trump-sisi-ve-krali-selman-bin-abdulaziz-dunya-kuresine-ellerini-koydu-40465340/1 , s.e.t. 28.05.2022.
[257] **AA**, Borrell'e göre, ABD'den onay gelirse bu hafta sonu İran ile nükleer anlaşma olabilir, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/borrelle-gore-abdden-onay-gelirse-bu-hafta-sonu-iran-ile-nukleer-anlasma-olabilir/2667583 , s.e.t. 08.11.2022.
[258] **Ferziger, Jonathan H./ Bahgat, Gawdat** (2020) 'Cooperation Between Israel and GCC States: Why Now?', Atlantic Council <https://www.jstor.org/stable/resrep26036.4#metadata_info_tab_contents>, s.e.t. 16.09.2022, s. 6.
[259] **Anadolu Ajansı**, 11 Eylül' tasarısı yasalaştı, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/11-eylul-tasarisi-abd-kongresinden-gecerek-yasalasti/654610 , s.e.t. 07.05.2022.

hatanın düzeltilmesi amacıyla Suudi Arabistan'ın yanında yer almaları konusunda yönlendirdiği açıklamasında bulunmuştur. Türkiye Başbakanı Binali Yıldırım kararı "hukuk faciası" olarak nitelerken, Suudi Arabistanlı yatırımcıları güvenli liman olarak Türkiye'ye çağırmıştır.[260]

Yine de Suudi Arabistan ABD'nin bölgedeki hegemonyasını sürdürebilmesi için hâlâ vazgeçilmez bir müttefiktir. ABD'nin Suudi petrolüne bağımlılığı azalsa da küresel ekonomi ve ABD'nin müttefiklerinin ekonomileri Suudi petrolüne hâlâ muhtaçtır. Ayrıca Muhammed bin Selman'ın İsrail'e daha sıcak bakışı sayesinde Suudi Arabistan, Arapların İsrail'le uzlaşmasında kilit rol üstlenecektir. Arkasındaki ABD desteğini kaybeden Suudi Arabistan'ın güvenlik endişesiyle Rusya ve Çin'in korumasını kabul etme ihtimali de ABD'nin Suudi Arabistan'ın müttefikliğini bir kenara itememesinin önemli nedenlerindendir.[261]

Yaşanan son gelişmeler, ABD'ye olan güvensizlik Körfez ülkelerini özellikle güvenliklerini sağlama konusunda yeni müttefikler bulmaya itmiştir. Askeri ve teknoloji anlamında önemli ölçüde ilerleme kaydetmiş olan İsrail de yeni müttefiklik seçenekleri arasında yer almıştır. İsrail'in sadece askeri alandaki gelişmişliği değil, sulama ve su yönetimi alanlarındaki çeşitli ticari teknolojileri de büyük çoğunluğu su sıkıntısı yaşayan Körfez ülkeleri için İsrail ile ilişkileri geliştirmeyi oldukça cazip hale getirmektedir.[262] Trump'ın damadı ve danışmanı Jared Kushner tarafından ortaya atılan, Filistin'deki İsrail işgalini kurumsallaştırıp adeta Filistin'i yok etmeyi içeren "Yüzyılın Anlaşması" planına en fazla destek veren Arap ülkeleri de Suudi Arabistan ve BAE olmuştur.[263] Suudi Arabistan 2014'teki İsrail'in Gazze saldırılarında kınamayı geciktirmiş, Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz İsrail'in Gazze'ye yönelik başlattığı "Koruyucu Hat" operasyonunun başlamasından 25 gün sonra 2 Ağustos 2014'te bu saldırıları "toplu katliam ve insanlığa karşı savaş suçu" olarak nitelemiş, uluslararası toplumu sessizlik ve kayıtsızlıkla suçlamıştır.[264] Ali'ye göre; İsrail ile bir işbirliği Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri için oldukça hassas olacaktır. Zira Suudi Arabistan resmi açıklamalarında Gazze'ye

[260] **Hürriyet**, Suudi sermayesine İstanbul çağrısı, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/suudi-sermayesine-istanbul-cagrisi-40252443 , s.e.t. 07.05.2022.
[261] **Blackwill, Robert D.** (2019) 'Saudi Arabia', Council on Foreign Relations <https://www.jstor.org/stable/resrep21419.13#metadata_info_tab_contents>, 16.09.2022, s: 45.
[262] **Ferziger/Bahgat**, s. 7-8.
[263] **Telci**, s. 36.
[264] **Hürriyet**, Saldırılar insanlığa karşı savaş suçu, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/saldirilar-insanliga-karsi-savas-sucu-26928410 , s.e.t. 08.04.2022.

düzenlenen saldırılarda Gazze'nin yanında olduğunu kesin bir dille ifade etmiştir.[265] Ancak Telci'ye göre; Suudi Arabistan İsrail'in Gazze'ye saldırılarında sözel kınamalarla birlikte net bir tavır ortaya koyamamıştır. Suudi Arabistan'ın İsrail ile yakınlaşmasının önündeki en büyük engel halkın tepkisidir. Bununla birlikte İsrail'i de karşısına almak istemeyen Suudi Arabistan, yaşanan olaylara karşı sadece sözel olarak sınırlı eleştirilerde bulunmuştur.[266] Ağustos 2020'de Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), İsrail ile ilişkilerini normalleştirmek amacıyla bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmayı duyuran Trump diğer Arap ülkelerinden de aynı adımı beklediğini vurgularken; "Artık Orta Doğu'da olmak zorunda değiliz. Petrole ihtiyacımız yok. Artık o bölgede iyi dostlardan başka bir şeye ihtiyacımız yok" ifadelerini kullanmıştır.[267] BAE'nin bu adımından sonra Suudi Arabistan'ın zaten İsrail ile perde arkasında normal olan ilişkilerini açık bir şekilde normalleştirmesi bölgedeki istikrarsız ortamda ona ABD ve İsrail'in güvenlik desteğini sağlayabilecektir. Ancak bu aynı zamanda Filistin'e sırtını dönmek olacaktır ki bu durumda Türkiye ve İran'dan kendisine yöneltilecek ideolojik meydan okuma Suudi Arabistan için daha ciddi güvenlik sorunlarına neden olacaktır. Bu durum Suudi Arabistan'ı İsrail'le ilişkilerini normalleştirme konusunda ciddi bir ikilemin içine düşürmüştür. Zira Suudi Arabistan, Acar'ın ifadesiyle; askerî tehditlerden daha çok ideolojik meydan okumalara karşı hassas ve savunmasızdır.[268] Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Faysal bin Ferhan İsrail ile yakınlaşmanın kaçınılmaz olduğunu söylerken barış sürecinin ilerleyemeyişinden Filistinlileri sorumlu tutmuştur. Ancak İsrail ile ilişkilerin hala Filistin meselesinin Arap Barış Girişimi ile çözümüne bağlı olduğunu da söylemiştir. Suudi Arabistan İsrail ile yapacağı bir anlaşmanın son yıllarda uluslararası alanda ve ABD Kongresi nezdinde bozulan imajını düzelteceğini düşünmektedir. Ancak Suudi Arabistan'ın İsrail ile yakınlaşması onun Müslüman dünyasına liderlik iddiasını tehlikeye atacaktır. Ayrıca bu yakınlaşma Türkiye ve İran gibi Filistin davasına sahip çıkan ülkeler tarafından açıkça eleştirilmesine yol açacaktır.[269]

---

[265] **Ali, Layla** (2021) 'Saudi Arabia's Stance on the Gaza Crisis' Gulf Research Center, <https://www.grc.net/documents/60b77005961b5SaudiArabiaStanceinGaza.pdf> , s.e.t. 28.08.2022.

[266] **Telci, İsmail Numan** (2021) 'Filistin direnişi ve Körfez-İsrail normalleşmesinin geleceği' Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/filistin-direnisi-ve-korfez-israil-normallesmesinin-gelecegi/2268180>, s.e.t. 28.08.2022.

[267] **AA**, ABD Başkanı Trump İsrail-BAE anlaşmasını duyurdu, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-baskani-trump-israil-bae-anlasmasini-duyurdu/1940810 , 09.11.2022.

[268] **Acar, Necmettin** (2020) 'Suudi Arabistan'ın İsrail ikilemi' Anadolu Ajansı <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-arabistan-in-israil-ikilemi/1944258>, s.e.t. 28.08.2022.

[269] **Guzansky, Yoel** (2020) 'Saudi Arabia and Normalization with Israel', Institute for National Security Studies <https://www.jstor.org/stable/resrep27809#metadata_info_tab_contents> s.e.t. 16.09.2022, s. 2-4.

Öte yandan ABD Başkanı Donald Trump 6 Aralık 2017'de Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımıştır.[270] Bu gelişmenin ardından Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısı üzerine 12 Aralık'ta İstanbul'da İslam İşbirliği Teşkilatı(İİT) Olağanüstü Zirvesi düzenlenmiştir. Zirve sonunda yayımlanan bildiride Doğu Kudüs Filistin'in başkenti ilan edilmiş, diğer ülkelerin bunu tanıması ve Filistin topraklarındaki İsrail işgalinin biran önce sonlandırılması çağrısında bulunulmuştur.[271] Suudi Arabistan bu zirveye Dışişleri Bakanı düzeyinde katılmıştır.[272] Arap Birliği Dışişleri Bakanları ise 9 Aralık günü toplanmış ve Trump'ın kararını "hükümsüz" olarak nitelendirmişlerdir.[273] Yine 18 Mayıs 2018'de İstanbul'da bir kez daha Kudüs meselesini ele almak üzere İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) İslam Zirvesi Konferansı Olağanüstü Toplantısı düzenlenmiştir. Suudi Arabistan bu zirveye de Dışişleri bakanı düzeyinde katılmıştır.[274]

2000'li yılların başlarında ülkelerinin yönetimini ele alan Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Suudi Arabistan Kralı Abdullah bin Abdulaziz ülkelerinin dış politikalarında daha önce hiç görülmediği kadar aktif ve çeşitli politikalar yürüterek dünya siyasetinde ülkelerini önemli bir konuma taşımışlardı. 2010 sonrasında ise her ne kadar dünyanın en büyük ekonomileri arasında yer alsalar da dış politikada yeterince geniş alanlara yayılmamış olan iki ülke Çin ve Hindistan'da da benzer bir değişiklik yaşanmıştır. 2013'te Xi Jinping Çin'in Başkanı olurken, 2014'te ise Narendra Modi Hindistan'ın Başbakanı olmuştur.

Modi, başbakan olduktan sonra Hindistan'ın dış politikasına yeni bir ivme kazandırmış, küresel ve bölgesel güçlerle özellikle Körfez ülkeleriyle ilişkilerini yeniden canlandırmış ve bu ülkelerle ilişkilerini güçlendirmek için çaba sarfetmiştir. Bu kapsamda yoğun bir diplomasi yürütmüş, birçok Körfez ülkesini ziyaret etmiş, bilhassa Suudi

---

[270] **BBC**, ABD Başkanı Donald Trump, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdı https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42258773, s.e.t. 20.10.2021.

[271] **Anadolu Ajansı**, İstanbul Deklarasyonu: Doğu Kudüs Filistin'in başkenti https://www.aa.com.tr/tr/dunya/istanbul-deklarasyonu-dogu-kudus-filistinin-baskenti/1004114, s.e.t. 20.10.2021.

[272] **Trt Haber**, İİT İslam Zirvesi Konferansı Olağanüstü Toplantısı sona erdi https://www.trthaber.com/haber/gundem/iit-islam-zirvesi-konferansi-olaganustu-toplantisi-sona-erdi-366057.html , s.e.t. 20.10.2021.

[273] **Anadolu Ajansı**, 'Trump'ın açıkladığı karar hükümsüzdür' https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-birligi-trumpin-acikladigi-karar-hukumsuzdur/1000032 , s.e.t. 21.10.2021.

[274] **Anadolu Ajansı**, İslam ülkelerinin liderleri Filistin için İstanbul'da toplandı https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/islam-ulkelerinin-liderleri-filistin-icin-istanbulda-toplandi/1150504 , s.e.t. 22.10.2021.

Asrabistan'ı bölgedeki en önemli ortağı olarak görmüştür.[275] Hindistan'ın Körfez ülkeleriyle büyük ekonomik ilişkisi vardır. Zira dünyanın en büyük üçüncü petrol ihracatçısı olarak Körfez'in petrolüne bağımlıdır. Ayrıca bu ülkeler Hindistan'ın önemli ticaret ortaklarıdır ve bunlara ek olarak Körfez'de özellikle de Suudi Arabistan'da büyük Hint iş gücü bulunmaktadır.[276]

Türkiye tarafından bakıldığında; Türkiye, Hindistan'ın yükselen bir küresel güç olduğunun bilincinde olarak bu ülkeyle iyi ilişkiler geliştirmeye çabalamıştır. 2010 yılından sonra Türkiye ile Hindistan arasındaki karşılıklı ziyaretler de çoğalmıştır. Hindistan-Türkiye arasındaki ticari ilişkiler de gelişmekte olsa da henüz yeterli düzeyde değildir.[277]

Çin'de ise 2013 yılında Xi Jinping devlet başkanı olduğunda dışa açılma politikasını benimsemiştir.[278] Çin Doğu Asya'daki etki alanını Orta Doğu'ya hatta daha ötesine taşımak istemiştir. Orta Doğu, Hindistan gibi Çin için de ekonomik açıdan oldukça önemli bir bölgedir. Dünyanın en büyük petrol ithalatçısı olarak Çin, bölgede özelikle Suudi Arabistan'ın ana müşterisi haline gelmiştir. Bu iki ülke Batının siyasi, insan hakları ve demokratikleşme gibi eleştirileri ve baskılarından uzak birbirlerini oldukları gibi kabul ederek ve egemenliklerine saygı duyarak, daha uyumlu bir ilişki geliştirmeye odaklanmışlardır.[279] Al Sudairi'ye göre; Suudi Arabistan'ın Çin ile gelişen ilişkileri ve Xi'nin 2016'daki Suudi Arabistan ziyareti bu ülkenin artık farklı stratejik seçeneklere açık olduğunu ve "tecrit edilmiş" ülke olmadığını göstermesi açısından önemlidir.[280]

Xi döneminde Türkiye ile de ilişkiler gelişmiştir. 2010 yılında Türkiye ile Çin arasındaki ilişkiler "Stratejik İşbirliği" seviyesine çıkarılmıştır. Türkiye Çin ile ilişkilerine

---

[275] **Quamar, Muddassir** (2018) 'Indo-Saudi Relations Emerging Strategic Dimensions', King Faisal Center for Research and Islamic Studies <https://www.kfcris.com/pdf/db35f7a780f8de86b8064ae43c0b77ed5abb4dc368a49.pdf>, 22.09.2022, s. 18-27.

[276] **Kumaraswamy, P. R.** (2017) 'India and the GCC: The Geostrategic Shift', Begin-Sadat Center for Strategic Studies <https://www.jstor.org/stable/resrep04754.19#metadata_info_tab_contents> s.e.t. 16.09.2022, s.103-104.

[277] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Türkiye - Hindistan Siyasi İlişkileri <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-hindistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, s.e.t. 10.11.2022.

[278] **Çavuş, Ümmügülsüm** (2021) 'Asya: Türkiye - Çin İlişkileri', TASAM <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/66926/asya_turkiye_-_cin_iliskileri>, 22.09.2022.

[279] **Guzansky, Yoel/ Orion, Assaf** (2017) 'Slowly but Surely:: Growing Relations between Saudi Arabia and China', Institute for National Security Studies <https://www.jstor.org/stable/resrep08664#metadata_info_tab_contents> s.e.t. 16.09.2022., s. 1-2.

[280] **Al Sudairi, Mohammed** (2016) 'Some Observations on the Significance of President Xi Jinping's Visit and the Problem of the Sino-Saudi Relationship', King Faisal Center for Research and Islamic Studies <https://www.kfcris.com/pdf/af640f6347941a4db73d1efa84748c6f59d0867665812.pdf>, s.e.t. 22.09.2022, s. 3.

fayda odaklı baksa da Uygur Türklerinin haklarını da önemsemektedir.[281] İki ülke arasındaki ticaret gelişse de Türkiye'nin bu ülkeden ithalat rakamları, ihracat rakamlarından oldukça yüksektir. Bununla birlikte Çin hali hazırda Türkiye'nin ikinci büyük ticari ortağıdır.[282]

Xi'nin en önemli stratejisi, hem Ortadoğu'yu hem birçok Orta Asya ve Kafkas ülkelerini hem de Türkiye'yi içine alan "Kuşak Yol Girişimi"dir.[283] Erdoğan, 2017'de Pekin'de düzenlenen Uluslararası İşbirliği İçin Kuşak ve Yol Forumu'nun açılış töreninde bir konuşma yapmış, burada "Yeni İpek Yolu Girişimi"ni överken, dünya ekonomisinin merkezinin Doğu'ya kaydığını söylemiştir.[284]

Çin'in bölgedeki artan varlığı, özellikle de bölgedeki ABD müttefiklerini içine alan Kuşak Yol Girişimi ABD'yi endişelendirmiştir.[285] Her ne kadar Suudi Arabistan da Çin ile ilişkileri geliştirmeye odaklansa da Çin'in Rusya ile birlikte İran'a olan yakınlığı ABD ile İran arasındaki muhtemel bir savaşta onun İran tarafında yer alma ihtimalinden endişelenmektedir.[286]

ABD'nin bölgedeki etkisinin giderek azalması bu boşluğun siyasi ve ekonomik anlamda Rusya, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin doldurma çabalarını beraberinde getirmiştir. Ayrıca ABD'nin güvenliğini sağlamasından gittikçe ümidini kesen Suudi Arabistan ile bir süredir kendi çıkarları için bağımsız kararlar alan Türkiye bölge siyasetine yön verebilecek yerel unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bir süredir ABD'den bağımsız kendi çıkarları doğrultusunda siyaset güden Suudi Arabistan ve Türkiye'nin uluslararası hemen her alanda çatışan çıkarları iki ülkenin dış politikalar konusunda sık sık anlaşmazlıklar yaşamasına neden olmuştur.

---

[281] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Türkiye - Çin Halk Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, s.e.t. 10.11.2022.

[282] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomik İlişkileri <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, s.e.t. 10.11.2022.

[283] **Çavuş**, dn. 278.

[284] **Erdoğan, Recep Tayyip** (2018) 'Dünya 5'ten Büyüktür-2' <https://mk.gov.tr/GalleryFiles/227/D5B_2-29ba3077-c048-45ed-856f-39fe12a82ed5.pdf>, s.e.t. 10.11.2022, s. 169-170.

[285] **Rózsa/Erzsébet N.** (2020) 'Deciphering China in The Middle East', European Union Institute for Security Studies <https://www.jstor.org/stable/resrep25023#metadata_info_tab_contents>, s.e.t. 16.09.2022, s. 5.

[286] **Dorsey, James M.** (2020) 'Saudi Arabia's Problems: Coronavirus, the Economy, and Geopolitics', Begin-Sadat Center for Strategic Studies <https://www.jstor.org/stable/resrep26356.58#metadata_info_tab_contents> s.e.t. 16.09.2022, s.259.

3.2. Arap Baharı Süreci ve Bu Süreçte Türkiye Suudi Arabistan İlişkileri

Türkiye ile Suudi Arabistan ilişkilerinde siyasi uyuşmazlıklar dönemini başlatan uluslararası gelişme Arap Baharı sürecidir. Arap Baharı; 17 Aralık 2010'da Tunuslu üniversite mezunu ve işsiz olan 26 yaşındaki genç Muhammed Buazizi'nin sokak ortasında kendini yakmasıyla başlayan ve Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Binali'nin devrilmesiyle sonuçlanan halk ayaklanmalarıyla başlayıp,[287] Libya, Mısır, Suriye, Bahreyn, Yemen gibi Arap ülkelerine yayılan devrimci halk ayaklanmalarının genel adıdır.

Türkiye, Arap Baharının yaşandığı bölgeler Türkiye'nin tarihi, sosyal ve halkları arasında akrabalık bağları olan ve üst seviyede siyasi ve ekonomik ilişkilerinin olduğu ülkelerden oluşması sebebiyle buralarda yaşanan karışıklıklardan en fazla etkilenen ülkelerdendir. 2008'de yaşanan küresel ekonomik kriz sonrası Türkiye'nin ABD ve Avrupa ülkeleriyle olan ekonomik faaliyetlerindeki yavaşlama ve bu ülkelere ihracatta yaşanan düşüş Türkiye'yi Ortadoğu, Afrika ve Orta Asya'da yeni pazarlar bulmaya yönlendirmiştir.[288] Daha önce komşularıyla istenilen düzeyde siyasi, ekonomik ve ticari ilişkiler geliştiremeyen Türkiye AKP iktidarıyla birlikte komşularıyla uyumlu ve iyi ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Komşularıyla kurduğu bu iyi ilişkiler ve artan ithalat ve ihracat hacmi Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına da olumlu yönde yansımıştır. Dolayısıyla bu ülkelerde yaşanan karışıklıklar, iç savaşlar Türkiye'yi coğrafi, siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda doğrudan etkilemekle kalmamış, Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerden özellikle de Suriye'den Türkiye'ye göç akınının yaşanması sonucu bu insanların mağdur edilmemesi adına Türkiye birtakım sosyal ve ekonomik maliyetlere de katlanmak zorunda kalmıştır. Arap Baharı ile birlikte Türkiye'nin bu ülkelere gerçekleştirdiği ihracatta da genel bir düşüş yaşanmıştır.[289] Üstelik BM'in de bu konuda herhangi bir somut adım atmadığı halde Türkiye'nin de aralarında bulunduğu mültecilerin akın ettiği ülkelere sınırlarını açması konusunda baskısı bu ülkelerin yükünü daha da ağırlaştırmaktadır.[290] Öte yandan bu bölgelerde yaşanan karışıklıkların Türkiye'ye bir de olumlu yansıması olmuştur ki bu da Arap Baharı bölgesindeki karışıklıklardan dolayı bu ülkelere gidemeyen turistlerin bu

[287]**CNN**, Kendini yaktı devrimin sembolü oldu!, https://www.cnnturk.com/2011/dunya/01/20/kendini.yakti.devrimin.sembolu.oldu/603903.0/index.html , s.e.t. 20.08.2022.
[288]**İsmet, Göçer/Çınar, Sertan** (2015) 'Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri' Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C: 6, S: 10, s. 51-68, s. 51-53.
[289]**Buzkıran, Davut/Kutbay, Hüseyin** (2013) 'Arap Baharının Türkiye'ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri' Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, C: 5, S: 1, s. 147-162, s. 154-155.
[290]**Buzkıran, Davut/Kutbay, Hüseyin** s. 159.

bölgelere alternatif olarak Türkiye'yi tercih etmeleridir.[291] Türkiye bulunduğu siyasi coğrafya ve stratejik konum bakımından Ortadoğu'da gerçekleştirilmeye çalışılan mekânsal paylaşım senaryoları açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu konumu sebebiyle Türkiye uluslararası her türlü mesele ya da çatışmada kesin bir tavır takınmak zorunda kalmaktadır.[292]

Türkiye'nin Arap Baharı sürecinde takındığı tavıra bakıldığında, Tunus ve Mısır'da olayların başladığı ilk zamanlarda muhaliflerin yanında yer almıştır. Libya ve Suriye'de ise daha ihtiyatlı bir tavır sergilemiş, gelişmeleri izlemiş, ancak yönetimlerin reform yapmamaktaki ısrarları, halkların taleplerine kulak tıkamaları ve halkın üzerinde orantısız güç kullanmaları sonucu muhaliflerin yanında yer almaya karar vermiş ve bu yönetimlere karşı alınan zorlayıcı tedbirlere de destek vermiştir.[293]

Suudi Arabistan'ın Arap Baharı'na genel olarak bakışına gelindiğinde; Suudi Arabistan'ın bu protestoları ve devrimleri birçok sebepten dolayı kendisi için bir tehdit olarak algıladığı görülür. Arap Baharı'nın Suudi Arabistan tarafından tehdit olarak algılanmasının birinci nedeni; Suudi Arabistan da Arap ayaklanmalarının ve devrimlerinin yaşandığı diğer ülkeler gibi otoriter bir rejime sahiptir. Daha da önemlisi diğer ülkeler idari anlamda birer cumhuriyet iken Suudi Arabistan monarşi ile yönetilmektedir. Doğal olarak bu ayaklanmaların Suudi Arabistan'a da yayılacağı tahmin edilmiştir.[294] İkinci neden, Arap Baharı ile birlikte Tunus ve Mısır gibi ülkelerde Suudi müttefiki, laik, Batı yanlısı rejimlerin düşmesi sonucu, buna ek olarak İran'ın Suriye ve Yemen'deki etkisi Suudi Arabistan'ı bu bölgede yaşanan güç boşluğunun İran tarafından doldurulacağından endişelendirmesidir. Üçüncü neden; bölgede Türkiye, Katar ve Müslüman Kardeşler yönetimi altındaki Mısır'ın alternatif bir Sünni blok oluşturma ihtimalidir. Bir diğer neden ise; Suudi Arabistan'ın son zamanlarda ABD ile arasının bozulmasıdır. ABD'nin yıllardır Suudi rejiminin güvenliğini ve ülkenin toprak bütünlüğünü garanti ettiği düşünüldüğünde bu durum normal olarak Suudi Arabistan'ı endişelendirmiştir.[295] Üstelik ABD Mısır'daki Hüsnü Mübarek rejimini kısa süre içinde gözden çıkarmış, Suudilerin Bahreyn'deki Sünni rejime Şii ayaklanmasını bastırmak için askeri destek vermesini eleştirmiş, bu durum Suudi Arabistan'a ABD tarafından

[291]**Hürriyet**, Olaylar Türkiye'ye yarayacak, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/olaylar-turkiyeye-yarayacak-16890437 , s.e.t. 20.08.2022.
[292]**Deniz**, s. 76.
[293]**Oğuzlu, Tarık** (2011) 'Arap Baharı ve Yansımaları' Ortadoğu Analiz, C: 3, S: 36, s. 8-16, s. 15.
[294] **Akdoğan, İsmail** (2012) 'Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi' Ortadoğu Yıllığı, s. 463-482, s. 469.
[295] **Acar, Necmettin** s. 152-154.

kolaylıkla gözden çıkarılabileceğini düşündürtmüştür.[296] Suudi Arabistan'ın ABD ile ilişkilerinin bozulmasının sebepleri ise; "kaya gazı devrimi" ile ABD'nin bölgedeki petrole bağımlılıktan kurtulması, ekonomik anlamda hızla büyüyen Çin'i kendisine bir tehdit olarak algılaması sonucu ABD'nin dış ve güvenlik politikasının yönünü Asya-Pasifik'e çevirmesi, ABD'nin Arap Baharı sürecinde yaşananları demokrasi talebi olarak yorumlayarak bölgedeki müttefiklerini korumakta isteksiz davranmasıdır.[297] Suudi Arabistan başta olmak üzere KİK ülkeleri Arap Baharı'na kadar Batılı müttefiklerine paralel politika izlemiş ve bağımsız ve kendi ülke çıkarlarını ön plana çıkaran bir dış politika benimsememişken ayaklanmaların kendi ülkelerine de yayılacağı korkusu onları dış politikada değişikliğe sevketmiş ve kendi rejimlerini korumak için ayaklanmaların yaşandığı ülkelerde devrimci hareketlerin başarısız olması yönünde siyaset gütmüşlerdir. Ancak Suriye'de bunun tam tersi olarak buradaki İran destekli Beşar Esed rejiminin düşmesini isteyen devrimci hareketlere destek vermişlerdir.[298]

Arap Baharı olayları daha yeniyken 17 Mart 2011'de Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Suud el-Faysal Türkiye'ye gelmiş, burada Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmüştür. El-Faysal Türkiye'nin Arap dünyasındaki gelişmelerde aktif olarak devreye girmesi gerektiğini vurgularken "Türkiye'nin bölgedeki yapıcı katkılarını takdirle karşılıyoruz. Bölgedeki sorunların çözümü için Türkiye'ye güvenimiz tamdır" ifadelerini kullanmıştır. Türkiye tarafı ise; bölgedeki gerilimin giderilmesi için herkesin elinden geleni yapması gerektiğini ifade ederken mezhepsel çatışmalardan kaçınılması vurgusu yapmıştır.[299]

27 Ocak 2011'de Yemen'de başlayan ayaklanmalar, Suudi Arabistan için bir başka önemli güvenlik tehdidini oluşturmaktadır. Yemen'in Cumhurbaşkanı olan Ali Abdullah Salih Suudi Arabistan'ın önemli müttefiklerindendir.[300] Ancak 18 Mart 2011'de haklına yaptığı katliam sonrası hükümetten birçok kişinin istifası Salih'i oldukça zayıflatmıştır.[301] Suudi Arabistan Yemen'de kendi tarafında bir yönetim kurulması ve İran'ın Husiler üzerinden Yemen'de nüfus sahibi olmasını engellemek amacıyla Yemen'de isyancı

[296] **Oğuzlu, Tarık** s. 14.
[297] **Acar, Necmettin** s. 152-153.
[298] **Telci, İsmail Numan** (2019)'Ortadoğu Siyasetinde Körfez'in Artan Rolü' Ortadoğu Analiz, C: 10, S: 89, s.34-37, s. 35.
[299] **Hürriyet**, Türkiye bölgede devreye girsin, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-bolgede-devreye-girsin-17302694 , s.e.t. 21.08.2022.
[300] **Acar, Necmettin** s. 157.
[301] **Al Riyadh**, اليمن: ارتفاع قتلى «الجمعة الدامية» إلى 46 وتوالي الاستقالات في الحكومة والحزب الحاكم , https://www.alriyadh.com/615263 , s.e.t. 26.08.2022.

Husilerle mücadelesi 2020 yılında hâlâ sürmekteyken, Türkiye Suudi Arabistan-İran çatışmasına sahne olan bu bölgeden çatışmada taraf olmak istemediği için uzak durmuştur.[302] 2015'te Körfez koalisyon gücü tarafından Yemen'e düzenlenen harekâta[303] Türkiye destek vermiş, talep olması durumunda askeri olarak olmasa da lojistik ve istihbarat desteği dâhil her türlü desteğe hazır olduğunu vurgulamıştır.[304]

Arap Baharı ayrıca Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinde çatışma dönemini başlatan bölgesel mesele olması açısından da önemlidir. Bu dönemde Türkiye'yi Suudi Arabistan için tehlikeli ülke statüsüne oturtan ve ilişkilerin bozulmasına yol açan en önemli sebeplerden biri Türkiye'nin başarılı bir demokratik yönetim sistemine sahip Müslüman ülke olarak Türkiye'deki bu sistemin otoriter rejimlerle yönetilen ülkelere rol model olarak sunulmasıdır.[305] Türkiye'nin bölgeye rol model olarak sunulmasının yanı sıra Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan bölge halkları arasında sevilen bir lider konumundadır.[306]

Bu süreçte iki ülke farklı çıkarlar çerçevesinde farklı taraflarda yer almışlarsa da iki ülke arasındaki asıl çatlak Mısır'da destekledikleri tarafların farklı olması neticesinde oluşmuştur. En başta Mısır'daki Mübarek rejiminin Suudi Arabistan'ın geçmişten beri güçlü bir müttefiki olması ve bu müttefikinin devrilmesiyle güç dengelerinin bozulacağından korkması sebebiyle Suudi Arabistan bu ülkede yaşanan ayaklanmaları endişeyle karşılamıştır.[307] Türkiye ise en başından muhaliflerden yana bir tavır sergilemiştir. Türkiye'nin Müslüman Kardeşler'e olumlu bakışı karşısında Suudi Arabistan'ın bu gruba bakışı oldukça olumsuzdur. Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler'e karşı oluşunun sebebi, Müslüman Kardeşler'i, daha modern, cumhuriyetçi ve sıklıkla da devrimci bir siyasal İslam yorumunu temsil etmelerinden dolayı kendisine rakip ve tehdit olarak görmesidir.[308]

---

[302] **Salaheldin** ,s. 48.

[303] **Al Yaum**, الجبير: السعودية وحلفاء ينفذون ضربات جوية على الحوثيين في اليمن, https://lym.news/a/995356 , s.e.t. 11.04.2022.

[304] **T. C. Cumhurbaşkanlığı**, "Mezhepsel Çatışmaların Hiçbirine Olumlu Bakmıyoruz, Bunların Karşısındayız" <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/29925/mezhepsel-catismalarin-hicbirine-olumlu-bakmiyoruz-bunlarin-karsisindayiz>, s.e.t. 09.11.2022; **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, No: 94, 26 Mart 2015, Yemen'deki Son Gelişmeler Hk., https://www.mfa.gov.tr/no_-94_-26-mart-2015_-yemen_deki-son-gelismeler-hk_.tr.mfa, s.e.t. 09.11.2022.

[305] **Hürriyet**, Müslüman Kardeşler'den Türkiye modeline "sarı ışık", https://www.hurriyet.com.tr/dunya/musluman-kardesler-den-turkiye-modeline-sari-isik-16967682 , s.e.t. 21.08.2022.

[306] **BBC**, Erdoğan Mısır'da sevinç gösterileriyle karşılandı, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110913_egypt_turkey , s.e.t. 23.08.2022.

[307] **Bastaoros, Youssef Tarek** (2015) 'The Saudi reaction to the Arab revolts: the paradoxical Saudi policy towards the Arab Spring' (Doktora Tezi), The American Universityin Cairo School of Humanities and Social Sciences, s. 43-44.

[308] **Steinberg, Guido** (2014) 'Leading the Counter-Revolution Saudi Arabia and the Arab Spring' SWP Research Paper, C: 8, s. 18.

Bazı KİK ülkeleri Müslüman Kardeşler'in seçim zaferinin KİK ülkelerindeki birtakım yerel Müslüman Kardeşler mensuplarına cesaret vereceğinden ve bunun ülkelerinin monarşik yapılarına karşı ciddi bir tehdit oluşturabileceğinden korkmuşlardır. Bu durum Suudi Arabistan'ın Mursi hükümeti devrilir devrilmez yerine kurulan Abdülfettah es-Sisi hükümetine verdiği acele desteğin en önemli sebeplerinden biridir.[309]

Mısır'da Muhammed Mursi'nin askeri darbeyle indirilmesinin ardından 25 Aralık 2013'e gelindiğinde İhvan(Müslüman Kardeşler) Hareketi yeni Mısır Hükümeti tarafından "terör örgütü" ilan edilmiştir.[310] Suudi Arabistan ise; 7 Mart 2014'te Müslüman Kardeşleri aynı şekilde "terör örgütü" ilan etmiştir.[311]

Zaten Mısır ordusuyla önceden beri sıkı ilişkiler içinde olan ABD ve AB ülkeleri, Mursi'ye vermedikleri siyasi desteği askeri darbenin lideri Abdulfettah Sisi'ye vermişler ve Sisi'nin Mısır'da demokratik sistemi yerleştirmeye çalıştığı yönünde algı oluşturmaya çalışmışlardır. Üstelik ABD için bölgede İsrail'in güvenliği oldukça önemlidir. İsrail'i tanımasının ardından Arap ülkeleriyle arası bozulan Mısır, Camp David anlaşmasıyla ABD'den yardım almış, Mübarek döneminde İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Mursi'nin başa gelmesi İsrail ile ilişkilerin gerilmesine sebep olmuşsa da Sisi'nin rejimi ele geçirmesiyle ilişkiler yeniden tesis edilmiştir.[312] ABD Arap Baharı ülkelerinde toplumsal hareketleri desteklemekle beraber bölgedeki müttefiklerini de korumak istemiştir. Bu politikası sebebiyle Mısır'da Mübarek rejiminin devrilmesini desteklerken aynı zamanda seçimlerle başa gelen Mursi hükümetine karşı yapılan darbeye de sessiz kalmıştır.[313]

Mısır'daki bu ortam Türkiye ve Suudi Arabistan ilişkilerinde de bozulmalar yaşanmasına neden olmuştur. Suudi Arabistan yönetimi Sisi rejiminin hem siyasi hem de malî anlamda en büyük destekçisi olurken, Türkiye'nin Müslüman Kardeşlere yakınlığını endişeyle karşılamıştır.[314] Suudi Arabistan, Müslüman Kardeşlerle birlikte Türkiye'yi de İslam dünyasında liderlik amacına tehdit olarak görmüş, hatta bir Suudi Arabistan Dışişleri

[309] **Ehteshami, Anoush/Mohammadi, Ariabarzan** (2017) 'Saudi Arabia's and Qatar's Discourses and Practices in the Mediterranean' Medreset Working Papers, S: 6, s. 10.
[310] **Anadolu Ajansı**, İhvan tarihinde ilk kez terör örgütü ilan edildi, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ihvan-tarihinde-ilk-kez-teror-orgutu-ilan-edildi/193873 , s.e.t. 23.08.2022.
[311] **TRT Haber**, Suudi Arabistan, Müslüman Kardeşler'i terör örgütü ilan etti, https://www.trthaber.com/haber/dunya/teror-orgutu-ilan-etti-120354.html , s.e.t. 11.12.2021.
[312] **Çaylı, Şahin** (2016) '2001 Sonrası İslam Ülkeleri Arası İlişkilerde Rusya ve ABD Etkisi: İran, Suudi Arabistan ve Mısır Örnekleri' Journal Of Emerging Economies And Policy, C: 1, s. 62-72, s. 68.
[313] **Aras, Bülent** (2014) 'Arap Baharı'nın Jeopolitiği' Ortadoğu Analiz, C: 6, S: 64, s. 40-42, s. 42.
[314] **Altunışık, Meliha**, s. 33.

Bakanlığı yetkilisi; Suudi Arabistan'ın "İran tipi ve Türk tipi" olmak üzere iki radikal siyasal İslam'la yüzleşmek zorunda olduğunu söylemiştir.[315] Muhafazakâr İslam temelleri üzerine inşa edilmiş bir ülke olan Suudi Arabistan'ın iktidar partisinin İslami eğilimli politikası nedeniyle Türkiye'ye kuşkuyla bakması bir ironi olsa da din ile devletin iç içe olduğu Suudi Arabistan, Türkiye ile tıpkı diğer herhangi bir ülke gibi stratejik ve ekonomik ittifak kurabilecek olsa da dini liderlik konusunda rekabeti kabul etmemektedir.[316] Ancak Türkiye İslam ülkelerinin lideri olma rolünü Suudi Arabistan'dan çalıyor görünmektedir. Nitekim Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Kaşıkçı cinayetinden sonra 15 Ekim 2018'de yaptığı bir konuşmada; "Tarihi birikimi, coğrafi konumu ve farklı inançları asırlardır barış içinde yaşatan kültürel zenginlikleriyle Türkiye, tüm İslam dünyasına öncülük yapabilecek tek ülkedir" ifadeleriyle bunu açıkça dile getirmiştir.[317] Suudi Arabistan'ın Türkiye'de AKP hükümeti ve Mısır'da Müslüman Kardeşler hükümetinin temsil ettiği İslam modeline karşı takındığı hasmane tavrın altında yatan ana sebep; bu iki grubun halk desteğine dayanarak iktidara gelişlerini kendi mutlakiyetçi İslamcılığına karşı bir tehdit olarak görmesinden kaynaklanan endişesidir.[318]

Feuerheerd'e göre; yaşanan son gerginlikler Suudi medyasında Türk dış politikasının "yeni Osmanlı yayılmacılığı" olarak nitelendirilmesine sebep olmuş, bu kavram gazete yorumcularının Türkiye'yi varoluşsal ve yayılmacı bir tehdit olarak göstermelerine yardımcı olmuştur. Ayrıca bu kavram onlara; Suudi Arabistan Devleti'nin köklerini 1932'de kurulan üçüncü Suudi devletinin çok öncesine götürerek 19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ile bağlantılı zaferler ve acılar üretmelerine olanak sağlamaktadır.[319]

Suriye'de ise ayaklanmalar 15 Mart 2011'de Dera kentinde başlamış, Beşşar Esed'in göstericilere kanlı müdahalesi sonucu ülkede bugüne kadar devam eden iç savaş patlak

---

[315] **Lippman**, s.73, **Al-Tamimi, Naser** 'The GCC in the Eastern Mediterranean: Growing Significance, Competing Agendas': Talbot, Valeria (Editör) (2021) The Scramble fort the Eastern Mediterranean Energy and Geopolitics, ISPI, s. 77-98, s.81.

[316]**Lippman, Thomas W.** (2019) 'Saudi Arabia, Egypt, and Turkey: Three Regional Powers on the Battleground of Islam' Aspiring Powers, Regional Rivals Turkey, Egypt, Saudi Arabia, and the New Middle East', Tol, Gönül/Dumke, David (Editörler), Washington, Middle East Institute and the University of Central Florida, s. 75.

[317]**TRT Haber**, Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye İslam dünyasına öncülük edebilecek tek ülkedir, https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-islam-dunyasina-onculuk-edebilecek-tek-ulkedir-389333.html , s.e.t. 29.08.2022; **Lippman**, s.76.

[318]**Ayoob, Mohammed** (2018) The National Interest, The Khashoggi Murder: How the Turkish-Saudi Rivalry Escalated Over a Premeditated Murder, https://nationalinterest.org/feature/khashoggi-murder-how-turkish-saudi-rivalry-escalated-over-premeditated-murder-34277, s.e.t. 29.08.2022; **Lippman**, s.78.

[319]**Feuerheerd**, s. 1.

vermiştir.[320] Suriye'deki bu iç savaşın en çok etkilediği ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Zira Suriye, Türkiye'nin 911 km ile en uzun kara sınırına sahip komşusudur.[321] Bu yüzden bu kadar uzun kara sınırının bulunduğu bir ülkede karışıklık çıkması Türkiye'nin kendi sınır güvenliği için de önemli bir tehdittir. Ayrıca Suriye, Türkiye'nin Ortadoğu ticaretinde geçiş kapısı konumundadır ve Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Kriz ile birlikte iki ülke arasındaki ticaret hacmi azalmıştır. 16 Eylül 2009'da iki ülke arasında vizelerin karşılıklı olarak kaldırılmasıyla Türkiye'ye Suriye'den gelen turist sayısı oldukça artmışsa da kriz turizme de darbe vurmuştur.[322] Ülkede yaşanan iç savaş sebebiyle ülkelerini terketmek zorunda kalan insanlara Türkiye'nin kapılarını açmasıyla çok sayıda göçmen ülkeye giriş yapmış, 2020 yılına gelindiğinde Türkiye'deki toplam Suriyeli mülteci sayısı 3.641.370 rakamına ulaşmıştır.[323] Türkiye bu dönemde dış ticarette yaşanan ekonomik kayıpların yanı sıra mültecilerle birlikte gelen mali ve siyasi yükü de yüklenmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Türkiye'ye vadedilen yardımlar da gerekli düzeyde yapılmamıştır.[324]

Türkiye ile Suudi Arabistan Mısır'ın aksine Suriye'de aynı tarafta yer alarak halk ayaklanmalarını desteklemiş, Beşar Esad'ın istifasını istemişler, bu amaç doğrultusunda ülkede rejime karşı savaşan muhalif gruplara destek vermişlerdir.[325] Bununla birlikte Suudi Arabistan'ın Suriye'deki birincil hedefi; Suriye'nin İran'ın bölgedeki müttefiki olmasının önüne geçmek için İran destekli Beşar Esad rejiminin düşmesini sağlamak olmuştur.[326] Türkiye'ye gelince İran'ın Suriye üzerindeki etkisini engellemek Türkiye için de önemli olsa da Türkiye'nin bölgedeki politikası zamanla değişime uğramış, güney sınırları boyunca yayılma gösteren PYD'nin etkisini kırmak en önemli amacı haline gelmiştir. Ayrıca Suriye'deki savaşa dâhil olan ABD ve Rusya ile ilişkilerinde de bir denge politikası izlemeye çaba göstermiştir.[327] ABD'nin PYD/YPG ile olan açık ittifakı Türkiye'yi Suriye'de Rusya ve İran ile daha yakın ilişki kurmaya yönlendirmiştir.[328] ABD, PYD/YPG'i laik yapısı ve bölgede ABD önceliklerini paylaşması sebebiyle kendisine yakın görmüş, bölgedeki diğer

[320] **Özev** (2019), s. 34.
[321] **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>, s.e.t. 25.08.2022.
[322] **İsmet, Göçer/Çınar, Sertan**, s. 58-59.
[323] **Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı**, Geçici Koruma, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, s.e.t. 25.08.2022.
[324] **Hürriyet**, 70 ülke ancak Türkiye ettiler, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/70-ulke-ancak-turkiye-ettiler-25577647 , s.e.t. 08.04.2022.
[325] **Altunışık, Meliha**, s. 32.
[326] **Bastaoros, Youssef Tarek**, s. 38.
[327] **Altunışık, Meliha**, s. 32.
[328] **Altunışık, Meliha**, s. 26.

tarafların aksine Esad rejimine karşı değil IŞİD'e karşı mücadeleye odaklanmıştır.[329] 2018 yılında DAEŞ ile mücadelenin bitmesi üzerine ABD'nin Suriye'deki amacı, İran'ın Ortadoğu'daki yayılmacılığının sona ermesi için ABD askerinin Suriye'de kalacağı yönünde bir değişim göstermiştir.[330]

Türkiye ise; Suriye'de PYD/YPG tehdidine karşı ve ülkenin kuzeyinde "güvenli bölge" oluşturma amaçlarıyla Suriye'nin muhaliflerinden Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)'na destek vermiştir. Grup; Türkiye'nin Suriye sınırını DAEŞ'ten temizlemek amacıyla 24 Ağustos 2016'da düzenlediği Fırat Kalkanı Harekâtı'nda, Afrin'de PKK/YPG unsurlarına karşı 20 Ocak 2018'de düzenlediği Zeytin Dalı Harekâtı'nda ve yine ülkenin kuzeydoğu sınırlarını PKK/YPG'den temizlemek amacıyla 9 Ekim 2019'da düzenlediği Barış Pınarı Harekâtı'nda Türk Silahlı Kuvvetleri ile birlikte operasyonlara katılmıştır.[331]

Türkiye'nin ABD'den Suriye'deki en önemli taleplerinden biri, hem kendi sınır güvenliğini garanti altına almak hem de ülkedeki 3 milyonu aşan mülteciyi burada yerleştirmek amacıyla "güvenli bölge" oluşturulmasıdır. Türkiye bu talebini 2012 yılından bu yana sürdürmektedir ancak ABD'ye bunu kabul ettirmesi mümkün olmamıştır.[332] Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 24 Eylül 2019'da BM Genel Kurulu'nda kurulmasını istediği güvenli bölgenin Türkiye sınırı boyunca 480 km'lik bir hattı kapsadığını, bu bölgede oluşturulan köylere 3 milyon kadar Suriyeli'nin yerleştirilebileceğini ve bunun ayrıntılarını anlatmıştır.[333]

Her ne kadar Türkiye ile Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkeleri Suriye meselesinde Esad'ın gitmesi anlamında aynı tarafta yer alsalar da Türkiye hem KİK'in hem de Arap Birliği'nin Suriye konusundaki çabalarını yetersiz bulmuştur. Nitekim Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan 25 Şubat 2013 tarihinde gazetecilere verdiği demeçte İslam İşbirliği

[329] **King Faisal Center for Research and Islamic Studies** (2018) 'What Future for the Kurdish Regions of Northern Syria?' Masarat, , S: 39, s. 7.
[330] **Zarea, Yousef/Maier, Sebastian** (2018) 'Recent Developments of US and Turkish Involvement in the Syrian Conflict' King Faisal Center for Research and Islamic Studies, Special Report, s. 19.
[331] **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>, s.e.t. 26.08.2022.
[332] **BBC**, Suriye'de 'güvenli bölge': Türkiye ne istiyor, ABD neden sıcak bakmıyor?, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49134096 , s.e.t. 26.08.2022.
[333] **TRT Haber**, Türkiye'nin Suriye'de güvenli bölge planı hazır, https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyenin-suriyede-guvenli-bolge-plani-hazir-432682.html , s.e.t. 26.08.2022.

Teşkilatı ve Arap Ligi'nin Suriye konusunda ciddi bir tavır ortaya koymadıklarını ve yük de almadıklarını, yükün çoğunu ağırlıklı olarak Türkiye ve Katar'ın yüklendiğini söylemiştir.[334]

3.2.1. 2011-2017 Yılları Arasında Türkiye-Suudi Arabistan Arasındaki İkili Temaslar

Arap Baharı döneminde Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri yukarıda belirtildiği gibi bir çatışma dönemine girmiştir. Ancak bu ilişkilerin her alanda gergin olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim iki ülke arasındaki ticaret hacmi ve turizm rakamları artış göstermeye devam etmiştir. Bu dönemde iki ülke arasındaki ikili temasların ekseriyetinin konusunu Suriye oluşturmuştur. İki ülke Suriye krizindeki diğer taraf ülkelerle birlikte krizin bir an önce çözümü için çok sayıda zirveye katılmışlardır. Bu başlık altında bu dönemdeki ilişkilerin seyri ele alınmıştır.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 19-21 Mart 2011 tarihleri arasında Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Erdoğan burada 11. Cidde Ekonomik Forumu'na katılmıştır. Forumda konuşan Erdoğan, geçmişte Türkiye'de bazı kesimler tarafından Arap sermayesinin önünün kesildiği ve bu sermayenin Amerika ve Avrupa'ya gittiğinden bahsetmiş artık Türkiye'nin değiştiğini ve Arap yatırımlarını Türkiye'de istediklerini vurgulamıştır. Libya, Suriye ve Ürdün ile vizeleri kaldırdıklarını hatırlatan Erdoğan, Suudi Arabistan ile de bu konuda görüşmelerin sürdüğünü ifade ederken iki ülke arasındaki vizelerin kaldırılması isteğini tekrarlamıştır.[335] Konuşmasında bölgesel konulara da değinen Erdoğan, Filistin, Irak, Mısır, Libya ve Tunus'ta yaşananlara ve çekilen acılara kayıtsız kalamayacaklarını ve Türkiye'nin tüm bu ülkelerin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygılı olduğunu, hiçbir ülkenin iç işlerine karışmadığını ve karışmayacağını, vurgularken "yeni Osmanlıcılık" iddiasını kesin bir dille reddetmiştir.[336] Erdoğan ziyareti sırasında Cidde'de Ziraat Bankası'nın şubesinin açılışını yapmıştır.[337] Yine bu ziyareti sırasında

[334] **Hürriyet**, 'Suriye'de onun olmasına asla müsaade etmeyiz', https://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriyede-onun-olmasina-asla-musaade-etmeyiz-22681047, s.e.t. 06.04.2022.
[335] **Hüriyet**, Arap kardeşlerimiz, artık engel yok, yatırımlarınıza kapımız ardına kadar açık, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/arap-kardeslerimiz-artik-engel-yok-yatirimlariniza-kapimiz-ardina-kadar-acik-17327834, s.e.t. 22.02.2022.
[336] **Hürriyet**, O safhayı geçti https://www.hurriyet.com.tr/gundem/o-safhayi-gecti-17328325 , s.e.t. 22.02.2022.
[337] **Sabah**, İsyan Cidde'de masada, https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2011/03/20/isyan_ciddede_masada , s.e.t. 09.11.2022.

Erdoğan'a Suudi Arabistan'ın Mekke Ümmü'l-Kurra Üniversitesi tarafından "Fahri Doktora" unvanı verilmiştir.[338]

13-15 Ağustos 2011 tarihleri arasında ise Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Oxford Üniversitesi'ne bağlı Oxford İslami Araştırmalar Merkezi'nin mütevelli heyeti toplantısına katılmak için Suudi Arabistan'a gitmiştir. Gül burada Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz ile görüşmüştür. İkili ilişkilerin geliştirilmesinin konuşulduğu görüşmede önemli bölgesel konular da ele alınmıştır. Suudi Arabistan İçişleri Bakanı Prens Nayef bin Abdulaziz el Suud, Abdullah Gül'ü Cidde'de kaldığı konutta ziyaret etmiş, görüşmede yine iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ile birlikte bölgesel ve uluslararası gelişmeler konuşulmuştur.[339]

22 Ekim 2011'de Suudi Arabistan Veliaht Prensi ve Savunma Bakanı Emir Sultan bin Abdulaziz kolon kanseri tedavisi gördüğü ABD'de vefat etmiştir.[340] Veliaht Prensin Suudi Arabistan'daki cenaze töreninde Türkiye'yi Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç temsil etmiş, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ise taziyelerini sunmak üzere 25 Ekim'de Suudi Arabistan'a gitmiştir.[341]

7 Kasım 2011'e gelindiğinde Türkiye ile Suudi Arabistan arasında tarihi miraslar konusunda yeni bir kriz daha ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz, Mekke'de bulunan Ümmü'l-Kurra Üniversitesi tarafından geliştirilen Kâbe'ye yönelik "Tavaf Kapasitesini Genişletme Projesi"ni kabul etmiştir. Bu genişletme projesi kapsamında Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle inşa edien revak ve kubbelerin de yıkılması gerekmiştir. Daha önce dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından engellen revakları ve kubbeleri yıkma girişimi "Osmanlı izlerinin silinmek istenmesi" iddialarını tekrar gündeme getirmiştir. Bununla birlikte Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulu Başkanı Saim Yeprem; bu yıkma girişiminin amacının Osmanlı izlerini silmek değil, Kâbe'de yaşanan izdihamın önüne geçmek olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir.[342]

---

[338] **Yeni Şafak**, Yeraltı kaynaklarının dağıtımı için mi?, https://www.yenisafak.com/dunya/yeralti-kaynaklarinin-dagitimi-icin-mi-309470 , s.e.t. 09.11.2022.

[339] **Abdullah Gül**, Suudi Arabistan <http://www.abdullahgul.gen.tr/yurt-disi/254/81650/suudi-arabistan.html>, s.e.t. 09.11.2022.

[340] **Eurovizyon**, Suudi Prensi Emir Sultan Öldü, https://www.eurovizyon.co.uk/dunya/suudi-prensi-emir-sultan-oldu-h1092.html , s.e.t. 22.02.2022.

[341] **TRT Haber**, Erdoğan, Suudi Arabistan'a Gitti, https://www.trthaber.com/haber/gundem/erdogan-suudi-arabistana-gitti-14197.html , s.e.t. 22.02.2022.

[342] **Sabah**, Kabe'deki Osmanlı mirası yıkılıyor!, https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/11/07/kabedeki-osmanli-mirasi-yikiliyor , s.e.t. 22.02.2022.

Mekke'de düzenlediği basın toplantısında konuşan Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez ise; Kâbe'deki tavaf alanının yetersiz olmasının sebebini Kâbe'nin etrafındaki dev inşaatlara bağlamış, daha önce de Ecyad Kalesi'nin yıkılarak yerine Kâbe'ye tepeden bakan gökdelenler yapıldığını hatırlatıp iskân ve ibadet alanı sorunlarının birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamıştır.[343] Kriz Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın devreye girmesiyle çözülmüş ve revakların sökülüp 15 metre geriye çekilmek suretiyle Kâbe'de kalmasına karar verilmiş ve 2017 yılının sonlarına doğru revakların Kâbe'ye yeniden yerleştirilmesi işlemi neredeyse tamamıyla bitmiştir.[344]

2012 yılında da ilişkiler çok fazla yara almadan devam etmiştir. Başbakan yardımcısı Ali Babacan 10 Ocak 2012'de beraberinde 50 Türk iş adamı ile Sudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON), İstanbul'da düzenlediği ticaret köprüsü programlarını bu kez Cidde'de düzenlemiş, gıda, inşaat, tekstil, mobilya, sağlık ve enerji sektörlerinden 50 Türk iş adamı Suudi Arabistan şirketleriyle ikili görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Başbakan yardımcısı Ali Babacan; iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2002 yılında 1,4 milyar dolarken, 2011 yılında bu rakamın 6 milyar dolara yükseldiğini vurgularken iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin artırılması için potansiyelin çok olduğunu söylemiş ve Suudi Arabistan şirketlerini Türkiye'de özellikle tarım ve turizm alanında yatırım yapmaya çağırmıştır. Bu görüşmeler sonrasında TUSKON ile Cidde Ticaret ve Sanayi Odası (JCCI) arasında ikili iş birliği anlaşması imzalanmıştır.[345]

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 13 Nisan 2012'de Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdüllaziz'in daveti üzerine Suudi Arabistan'a gitmiştir. Burada iki lider iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine ilaveten bölgesel ve uluslararası sorunları ele almışlardır. Bölgesel meseleler içinde Suriye konusuna özel olarak odaklanılmış, Suriye'nin toprak bütünlüğünün ve birliğinin korunması vurgusu yapılmıştır.[346]

---

[343] **Hürriyet**, İbadet alanını Kâbe etrafındaki inşaatlar daralttı, https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/ibadet-alanini-k-be-etrafindaki-insaatlar-daraltti-19183470 , s.e.t. 22.02.2022.

[344] **Hürriyet**, Osmanlı revaklarının % 95'i tamam, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/osmanli-revaklarinin-95i-tamam-40568589#:~:text='K%C3%A2be'yi%20Geni%C5%9Fletme%20Projesi',revaklar%C4%B1n%C4%B1n%20y%C3%BCzde%2095'i%20tamamland%C4%B1. , s.e.t. 22.02.2022.

[345] **Hürriyet**, Babacan: Suudileri yatırıma çağırdı, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/babacan-suudileri-yatirima-cagirdi-19659527 , s.e.t. 29.03.2022.

[346] **AA**, Riyad'da gündem Suriye, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/riyadda-gundem-suriye/373365 , s.e.t. 09.11.2022.

15 Mayıs 2012'de İstanbul'da Türkiye ile Suudi Arabistan arasında "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suudi Arabistan Krallığı Hükümeti Arasında Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" imzalanmış, anlaşma 11 Temmuz 2015'te Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.[347]

29 Mayıs 2012'de Riyad'da Türkiye ile Suudi Arabistan arasında "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suudi Arabistan Krallığı Hükümeti Arasında Askeri Eğitim İş Birliği Anlaşması" imzalanmış, anlaşma 10 Ekim 2012'de Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.[348]

Suudi Arabistan Veliaht Prensi ve İçişleri Bakanı Prens Naif bin Abdülaziz'in vefatı üzerine Başbakan Yardımcıları Bülent Arınç ve Bekir Bozdağ 17 Haziran 2012'de Veliaht Prensin cenazesine katılmak üzere Suudi Arabistan'a gitmişlerdir.[349] Ölen veliahtın yerine Salman Bin Abdulaziz el-Suud yeni veliaht prens seçilmiştir.[350]

Başbakan Yardımcısı Ali Babacan 9 Eylül 2012'de, Suudi Arabistan Krallığı Dışişleri Bakan Yardımcısı Prens Abdulaziz bin Abdullah'ın ve bazı Arap ülkelerinden temsilcilerin de katıldığı İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRIC) hizmet binasının açılış töreninde yaptığı bir açıklamada; İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyesi ülkeler arasında insan, mal, sermaye ve enerjinin serbest dolaşımı için sınırların yavaş yavaş kaldırılması önerisinde bulunmuştur.[351]

Türkiye Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Özel, 19 Kasım 2012'de Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret 20 yıl sonra Türkiye'den genelkurmay başkanı düzeyinde Suudi Arabistan'a düzenlenen ilk ziyaret niteliğindedir. Burada Suudi Arabistan Veliaht Prensi Salman bin Abdulaziz ve Suudi Arabistan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin bin Abdullah ile görüşen Orgeneral Özel'e Veliaht Prens Salman tarafından "Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinin gelişmesine katkılarından dolayı" Kral Abdulaziz

---

347 **Resmî Gazete**, Milletlerarası Andlaşma, Sayı : 29413, Karar Sayısı : 2015/7842, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150711-8.htm>, s.e.t. 07.12.2021.

348 **Resmî Gazete**, Milletlerarası Andlaşma, Sayı : 28437, Karar Sayısı : 2012/3634, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121010-1.htm>, s.e.t. 06.12.2021.

349 **Anadolu Ajansı**, Veliaht Prens toprağa verildi, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/veliaht-prens-topraga-verildi/361212 , 09.11.2022.

350 **Anadolu Ajansı**, Yerine üvey kardeşi atandı, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yerine-uvey-kardesi-atandi/361029, s.e.t. 09.11.2022.

351 **TRT Haber**, İslam Ülkeleri İstatistik Merkezi Ankara'da Açıldı, https://www.trthaber.com/haber/turkiye/islam-ulkeleri-istatistik-merkezi-ankarada-acildi-54935.html , s.e.t. 09.11.2022.

Madalyası verilmiştir. Orgeneral Özel ayrıca Riyad'da Prens Halid bin Sultan bin Abdulaziz ile de görüşmüş görüşmede iki ülke arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.[352]

1 Aralık 2012'de İstanbul'da 5. Türk- Arap Forumu düzenlenmiştir. Türkiye'den Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu katılırken Suudi Arabistan'ı Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal temsil etmiştir. Bölgesel meselelerin ele alındığı forumda en önemli gündem maddelerinden birisi BM'de gerçekleştirilen oylama sonucunda Filistin'in "üye olmayan gözlemci devlet" statüsü kazanması olmuştur.[353]

Suudi Arabistan Savunma Bakanı Veliaht Prens Selman bin Abdülaziz 21 Mayıs 2013'te Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Burada Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile görüşmesinden sonra iki ülke "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suudi Arabistan Krallığı Hükümeti Arasında Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması"nı imzalamışlardır.[354] Ziyareti sırasında Veliaht Prens Selman, Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile de görüşmüş, görüşmede ikili ilişkilerle beraber Ortadoğu meseleleri de ele alınmıştır.[355] Suudi Arabistan Veliaht Prensi Selman bin Abdulaziz'in Türkiye ziyareti Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz'in 2006 ve 2007 yıllarındaki ziyaretinden sonra Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye gerçekleştirilen 3. en üst düzey ziyaret niteliğindedir.[356]

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 13-17 Ekim 2013 tarihleri arasında Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiş, Pakistan, Moritanya ve Sudan liderleriyle birlikte Suudi Arabistan Kralı Abdullah bin Abdülaziz'in davetlisi olarak hac farizasını yerine getirmiştir. Cumhurbaşkanı

---

[352] **Anadolu Ajansı**, Özel'e Suudi Arabistan'da madalya, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ozele-suudi-arabistanda-madalya/307653, s.e.t. 09.11.2022; **TRT Haber**, Genelkurmay Başkanı Necdet Özel Suudi Arabistan'da, https://www.trthaber.com/haber/turkiye/genelkurmay-baskani-necdet-ozel-suudi-arabistanda-63796.html , s.e.t. 09.11.2022.

[353] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Dışişleri Bakanı Davutoğlu "Türk-Arap dayanışması ve işbirliği, bölgedeki meselelerin çözümünü çabuklaştıracak ve bölgemizde barış ve istikrarın tesisi çabalarına güç katacaktır.", <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-turk-arap-dayanismasi-ve-isbirligi-bolgedeki-meselelerin-cozumu.tr.mfa> s.e.t. 09.11.2022; **Al Yaum**, رئيس الوزراء التركي رجب طيب أردوغان، وبحضور الأمير سعود الفيصل في اسطنبول، يحتفل بالوضع الجديد لفلسطين (وكالة أنباء الأناضول) , https://lym.news/a/856516 , s.e.t. 05.04.2012.

[354] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Türkiye - Suudi Arabistan Savunma Sanayii Alanında İşbirliği Anlaşması iki ülke Dışişleri Bakanları tarafından imzalandı <https://www.mfa.gov.tr/turkiye_suudi-arabistan-savunma-sanayii-alaninda-isbirligi-anlasmasi-iki-ulke-disisleri-bakanlari-tarafindan-imzalandi.tr.mfa>, s.e.t. 09.11.2022; **Resmî Gazete**, Milletlerarası Andlaşma (11.09.2013), Karar Sayısı : 2013/5084, Sayı : 28762, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/09/20130911-1.htm , s.e.t. 06.04.2022.

[355] **Al Yaum**, ولي العهد ورئيس وزراء تركيا بحثا سبل تعزيز العلاقات , https://lym.news/a/874684 , s.e.t. 06.04.2022.

[356] **Al Yaum**, الأمير سلمان في تركيا .. قواسم مشتركة https://www.alyaum.com/article/874638 , s.e.t. 06.04.2022.

Abdullah Gül daha sonra Kral Abdullah bin Abdülaziz ile görüşmüş ve görüşmede ikili ilişkiler ile bölgesel ve uluslararası meseleler ele alınmıştır.[357]

15 Eylül 2014'te Fransa'nın başkenti Paris'te, Türkiye ve Suudi Arabistan'ın yanı sıra ABD, Almanya, İngiltere, Hollanda, BAE, Katar, Kuveyt, Irak, Mısır gibi ülkelerin katılımıyla Irak'ta Güvenlik ve Barış Konferansı düzenlenmiştir. Toplantının sonuç bildirisindeki en önemli karar; Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD)'nin Irak'taki varlığının biran önce sonlandırılması gerektiği, bu bağlamda Irak'ın yeni hükümetine talep etmeleri halinde uluslararası hukuk çerçevesinde askeri destek dâhil gerekli desteğin verileceği kararıdır. ABD, IŞİD'i 8 Ağustos 2014'te Irak'ta,[358] 23 Eylül 2014'te ise; Körfez ülkelerinin desteğiyle Suriye'de vurmak için harekât başlatmıştır.[359]

6 Kasım 2014'te Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal ile görüşmüş, görüşmede ikili ilişkiler, bölgesel ve uluslararası meseleler ele alınmıştır.[360]

23 Ocak 2015'te Suudi Arabistan'da bir kralın devri kapanmış, başka bir kralın devri açılmıştır. Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz vefat etmiş ve Veliaht Prens Selman bin Abdülaziz, Suudi Arabistan'ın yeni kralı olarak ilan edilmiştir. Yeni veliaht prens ise Mukrin Bin Abdülaziz olmuştur. Kral Abdullah'ın vefatı sebebiyle Türkiye'de 24 Ocak'ta bir günlük milli yas ilan edilmiştir.[361] Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Kral Abdullah'ın Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'daki cenaze törenine bizzat katılmış ve İmam Türki bin Abdullah Camii'nde Suudi kraliyet ailesi ve diğer Müslüman ülke liderleriyle beraber cenaze namazını kılmıştır.[362]

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Selman bin Abdülaziz'in yeni kral olmasından kısa süre sonra 1-3 Mart 2015 tarihleri arasında Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve burada Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz ile görüşmüştür. İkili

---

[357] **Abdullah Gül**, Suudi Arabistan <http://www.abdullahgul.gen.tr/yurt-disi/254/87392/suudi-arabistan.html> s.e.t. 09.11.2022; Anadolu Ajansı, Hac farizası için Suudi Arabistan'a gitti, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/hac-farizasi-icin-suudi-arabistana-gitti/211749 , s.e.t. 09.11.2022.

[358] **Anadolu Ajansı**, Dünyada 2014 böyle geçti, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dunyada-2014-boyle-gecti/91119 , s.e.t. 09.11.2022.

[359] **BBC**, Suriye'de IŞİD'e hava saldırısı, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140923_canli_abd_suriye_saldirisi , s.e.t. 09.11.2022.

[360] **Al Yaum**, الأمير خالد الفيصل مستقبلا الوزير اوغلو, https://lym.news/a/965071 , s.e.t. 09.04.2022.

[361] **Arab News**, King Abdullah passes away, https://www.arabnews.com/breaking-news/news/693731 , s.e.t. 09.11.2022.

[362] **T. C. Cumhurbaşkanlığı**, Suudi Arabistan, https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/3082/suudi-arabistan , s.e.t. 09.11.2022.

ilişkilerin geliştirilmesinin yanı sıra bölgesel ve uluslararası meselelerin ele alındığı görüşmede Suriye muhalefetine verilen desteğin artırılması gerektiği hususunda mutabık kalınmış, mezhepçi yaklaşımların bölgeye getireceği olumsuz etkilere dikkat çekilmiştir.[363] Türkiye tarafından meşruiyeti tanınmayan Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah el-Sisi, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile aynı gün Suudi Arabistan'a resmi ziyaret gerçekleştirmiş, ziyaretinin Cumhurbaşkanı Erdoğan ile aynı güne denk gelmesini ise tesadüf olarak nitelendirmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah el-Sisi, Suudi Arabistan'da bulundukları sürede bir araya gelmemişlerdir.[364]

Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil el-Cübeyr 15 Ekim 2015'te Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş, burada önce Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile daha sonra da Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu ile görüşmüştür. Görüşmede ikili ilişkileri, Filistin, Irak, Yemen gibi bölgesel meseleleri ve uluslararası meseleleri ele alan iki bakan, Suriye konusunu da etraflıca ele almış, Beşar Esad'ın Suriye yönetiminde bir rolü olmaması gerektiği konusunda mutabık kalırken Suriye muhalefetini destekleyeceklerini ifade etmişlerdir.[365]

22 Ekim 2015'te Suudi Arabistan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman bin Saleh Albanyan beraberindeki heyetle Türkiye'ye gelmiş ve Türkiye Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar'ı ziyaret etmiştir.[366]

15-16 Kasım 2015 tarihleri arasında Türkiye'nin Antalya şehrinde G20 Liderler Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zirve sebebiyle Antalya'ya gelen Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz burada Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir görüşme gerçekleştirmiştir.[367] Zirve sonunda "Liderler Bildirgesi" açıklanmış, bildirgede; ekonomik büyüme ve istihdamın artırılması hususlarında üye ülkelerin birlikte hareket etmeyi

---

[363] **TRT Haber**, Suriye'de muhaliflere destek artacak, https://www.trthaber.com/haber/gundem/suriyede-muhaliflere-destek-artacak-171006.html , s.e.t. 09.11.2022.

[364] **Hürriyet**, Mısır Cumhurbaşkanı Sisi: Türkiye içişlerimize karışmayı bırakmalı, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/misir-cumhurbaskani-sisi-turkiye-icislerimize-karismayi-birakmali-28336988 , s.e.t. 10.04.2022.

[365] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Dışişleri Bakanı Sayın Feridun Sinirlioğlu'nun Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Sayın Adel Bin Ahmed Al-Jubeir ile Ortak Basın Toplantısı 15 Ekim 2015, Ankara <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-feridun-sinirlioglu_nun-suudi-arabistan-disisleri-bakani-sayin-adel-bin-ahmed-al-jubeir-ile-ortak-basin-t.tr.mfa>, s.e.t. 09.11.2022.

[366] **Star**, Suudi Arabistan Genelkurmay Başkanı Albanyan'dan Orgeneral Hulusi Akar'a ziyaret, https://www.star.com.tr/guncel/suudi-arabistan-genelkurmay-baskani-albanyandan-orgeneral-hulusi-akara-ziyaret-haber-1064522/ , s.e.t. 09.11.2022.

[367] **T. C. Cumhurbaşkanlığı**, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan Kralı Al Suud ile Görüştü, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/35928/cumhurbaskani-erdogan-suudi-arabistan-krali-al-suud-ile-gorustu>, s.e.t. 09.11.2022.

sürdürme kararlılığı vurgulanırken göç ve mülteci meseleleriyle ilgili tüm ülkeler bu durumdan en çok etkilenen ülkelere yardıma davet edilmiştir.[368] Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan zirve sona erdikten sonra yaptığı bir açıklamada; zirvenin en önemli sonuçlarından birinin "dünya ekonomisinin ve nüfusunun çok büyük bir bölümünü temsil eden G20 ülkelerinin terörizmle mücadele konusunda güçlü bir duruş ortaya koymuş olmaları" olduğunu belirtmiştir.[369]

15 Aralık 2015'te Suudi Arabistan Savunma Bakanı Prens Muhammed bin Selman Riyad'da yaptığı bir basın toplantısıyla; Suudi Arabistan'ın öncülüğünde Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 34 ülkeyle birlikte "Teröre Karşı İslam İttifakı" adıyla yeni bir askeri koalisyon kurulduğunu duyurmuştur. Prens Muhammed bin Selman bu koalisyonun sadece IŞİD ile değil Müslüman ülkeleri ve tüm dünyayı tehdit eden tüm terör gruplarına karşı kurulduğunu iade etmiştir. Türkiye Başbakanı Ahmet Davutoğlu; İslam ülkelerinin teröre karşı birlikte ses vermelerinin "İslam ile terörü özdeşleştirme çabası içinde olanlara verilecek en iyi cevap" olduğunu vurgularken, koalisyonu "doğru yönde atılmış bir adım" olarak değerlendirmiştir. İttifak içinde İran, Irak ve Suriye yer almamıştır.[370] İttifakın kurulmasından 2,5 ay kadar sonra ittifaka katılan ülkelerin 20'sinin katılımıyla Suudi Arabistan'da, Ortadoğu'nun tarihindeki en büyük askeri tatbikat olarak nitelendirilen "Ra'du'ş Şimal (Kuzey'in Gök Gürültüsü)" askeri tatbikatı gerçekleştirilmiştir. 8 Nisan 2016'da sona eren tatbikata Türkiye katılmamış sadece gözlemci statüsünde iki subay göndermiştir.[371]

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 29-30 Aralık 2015 tarihlerinde Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiş, burada Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz ile görüşmüş, görüşmede iki lider ikili ilişkileri ve bölgesel meseleleri ele almışlardır. İki kardeş ve dost ayrıca stratejik ortak olan ülkenin bölgesel karışıklıkların yoğun olarak yaşandığı bir dönemde işbirliği içinde hareket etmelerinin önemine binaen Türkiye ve Suudi Arabistan arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulması üzerinde

[368] **Anadolu Ajansı**, G20 Liderler Bildirgesi açıklandı, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/g2o-antalya-zirvesinin-sonuclari-liderler-bildirgesi-ile-aciklandi/474462 , s.e.t. 14.04.2022.
[369] **Anadolu Ajansı**, 'G20 terörizmle mücadelede güçlü bir duruş ortaya koydu', https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-g20-zirvesi-kapsaminda-basin-toplantisi-duzenledi/474441 , s.e.t. 14.04.2022.
[370] **BBC**, Türkiye 'Teröre karşı İslam ittifakı'na dahil oldu, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151215_islam_ittifaki , s.e.t. 09.11.2022.
[371] **Yeni Şafak**, Suud'dan film sahnesi gibi tatbikat, https://www.yenisafak.com/dunya/suuddan-film-sahnesi-gibi-tatbikat-2447950 , s.e.t. 09.11.2022

mutabakata varılmıştır.[372] Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu ziyareti sırasında Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil el-Cübeyr de bir görüşme gerçekleştirmiş ve görüşmenin ardından ortak basın toplantısı gerçekleştirmişlerdir. İki bakan açıklamalarında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulması konusundaki karara değinmişler, el-Cübeyr konseyin; mevcut ilişkileri daha da güçlendireceğini söylemiştir.[373]

Türkiye Başbakanı Ahmet Davutoğlu ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 31 Ocak-1 Şubat 2016 tarihlerinde Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Başbakan Davutoğlu burada Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz ve Veliaht Prens Yardımcısı, İkinci Başbakan Yardımcısı ve Savunma Bakanı Prens Muhammed bin Selman ile görüşmüş, görüşmelerde iki ülke arasındaki ilişkiler ile birlikte bölgesel ve uluslararası meseleler ele alınmıştır.[374] Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ise Suudi mevkidaşı Adil el-Cübeyr ile görüşmüş ve iki bakan görüşme sonrasında basın toplantısı düzenlemiştir. Toplantıda yapılan açıklamalarda terörle mücadele, İran'ın bölgedeki saldırgan tavrı ve bölgedeki müdahalelerine ve mezhepçiliğe karşı çıkılması ve Suriye konusu ve Suriye muhalefetinin birleşmesi meseleleri vurgulanmıştır. Suudi bakan Türkiye'nin Suriye muhalefetine verdiği desteği takdir ettiklerini ve Türkiye'nin topraklarını savunma hakkını da desteklediklerini ifade etmiştir. Ayrıca iki ülke arasında güvenlik, ekonomi ve tarım gibi birçok alanda işbirliğini içeren Stratejik Koordinasyon Konseyi kurulması anlaşmasının etkinleştirilmesi de ele alınan konular arasında yer almıştır.[375]

Türkiye Başbakanı Ahmet Davutoğlu, 24 Şubat 2016'da El Cezire Arapça'ya verdiği bir röportajda; önemli bir Arap devlet adamının kendisine neden Suriye'ye müdahalede bulunmadıklarını sorduğunu, kendisinin ise bu devlet adamına Türkiye'nin Musul'u özgürleştirmek ve destek olmak için gittiği Başika'daki varlığının Arap Ligi tarafından kınandığını ve geri çekilmesinin istendiğini hatırlattığını anlatırken, Türkiye'nin Suriye'ye düzenleyeceği herhangi bir harekât konusunda Arapların Türkiye'yi destekleyeceğinin ya da

---

[372] **T. C. Cumhurbaşkanlığı**, Türkiye ile Suudi Arabistan Arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi Kurulması Kararlaştırıldı, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/37453/turkiye-ile-suudi-arabistan-arasinda-yuksek-duzeyli-stratejik-is-birligi-konseyi-kurulmasi-kararlastirildi , s.e.t. 09.11.2022.

[373] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Cumhurbaşkanı Erdoğan'a refakaten Suudi Arabistan'ı ziyareti, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-cumhurbaskani-erdogan_a-refakaten-suudi.tr.mfa , s.e.t. 09.11.2022.

[374] **Al Yaum**, خادم الحرمين الشريفين يعقد جلسة مباحثات مع دولة رئيس الوزراء التركي, https://lym.news/a/1055791 , s.e.t. 10.05.2022; **Al Yaum**, ولي ولي العهد مستقبلا أحمد أوغلو, https://lym.news/a/1055948 , s.e.t. 10.05.2022.

[375] **Al Yaum**, وزير الخارجية : يؤكد خلال لقاءه بنظيره التركي أهمية محاربة الإرهاب والتدخل الإيراني في المنطقة , https://lym.news/a/1055839 , s.e.t. 10.05.2022.

savunacağının bir garantisi olmadığını vurgulamış ve Türkiye'yi tehdit eden bir durum olduğunda Türkiye'nin sınırlarını ve topraklarını korumak için kimseden izin istemeyeceğini söylemiştir.[376]

Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz, Türkiye'ye, kral olduktan sonraki ilk ziyaretini Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın davetlisi olarak 11 Nisan 2016'da gerçekleştirmiştir. Burada bir görüşme gerçekleştiren iki lider ikili ilişkiler, bölgesel ve uluslararası meseleleri ele almışlardır. Ayrıca burada Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından Kral Selman bin Abdülaziz'e iki ülke arasındaki kardeşliğe vurgu yapılarak Devlet Nişanı takdim edilmiştir.[377]

Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 24 Nisan 2016'da Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve burada Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil bin el-Cübeyr ve Kral Selman bin Abdulaziz ile görüşmüştür. Görüşmelerde ikili ilişkileri geliştirmenin yolları ve bölgesel meseleler ele alımıştır.[378]

Her yıl İslam ülkeleri arasındaki bayram günü karşıklığına son vermek amacıyla 28-30 Mayıs 2016 tarihlerinde İstanbul'da Uluslararası Hicri Takvim Birliği Kongresi düzenlenmiştir. Kongre Türkiye ve Suudi Arabistan'ın aralarında bulunduğu 50 ülkeden yetkililerin, ilim adamlarının ve astronomların katılımıyla gerçekleştirilmiş ve takvim birliği konusu tartışılmıştır. Toplantıdan oy birliği ile "tekli takvim" kararı çıkmış ve bu kararla İslam dünyasındaki 60 yıldan beri süregelen bayram günü ihtilafı sona ermiştir.[379] Ancak aynı yılın Ramazan Bayramı'nda alınan bu karara rağmen bir kez daha anlaşmazlık yaşanmış Türkiye bayramı 5 Temmuz'da kutlarken, Suudi Arabistan ve diğer bazı İslam ülkeleri ise 6 Temmuz'da kutlamıştır.[380]

---

376 **Hürriyet**, Başbakan Davutoğlu'ndan Arap çıkışı, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/basbakan-davutoglundan-arap-cikisi-40059266 , s.e.t. 20.04.2022.

377 **T. C. Cumhurbaşkanlığı**, Suudi Arabistan <https://www.tccb.gov.tr/konuk/356/42535/suudi-arabistan>, s.e.t. 10.11.2022.

378 **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Suudi Arabistan'ı ziyareti, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-suudi-arabistan_i-ziyareti.tr.mfa> , s.e.t. 10.11.2022; **TRT Haber**, Bakan Çavuşoğlu, Kral Selman ile görüştü, https://www.trthaber.com/haber/turkiye/bakan-cavusoglu-kral-selman-ile-gorustu-246628.html/amp , s.e.t. 10.11.2022.

379 **Sabah**, Uluslararası Hicri Takvim Birliği Kongresi'nden birlik kararı çıktı, https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/05/30/uluslararasi-hicri-takvim-birligi-kongresinden-birlik-karari-cikti , s.e.t. 21.04.2022.

380 **Anadolu Ajansı**, İslam dünyasında Ramazan Bayramı için iki ayrı tarih, https://www.aa.com.tr/tr/yasam/islam-dunyasinda-ramazan-bayrami-icin-iki-ayri-tarih-/602807 , s.e.t. 21.04.2022.

4 Mayıs-4 Haziran 2016 tarihleri arasında Türkiye'nin İzmir şehrinde uluslararası katılımla Efes-2016 Birleşik Müşterek Fiili Atışlı Tatbikatı gerçekleştirilmiştir. Tatbikata ABD, Almanya, İngiltere, Polonya, Azerbaycan, Pakistan, Suudi Arabistan ve Katar katılmıştır.[381]

17 Temmuz 2016'da Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiş, Kral Selman, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ve Türk halkına 15 Temmuz darbe girişimi sebebiyle geçmiş olsun dileklerini iletmiştir.[382]

Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil El-Cübeyr 8-9 Eylül 2016 tarihlerinde Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. El-Cübeyr bu ziyareti çerçevesinde yaptığı açıklamalarda Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed'in Suriye'nin geleceğinde bir yeri olmadığını vurgularken,[383] Suudi Arabistan'ın, Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki terör gruplarına karşı düzenlediği askerî operasyonları desteklediğini ifade etmiştir.[384]

Suudi Arabistan Veliaht Prensi Muhammed bin Nayif bin Abdülaziz beraberindeki heyetle birlikte 29-30 Eylül 2016 tarihlerinde Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Veliaht Prens burada Türkiye Başbakanı Binali Yıldırım ile görüşmüş ve bu görüşmede terörle mücadele konusunda iki ülke arasındaki işbirliğinin artırılması kararı alınmıştır.[385] Veliaht Prens Muhammed bin Nayif ziyaretinin bir sonraki gününde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından kabul edilmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan taraından kendisine Cumhuriyet Nişanı takdim edilmiştir.[386] Veliaht Prensle gelen heyette yer alan Suudi Arabistan Krallığı Kültür ve Enformasyon Bakanı Adil Zeyd et-Turayfi ise Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş ile görüşmüş, görüşmenin ardından TRT ile Suudi Arabistan yayın kurumu SBC arasındaki iş birliğini içeren mutabakat zaptını

---

[381] **Anadolu Ajansı**, Efes 2016 Tatbikatı'nda seçkin gözlemci günü, https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/efes-2016-birlesik-musterek-fiili-atisli-tatbikati/581412 , s.e.t. 21.04.2022.

[382] **Anadolu Ajansı**, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suud Kralı Selman ile telefonda görüştü, https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/cumhurbaskani-erdogan-suud-krali-selman-ile-telefonda-gorustu-/609907 , s.e.t. 10.11.2022.

[383] **Anadolu Ajansı**, 'Esed, teröristleri Suriye'ye çeken bir mıknatıs konumunda', https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suudi-arabistan-disisleri-bakani-esed-teroristleri-suriyeye-ceken-bir-miknatis-konumunda/643880 , s.e.t. 10.05.2022.

[384] **Al Yaum**, الجبير وأوغلو بعد نهاية مؤتمرهما الصحفي, https://lym.news/a/1094362 , s.e.t. 10.05.2022.

[385] **Anadolu Ajansı**, Terörle mücadelede Suudi Arabistan ile işbirliği artacak, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/terorle-mucadele-konusunda-suudi-arabistan-ile-isbirligi-artacak/655388 , s.e.t. 10.05.2022.

[386] **T. C. Cumhurbaşkanlığı**, Suudi Arabistan Veliaht Prensi Muhammed Bin Nayif'e "Cumhuriyet Nişanı" Tevcih Edildi <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/52457/suudi-arabistan-veliaht-prensi-muhammed-bin-nayife-cumhuriyet-nisani-tevcih-edildi>, s.e.t. 10.11.2022.

imzalamışlardır. Ayrıca bir görüşme de Türkiye Kültür ve Turizm Bakanı Nabi Avcı ile Suudi Arabistan Krallığı Kültür ve Enformasyon Bakanı Adel bin Zaid el-Toraifi arasında gerçekleştirilmiş ve iki bakan "Türkiye ile Suudi Arabistan arasında kültürel bağları güçlendirmek amacıyla kültürel işbirliği anlaşması" imzalamışlardır.[387] İki ülkenin maliye bakanları, ticaret bakanları ve Türkiye Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı ile Suudi Arabistan Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanı arasında da görüşmeler gerçekleştirilmiş; iki ülke arasında çalışma alanlarında işbirliğini içeren mutabakat zaptı imzalanmıştır.[388]

24 Kasım 2016'da Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ile Suudi Arabistan'ın aralarında bulunduğu 22 Arap ülkesinin odalar birliğinin girişimleriyle imzalanan sözleşme ile birlikte tüm bu ülkelerin iş dünyasını tek bir çatı altında toplayan Türk Arap Odası kurulmuştur.[389]

30 Kasım 2016'da Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) tarafından İstanbul'da Türkiye-Suudi Arabistan İş Konseyi Ortak Toplantısı düzenlenmiştir. Toplantıya Türkiye Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci ile Suudi Arabistan Ticaret ve Yatırım Bakanı Macid bin Abdullah el-Kasbi katılmıştır. Toplantıda yapılan açıklamada Suudi makamları tarafından Türk iş adamlarına ülkeye çoklu giriş imkânı veren 2 yıllık ticari vize verilmesinin onaylandığı ve böylelikle Türk iş adamlarının Suudi Arabistan'a giriş çıkışlarda yaşadığı en büyük sorun alan vize sorununun çözülmüş olduğu iade edilmiştir. Toplantı sonrasında iki ülke arasında sanayi, finans, gayrimenkul, savunma sanayii alanlarında 8 işbirliği anlaşması imzalanmıştır.[390]

7-8 Şubat 2017'de Türkiye'nin başkenti Ankara'da Türk-Suudi Koordinasyon Konseyi'nin ilk toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda Suudi Arabistan'ı Dışişleri Bakanı Adil el-Cübeyr, Türkiye'yi ise Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu temsil etmiştir. Toplantıda iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi, bölgesel meseleler ve başta DAEŞ

---

[387] **T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı**, Türkiye ile Suudi Arabistan Kültür Günlerine Hazırlanıyor, https://basin.ktb.gov.tr/TR-164007/turkiye-ile-suudi-arabistan-kultur-gunlerine-hazirlaniy-.html , s.e.t. 27.04.2022.

[388] **Al Yaum**, العسّاف يلتقي وزير المالية التركي, https://lym.news/a/1097631 , s.e.t. 10.05.2022; **Al Yaum**, الوزيران المملكة وتركيا توقعان مذكرة تعاون ماجد القصبي ونهاد زيبكجي, https://lym.news/a/1097747 , s.e.t. 10.05.2022; **Al Yaum**, في مجالات العمل , https://lym.news/a/1097630 , s.e.t. 10.05.2022.

[389] **İstanbul Ticaret Odası**, Türk iş dünyası 22 Arap ülkesiyle buluşuyor , <https://www.itohaber.com/haber/sektorel/204711/turk_is_dunyasi_22_arap_ulkesiyle_bulusuyor.html>, s.e.t. 10.11.2022.

[390] **DEİK** 'Türk ve Suud İş Dünyası Safları Sıkılaştırıyor' <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turk-ve-suud-is-dunyasi-saflari-sikilastiriyor>, s.e.t. 10.11.2022.

olmak üzere terörle mücadele konuları üzerinde durulmuştur.[391] Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil el-Cübeyr, Toplantı için geldiği Ankara'da Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Binali Yıldırım ile de görüşmüştür.[392]

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan beraberindeki heyetle birlikte, 13 Şubat 2017'de Körfez turu kapsamında Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Erdoğan burada Suudi Arabistan Veliaht Prensi ve İçişleri Bakanı Muhammed bin Nayif'i kabul etmiştir.[393] Erdoğan Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz ile de görüşmüş e görüşmelerde ikili ilişkilerin geliştirilmesine ek olarak Suriye ve Irak meseleleri ele alınmış, Musul operasyonlarının tamamlanıp DAEŞ'in çıkarılması ve mezhepsel gerilimlere sebebiyet verebilecek eylemlerden de kaçınılması konularında mutabakata varılmıştır.[394]

21 Haziran 2017'de Prens Muhammed bin Nayif kraliyet kararnamesi ile görevinden azledilmiş ve onun yerine Prens Muhammed bin Selman atanarak Suudi Arabistan'ın yeni Veliaht Prensi ve Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı olmuştur.[395] Muhammed bin Selman veliaht prens olmadan önce bir kalkınma ve reform planı olan "Vizyon 2030"u açıklamıştır. Vizyon canlı bir toplum, gelişen bir ekonomi ve hırslı bir ulustan oluşan üç ana temel üzerine oturtulmuştur. Vizyon; Suudi vatandaşlarına İslami ilkelere dayalı parlak bir gelecek, yüksek refah seviyesi, sosyal gelişme, üretken ve çeşitlendirilmiş bir ekonomi, ülkenin Asya, Avrupa ve Afrika'yı birleştiren konumundan yararlanarak dış ticareti geliştirmek ve Suudi şirketlerin ihracatını artırmasını sağlamak, Suudi hükümetinin yüksek şeffaflık ve hesap verebilirlik düzeyini artırmak için güçlü bir kamu yönetimi oluşturmak, bu gelişme planına toplumun en iyi şekilde katılımını sağlamak gibi birçok şey vadetmektedir.[396] Ayrıca Muhammed bin Selman veliaht prens olduktan birkaç ay sonra dikkat çeken bir açıklama

---

[391] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adel bin Ahmed Al-Jubeir ile Ortak Basın Toplantısı, 8 Şubat 2017, Ankara, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-suudi-arabistan-disisleri-bakani-adel-bin-ahmed-al-jubeir-ile-ortak-basin-toplantisi_.tr.mfa>, s.e.t. 10.11.2022.

[392] **Anadolu Ajansı**, Erdoğan Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Cubeyr'i kabul etti, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/erdogan-suudi-arabistan-disisleri-bakani-cubeyri-kabul-etti-/744313 , s.e.t. 12.05.2022.

[393] **T. C. Cumhurbaşkanlığı**, Suudi Arabistan, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/71051/suudi-arabistan>, s.e.t. 10.11.2022.

[394] **Anadolu Ajansı**, 'Astana ve Cenevre süreçlerine destek vurgulandı', https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suudi-arabistanin-astana-ve-cenevre-sureclerine-destegi-vurgulandi/750641 , s.e.t. 12.05.2022.

[395] **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan tahtının yeni varisi: Muhammed bin Selman, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-tahtinin-yeni-varisi-muhammed-bin-selman/846452 , s.e.t. 11.10.2022.

[396] **Saudi Arabia's National Unified Portal for Government Services**, Vision 2030, <https://www.my.gov.sa/wps/portal/snp/content/saudivision>, s.e.t. 01.09.2022.

yapmış ve ülkesinin "ılımlı İslam'a döneceğini" ve aşırılıkla mücadele edeceklerini söylemiştir.[397] Veliaht Prens olduğu 2017 yılının Kasım ayında ise "yolsuzluk operasyonu" adı altında prens ve bakanların da içinde bulunduğu çok sayıda kişi gözaltına alınmıştır.[398] Bütün bunlara ek olarak yeni veliaht prens ABD Başkanı Donald Trump'ı "doğru zamanda doğru kişi" olarak görmektedir.[399] Bu övgüsünün karşılığını Trump, ileride bahsi geçecek olan Cemal Kaşıkçı cinayeti sırasında veliaht prens ve Suudi Arabistan'ın yanında yer alarak verecektir.

Arap Baharı Körfez ülkelerinin turizm tercihini de etkilemiş ve daha önce tatillerinde Mısır ve Suriye'yi tercih eden Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez'den gelen turistler alternatif olarak Türkiye'yi tercih etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bakanlığı'nın bildirdiğine göre Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten Türkiye'de tatil rezervasyonu yaptıranların oranında %75'lik bir artış yaşanmıştır.[400]

22 Nisan 2012'de Bursa'da 3 gün süren 1.Türk-Arap Turizmi Buluşması gerçekleştirilmiştir. Buluşmaya Türkiye'den başta Başbakan Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere birçok bakan ile iş adamları katılırken, Suudi Arabistan Kralı'nın kardeşi Prens el-Velid bin Talal bin Abdülaziz, Arap Birliği Turizm Teşkilatı Başkanı Bandar Fahad el-Fehaid, Arap Birliği Genel Sekreter Yardımcısı Muhammed Sabih buluşmaya katılanlar arasındadır. Buluşmada konuşan Başbakan Erdoğan; Arap turizmcilere dört mevsimin yaşandığı Türkiye'nin güzelliklerine ve Türklerin Araplarla olan kardeşliklerine vurgu yaparak, Arapların Türkiye'de kendilerini evlerinde gibi hissetmelerini, ülkenin her yerinde misafirperverlikle karşılanacaklarını hatırlatarak turizmde Türkiye'yi daha fazla tercih etmeleri çağrısında bulunmuştur.[401]

---

397 **Hürriyet**, Son dakika: Suudi Arabistan'dan çok önemli açıklama... 'Ilımlı İslam'a dönüyoruz', https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-suudi-arabistandan-cok-onemli-aciklama-ilimli-islama-donuyoruz-40621245 , s.e.t. 01.09.2022.

398 **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan'da yaklaşık 300 kişilik yeni tutuklama dalgası, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanda-yaklasik-300-kisilik-yeni-tutuklama-dalgasi/1767802 , s.e.t. 10.11.2022.

399 **Hürriyet**, Gözaltındakilerin yüzde 95'i anlaşmayı kabul etti, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/gozaltindakilerin-yuzde-95i-anlasmayi-kabul-etti-40657471, s.e.t. 01.09.2022.

400 **Hürriyet**, 'Arap Baharı Türkiye'ye turist yağdırıyor', https://www.hurriyet.com.tr/gundem/arap-bahari-turkiyeye-turist-yagdiriyor-18341802 , s.e.t. 25.02.2022.

401 **Yeni Şafak**, 'Türkiye, sırtını Doğu'ya ve Güney'e dönmeyecek', <https://www.yenisafak.com/gundem/turkiye-sirtini-doguya-ve-guneye-donmeyecek-379318>, s.e.t. 10.11.2022.

New York merkezli Müslüman ülkeler pazar araştırması ve danışmanlık firması olan DinarStandard ve Singapur merkezli helal-dostu turizm firmalarından Crescentrating'in 14 ülkede gerçekleştirdiği "Küresel Müslüman Hayat Tarzı Turizm Pazarı" araştırması sonuçlarına göre; 2011 yılında Türkiye, Malezya'dan sonra Müslüman turistlerin en çok ziyaret ettiği ikinci ülke olmuştur. Nitekim 2011 yılında Türkiye'ye 10 müslüman ülkeden 4,5 milyonu aşkın turist gelmiştir. Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) Başkanı Başaran Ulusoy; bunun en büyük nedeninin Ortadoğu ülkelerinde Türk dizilerinin ilgiyle izlenmesi olduğunu söylemiştir.[402]

Arap Baharı döneminde Türkiye ile Suudi Arabistan arasında siyasi ilişkiler açısından bir çatışma dönemi başlamış olsa da bu çatışma durumu, ileride bahsi geçecek olan Cemal Kaşıkçı cinayetinden kaynaklanan krize kadar iki ülke arasındaki turizm ilişkilerine yansımamış, turizm rakamları yükselmeye devam etmiştir. Nitekim Tablo 5.'teki verilerde görülen 2011'e kadarki yükseliş trendi 2011'den sonra da devam etmiş 2011'de 116 711 olan Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı, 2016'da 530 410 olarak 4,5 kat artmıştır. Bu durum aslında Arap Baharı'nın Türkiye'ye için belki de tek olumlu sonucudur.

Tablo 6. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı, 2011-2016.

Yıl	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye'ye gelen turist sayısı	116 711	175 467	234 220	341 786	450 674	530 410

Tablo 7.'de Türkiye ikâmetli Suudi Arabistan'a giden Türk vatandaşlarının sayısına bakıldığında da Tablo 3.'teki rakamlara göre ciddi bir artış yaşandığı görülür. 2010'da Türkiye'den Suudi Arabistan'a giden kişi sayısı 198 511 iken bu rakam 2011 yılında 440 132 yükselerek iki kattan fazla bir artış göstermiştir. 2013 yılı 600 300 kişiyle Türkiye'den Suudi Arabistan'a en çok kişinin gittiği yıl olmuş, bunun dışında Tablo 7.'deki rakamlar da Tablo 3.'teki gibi inişli çıkışlı seyretmiştir.

[402] **Hürriyet**, Dizilerle Müslüman turistte 2'nci olduk, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/dizilerle-musluman-turistte-2-nci-olduk-21203829 , s.e.t. 04.04.2022.

Tablo 7. TÜİK**,** Türkiye ikâmetli Suudi Arabistan'a giden Türk vatandaşlarının gidiş sebebine göre dağılımı, 2011-2016.

Gidiş sebebi	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Gezi, eğlence,sportif ve kültürel faaliyetler	972	1458	102 565	8294	8615	2945
Akraba ve arkadaş ziyareti	20 221	4983	3077	2695	634	
Dini / Hac	341 041	133 551	465 777	437 155	419 803	450 173
Eğitim, staj (1 yıldan az)	-	1073	483	1531	-	-
İş amaçlı (konferans, toplantı, görev vb.)	55 859	45 292	20 441	32 942	18 253	12 797
Sağlık ve tıbbi nedenler (1 yıldan az)	-	-	-	-	532	-
Alışveriş	-	415	3294	-	532	672
Diğer	22 039	19 167	4663	11 320	11 885	8265
Toplam	**440 132**	**205 940**	**600 300**	**493 937**	**460 254**	**474 853**

Tablo 8.'deki 2011-2016 yılları arasında Türkiye'nin Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat verilerine bakıldığında Tablo 2.'deki verilere göre yine bir yükseliş olduğu görülmektedir. Türkiye'nin 2010'da Suudi Arabistan'dan 1 380 601 308 dolar olan ithalatı 2011 yılında 2 001 528.526 dolara, 2010'da bu ülkeye 2 217 645 635 dolar olan ihracatı, 2011'de 2 763 475 519 dolara yükselmiştir. Ancak yükseliş süreklilik arzetmemiştir. Rakamlar inişli çıkışlı seyretmiştir. Bu dönemde 2011'den 2012'ye geçişteki yükseliş dışında çok ciddi bir düşüş ya da yükseliş söz konusu değildir.

Tablo 8. TÜİK; Dış Ticaret İstatistikleri, Türkiye'nin Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat verileri, 2011-2016.

Yıl	İthalat ($)	İhracat ($)	Toplam Ticaret Hacmi ($)
2011	2 001 528 526	2 763 475 519	4 765 004 045
2012	2 171 043 173	3 676 611 641	5 847 654 814
2013	2 014 870 227	3 191 481 626	5 206 351 853
2014	2 343 143 861	3 047 133 914	5 390 277 775
2015	2 117 220 038	3 472 514 340	5 589 734 378
2016	1 835 228 976	3 172 081 105	5 007 310 081

3.3. 2017 Sonrası Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinde Önemli Siyasi Uyuşmazlık Meseleleri

3.3.1. Katar Krizi Sürecinde Türkiye ve Suudi Arabistan İlişkileri

Katar Krizi; 5 Haziran 2017'de Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Mısır ve Yemen'in Katar ile tüm diplomatik ilişkilerini kestiklerini, hava ve deniz sınırlarını kapattıklarını açıklamaları sonrasında başlayan diplomatik krizdir.[403] Bu kriz konusunda Katar ve Suudi Arabistan karşı karşıya gelirken Türkiye Katar'a uygulanan ambargoya karşı çıkmak ve Katar'a her türlü desteği sağlamakla birlikte bu ülkeler arasında çözüm talep eden tarafsız bir politika sergilemiştir. Krize karşı Suudi Arabistan'ın yaklaşımına bakıldığında; Suudi kabinesi Katar ile diplomatik ve konsolosluk ilişkileri kesmelerinin Suudi Arabistan'ın uluslararası hukuk tarafından garanti edilen egemenlik haklarına uygun olduğunu, bu kararı Doha'nın bölgedeki istikrarı baltalamaya çalışan terörist ve mezhepçi grupları desteklemesi, insanları Suudi Arabistan devletine itaatsizliğe ve Suudi egemenliğini ihlal etmeye teşvik etmesi üzerine aldıkları açıklamasını yapmıştır.[404] Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu; sorunların barışçıl yollardan aşılabilmesi için diyaloğun her şartta devam etmesi gerektiğini vurgulamış, bu durumdan üzüntü duyduklarını ve sorunun çözüme ulaşması için ellerinden gelen her türlü desteği vereceklerini söylemiştir.[405] Türk yetkililer başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere krizin çözümü için yoğun diplomatik faaliyetlerde bulunmuşlardır.[406]

Türkiye Katar'a uygulanan ambargo karşısında Katar'ın yanında olmuş ve bu ülkeye birçok yönden destek olmuştur. Kriz sürecinde hava yolu kullanma konusunda da ambargoya uğrayan Katar Havayolları tek seçenek olarak Türkiye ve İran hava sahasını

[403] **Anadolu Ajansı**, Beş ülke Katar ile diplomatik ilişkilerini kesti, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-bahreyn-bae-misir-ve-yemen-katar-ile-diplomatik-iliskilerini-kesti/834510 , s.e.t. 15.09.2021.
[404] **Arab News**, Decision to cut Qatar ties in line with international law: Saudi Arabia, https://www.arabnews.com/node/1110776/saudi-arabia , s.e.t. 15.09.2021.
[405] **Anadolu Ajansı**, 'Katar ile ilgili mevcut tablodan üzüntü duyduk' https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/disisleri-bakani-cavusoglu-katar-ile-ilgili-mevcut-tablodan-uzuntu-duyduk/834757 , s.e.t. 15.09.2021.
[406] **Anadolu Ajansı**, Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Katar diplomasisi, https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogandan-katar-diplomasisi/835235 , s.e.t. 15.09.2021; **Anadolu Ajansı**, Cumhurbaşkanı Erdoğan liderlerle Katar'ı görüştü https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogandan-katar-diplomasisi/835866 , s.e.t. 15.09.2021; **Anadolu Ajansı**, 'Amerika'nın PYD'ye ve YPG'ye yaklaşım tarzı şık değil' https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-amerika-nin-pyd-ye-ve-ypg-ye-yaklasim-tarzi-sik-degil/842729 , s.e.t. 17.09.2021.

kullanabilmiştir.[407] Ayrıca Katar yine kendisine ambargo uygulayan ülkelerden tedarik edemediği gıda ürünlerini de Türkiye'den almaya başlamış, Katar halkı Türk ürünlerini yoğun ilgiyle karşılamıştır.[408]

Katar Krizi'nin patlak verdiği dönemde 7 Haziran 2017'de Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM) Genel Kurulunda, *Katar Topraklarında Türk Kuvvetlerinin Konuşlandırılmasına İlişkin Uygulama Anlaşması* kabul edilmiştir.[409] Türkiye'nin Katar'a üs kurma kararı Suudi Arabistan Hükümeti'ni rahatsız etmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan 9 Haziran 2017'deki konuşmasında, Katar'a desteğinin süreceğini vurgularken, ABD'nin bölgedeki üslerinden rahatsız olmazken Türkiye'nin Katar'a kuracağı üs konusunda duyulan rahatsızlıkların nedenini sorgulamış ve üs teklifini diğer Körfez ülkelerine de yaptığını dile getirmiştir.[410]

Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Portekiz TV kanalı RTP'ye verdiği röportajda Katar'a üs kurarken Suudi Arabistan Kralı Salman Bin Abdülaziz'e de aynı teklifi yaptığını ve eğer isterlerse Suudi Arabistan'da da bir üs kurabileceklerini teklif ettiğini ama Suudi Arabistan'dan herhangi bir haber gelmediğini söylemiştir.[411] Suudi Arabistan kaynaklarında yer alan bir habere göre ise Suudi Arabistan Krallığı, Erdoğan'ın açıklamasından sonra yaptığı açıklamada topraklarında Türkiye'nin bir askeri üs kurmasına izin veremeyeceğini söylemiş ve bunun Suudi Arabistan'da hoş karşılanmayacağını ve gerekli de olmadığını, Suudi Arabistan'ın askeri gücünün ve silahlı kuvvetlerinin en iyi seviyede olduğunu belirtmiştir. Ayrıca açıklamayı yapan yetkili Suudi Arabistan Silahlı Kuvvetlerinin

---

[407] **Hürriyet**, Katar hava sahası kapanıyor... Tek çıkış yolları Türkiye kaldı https://www.hurriyet.com.tr/dunya/katar-hava-sahasi-kapaniyor-tek-cikis-yollari-turkiye-kaldi-40481268 , s.e.t. 16.09.2021.

[408] **Anadolu Ajansı**, Katar'da Türk gıda ürünlerine yoğun ilgi https://www.aa.com.tr/tr/dunya/katarda-turk-gida-urunlerine-yogun-ilgi/838300 , s.e.t. 16.09.2021.

[409] **Anadolu Ajansı**, Türkiye ile Katar arasındaki iki anlaşma TBMM'de kabul edildi https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-ile-katar-arasindaki-iki-anlasma-tbmmde-kabul-edildi/836723 , s.e.t. 15.09.2021.

[410] **Anadolu Ajansı**, 'Katar'a her türlü desteği vermeye devam edeceğiz' https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-katara-her-turlu-destegi-vermeye-devam-edecegiz/838392 , s.e.t. 16.09.2021.

[411] **Hürriyet**, Flaş iddia! 'Suudi Arabistan Türkiye'nin teklifini reddetti' https://www.hurriyet.com.tr/dunya/riyad-yonetimi-askeri-us-fikrine-sicak-bakmadi-40493634 , s.e.t. 16.09.2021.

yurtdışında Türkiye'deki İncirlik Üssünün de içinde bulunduğu birçok bölgede "terörle mücadeleye ve bölgedeki güvenlik ve istikrarın korunmasına" katıldığını da eklemiştir.[412]

23 Haziran 2017'ye gelindiğinde basında Suudi Arabistan, Mısır, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri(BAE) tarafından Katar'a ablukayı kaldırmaları karşılığında yerine getirmesi gereken hususları içeren 13 maddelik bir talep listesi sunulduğu haberi yer almıştır. İran'la ilişkileri kesmekten, Müslüman Kardeşler, DAEŞ, el-Kaide ve Lübnan Hizbullahı ile ilişkileri kesmeye, Al Jazeera'yi kapatmaya kadar çeşitli taleplerin olduğu listenin 5. maddesindeki *"Katar'daki Türk askeri varlığını derhal sonlandırın ve Katar topraklarında Türkiye ile her türlü ortak askeri işbirliğine son verin."* talebi ise Türk yetkililerin tepkisine neden olmuştur.[413] Cumhurbaşkanı Erdoğan listede yer alan Türkiye'nin askerini çekmesi talebini Türkiye'ye yapılan bir saygısızlık olarak nitelendirmiş, herhangi bir ülkeyle savunma işbirliği anlaşması yaparken kimseden izin almalarına gerek olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca daha önce Suudi Arabistan'a da üs teklifinde bulunduğu ve "Bunu bir değerlendirelim" ifadelerine rağmen hâlâ bir dönüş yapmadıklarını da bir kez daha dile getirmiştir.[414] Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil el-Cubeyr ise 27 Haziran'da ABD'de yaptığı bir açıklamada Katar'a sunulan talepler üzerinde müzakere yapılmayacağını söylemiştir.[415] Katar Dışişleri Bakanı Şeyh Muhammed bin Abdurrahman Al Sani ortaya atılan iddiaların belgelendirilmesi ve doğrulanması gerektiğini vurgulamıştır.[416]

Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar Krizi'nin çözümü için 23-24 Temmuz 2017'de Suudi Arabistan, Kuveyt ve Katar'ı kapsayan Körfez turuna çıkmıştır. Bu turda Erdoğan'ın ilk durağı Suudi Arabistan olmuştur. Burada Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdulaziz ve Veliaht Prens Muhammed bin Selman'la görüşen Erdoğan, bir kez daha krizin diyalog yoluyla çözülmesi çağrısı yapmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan Suudi Arabistan'ın ardından

---

412 **Arab News**, Saudi Arabia says Turkish military base not needed in the Kingdom https://www.arabnews.com/node/1116511/middle-east , s.e.t. 16.09.2021.

413 **The Guardian**, Qatar given 10 days to meet 13 sweeping demands by Saudi Arabia https://www.theguardian.com/world/2017/jun/23/close-al-jazeera-saudi-arabia-issues-qatar-with-13-demands-to-end-blockade , s.e.t. 17.09.2021; **Haber7**, İşte Katar'a şart koşulan 13 madde! Türkiye ile... https://www.haber7.com/dunya/haber/2362234-iste-katara-sart-kosulan-13-madde-turkiye-ile , s.e.t. 17.09.2021.

414 **Anadolu Ajansı**, Cumhurbaşkanı Erdoğan bayram namazı sonrası konuştu https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-bayram-namazi-sonrasi-konustu/848590 , s.e.t. 17.09.2021.

415 **Arab News**, No negotiations over Qatari demands: Saudi FM https://www.arabnews.com/node/1121091/saudi-arabia , s.e.t. 17.09.2021.

416 **Anadolu Ajansı**, 'Katar'a yöneltilen talepler ispat edilmemiş iddialardır' https://www.aa.com.tr/tr/dunya/katar-disisleri-bakani-al-sani-katara-yoneltilen-talepler-ispat-edilmemis-iddialardir/849999 , s.e.t. 17.09.2021.

sırasıyla Kuveyt ve Katar'a gitmiştir.[417] Katar'daki üs konusunun Suudi Arabistan ve Kuveyt'te konuşulmadığını dile getiren Erdoğan bu konunun pek tabii olarak Katar'da konuşulduğunu söylemiştir.[418]

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 1 Ağustos 2017'de İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Dışişleri Bakanları İcra Komitesi Toplantısı'nda Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil el-Cubeyr ile Katar krizi ortaya çıktıktan sonra ilk kez baş başa görüşmüş ve Katar krizi ile beraber bazı ortak konular konuşulmuştur.[419]

Zaman içerisinde Katar ve Suudi Arabistan arasında ilişkilerin normalleşmesine yönelik bazı adımlar atılsa da 2020 yılı sona ermesi itibariyle kriz bir çözüme ulaşmamıştır ve Türkiye de sonuna kadar başta sergilediği tutuma sadık kalmıştır.

3.3.2. Doğu Akdeniz Meselesi ve Türkiye-Libya Mutabakatının Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerine Etkisi

Doğu Akdeniz meselesi; -her ne kadar Akdeniz'de petrol arama faaliyetleri 1970'lere dayansa[420] ve İsrail 1999 yılında Noa sahasında en eski keşfi yapmış olsa da-[421] Ocak 2001'de Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi(GKRY) medyasının Doğu Akdeniz'de, bilhassa Kıbrıs Adası'nın güney ve güneydoğu taraflarında, zengin doğalgaz ve petrol yatakları bulunduğu hakkında yayın yapmasıyla başlamıştır.[422] Nisan 2002'de Ürdün'ün başkenti Amman'da yapılan bir konferansta GKRY, Mısır, Lübnan, Suriye ve Ürdün tarafından bu konunun tartışılmasından sonra Mısırlı yetkililer Kıbrıs çevresinde dünyanın en geniş petrol yataklarının olduğu açıklamasını yapmışlardır.[423] Bu keşif açıklamalarından

---

417 **Hürriyet**, Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Körfez'de kritik mesajlar https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cumhurbaskani-erdogandan-korfezde-kritik-mesajlar-40529006 , s.e.t. 20.10.2021.

418 **Anadolu Ajansı**, 'İsrail attığı adımlarla yanlışa ve yalnızlığa gidiyor' https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-israil-attigi-adimlarla-yanlisa-ve-yalnizliga-gidiyor/868651 , s.e.t. 20.10.2021.

419 **Anadolu Ajansı**, Bakan Çavuşoğlu Suudi mevkidaşı Cubeyr ile görüştü https://www.aa.com.tr/tr/politika/bakan-cavusoglu-suudi-mevkidasi-cubeyr-ile-gorustu/874182 , s.e.t. 20.10.2021.

420 **Ültanır, Mustafa Özcan** (2007) Ültanır Platformu, Kıbrıs Sorununa Petrol Boyutu Ekleniyor, <http://www.ultanirplatformu.com/roportaj-04.html>, s.e.t. 05.12.2021.

421 **İstikbal, Deniz/Boyraz Hacı Mehmet** (2019) 'Doğu Akdeniz Enerji Kaynaklarına Ekonomi-Politik Bir Yaklaşım', Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kıbrıs Araştırmaları Ve İncelemeleri Dergisi, C: 3, S: 5, s. 69-84, s: 72

422 **Çakır, Recep** (2011) '2000'lerden İtibaren Doğu Akdeniz'de Enerji Alanında Yaşanan Gelişmelerin Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Sorunlarına. Etkisi' (Yüksek Lisans), T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, s. 28.

423 **Çakır**, s. 29.

sonra GKRY, Türkiye'nin itirazına ve tanımayı reddetmesine rağmen, 17 Şubat 2003 tarihinde Mısır ile münhasır ekonomik bölge(MEB) sınırlandırma anlaşması imzalamış, daha sonra 17 Ocak 2007'de Lübnan ile,[424] 21 Aralık 2010'da ise İsrail ile benzer şekilde MEB anlaşmaları imzalamıştır. Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti(KKTC), GKRY'nin adadaki Kıbrıs Türklerini yok sayan adımlarını endişe verici olarak nitelendirmiş ve bu anlaşmaları ülkeleri açısından hükümsüz kabul etmişlerdir.[425] GKRY Lübnan ile imzaladığı MEB sınırlandırma anlaşmasından sonra Kıbrıs Adası'nın güneyinde Mısır ve Lübnan ile çizdikleri yüzölçümü 70.000 km^2 olan sınırlar arasında 13 petrol arama ruhsat sahası ilan etmiştir.[426]

GKRY Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki kıta sahanlığı 145.000 km^2'dir. Ancak GKRY ve Yunanistan'ın ihlal çabaları bir neticeye ulaşırsa Türkiye bu kıta sahanlığının 71.000 km^2'si Yunanistan'a kaptırırken, 33.000 km^2'sini de GKRY'ne kaptıracaktır.[427] Türkiye yine 2007'de Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı(TPAO)'na Kıbrıs'ın batısında Türkiye'nin MEB sınırları olarak kabul edilen alanlarda petrol ve doğalgaz arama ruhsatı vermiş ve bu ruhsat sonrası TPAO belirtilen bölgede petrol ve doğalgaz aramalarına başlamıştır.[428] GKRY'nin 19 Eylül 2011'de Doğu Akdeniz'de petrol ve gaz aramaya başlaması üzerine Türkiye de aynı yıl 21 Eylül'de KKTC ile bir "Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması" imzalamıştır.[429] Türkiye bu kapsamda kendi sondaj gemileriyle Kıbrıs açıklarındaki bölgede doğal gaz ve petrol arama faaliyetlerine başlamıştır.[430]

---

[424] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, NO:18 - 30 Ocak 2007, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi´nin Doğu Akdeniz´deki Ülkelerle Deniz Yetki Alanlarını İlgilendiren İkili Anlaşmalar Yapma Gayretlerini hk., <https://www.mfa.gov.tr/no_18---30-ocak-2007_-guney-kibris-rum-yonetimi_nin-dogu-akdeniz_deki-ulkelerle-deniz-yetki-alanlarini-ilgilendiren-ikili-anlasmalar-yapma-gayretlerini-hk_-.tr.mfa>, s.e.t. 05.12.2021.

[425] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, No: 288, 21 Aralık 2010, İsrail ile GKRY Arasında İmzalanan MEB Anlaşması Hk., <https://www.mfa.gov.tr/no_-288_-21aralik-2010_-israil-ile-gkry-arasinda-imzalanan-meb-anlasmasi-hk_.tr.mfa>, s.e.t. 05.12.2021.

[426] **Başeren, Serhat H.**, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, Doğu Akdeniz'de Gerilim, <https://tudav.org/calismalar/deniz-alanlari/munhasir-ekonomik-bolge/dogu-akdeniz-serhat-h-baseren/>, s.e.t. 05.12.2021.

[427] **Başeren**, dn. 426.

[428] **Çakır**, s. 30.

[429] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, No: 216, 21 Eylül 2011 Türkiye – KKTC Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması, <https://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye-_-kktc-kita-sahanligi-sinirlandirma-anlasmasi-imzalanmasina-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa>, s.e.t. 06.12.2021; **Resmî Gazete**, Milletlerarası Andlaşma (10.10.2012), Karar Sayısı : 2012/3764, Sayı : 28437, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121010-3.htm>, s.e.t. 06.12.2021.

[430] **BBC**, Kanuni: Türkiye'nin kaç sondaj ve sismik araştırma gemisi var, nerelerde arama yapıyorlar? https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53867412 , s.e.t. 09.12.2021.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de saf dışı kalmamak için attığı belki de en önemli adım "Libya Mutabakatı"dır. Türkiye ile Libya 27 Kasım 2019 tarihinde "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükûmeti Arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat" anlaşması imzalamışlardır. Anlaşma 7 Aralık 2019'da Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.[431]

Bu anlaşmayla Türkiye Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının batı sınırlarını netleştirmiş,[432] bölgedeki uluslararası hukuktan doğan haklarını da hukukî ve fiilî açıdan tescillemiştir.[433] Ayrıca bu anlaşma Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de saf dışı bırakmaya çalışan siyasi-ekonomik inisiyatiflere güçlü bir karşılık niteliğindedir.[434] Bu anlaşmayla Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun etkisi kırılırken Yunanistan, GKRY, Mısır ve İsrail'in Türkiye'ye karşı Libya ile anlaşma yapmaları ihtimalinin de önüne geçilmiştir.[435] Bu anlaşma Yunanistan ve İsrail gibi devletlerin Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin rızası olmadan herhangi bir hareket ve eylemde bulunmasının önüne geçecektir. İsrail'in, İsrail'den Avrupa'ya uzanan doğalgaz boru hattı projesi de bu anlaşmayla zora girmiştir. Nitekim bu boru hattı Türkiye'nin Libya ile yaptığı anlaşmayla belirlenen münhasır ekonomik bölgeden geçmek zorundadır.[436] Libya Mutabakatı sonrasında TBMM 2 Ocak 2020'de Libya Tezkeresi'ni oylamış ve kabul etmiştir.[437]

Tabanında zengin enerji kaynaklarını barındırması, Süveyş Kanalı'na sahip olması ve İsrail-Filistin sorunun yaşandığı bölge olması Akdeniz'i birçok dünya ülkesi tarafından oldukça önemli bir konuma sokmaktadır. Bu yüzden başta ABD, Rusya ve Avrupa ülkeleri

---

[431] **Resmî Gazete**, Milletlerarası Andlaşma (7.12.2019), Karar Sayısı: 1815, Sayı: 30971, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207.pdf>, s.e.t. 10.12.2021.

[432] **Erciyes, Çağatay** (2019) 'Doğu Akdeniz Deniz YetkiAlanlar Deniz YetkiAlanlar YetkiAlanlar Alanlarının Sınırlandırılması Türkiye'nin Siyasi ve Hukuki Tezleri Sahadaki Uygulamaları', <https://www.mfa.gov.tr/data/dogu-akdeniz-deniz-yetki-alanlarinin-sinirlandirilmasi.pdf>, s.e.t. 10.12.2021.

[433] **Çelik**, s. 136.

[434] **Erciyes**, s. 27.

[435] **Anadolu Ajansı**, Türkiye-Libya anlaşması: Doğu Akdeniz'de jeopolitik denklem değişiyor https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-libya-anlasmasi-dogu-akdeniz-de-jeopolitik-denklem-degisiyor/1661248 , s.e.t. 10.12.2021.

[436] **Saddiki, Said** (2020) 'الصديقي يكتب: لماذا تتوجه تركيا إلى جنوب المتوسط؟' <https://www.academia.edu/42279207/%D9%84%D9%85%D8%A7%D8%B0%D8%A7_%D8%AA%D8%AA%D9%88%D8%AC%D9%87_%D8%AA%D8%B1%D9%83%D9%8A%D8%A7_%D8%A5%D9%84%D9%89_%D8%AC%D9%86%D9%88%D8%A8_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AA%D9%88%D8%B3%D8%B7_> , s.e.t. 11.10.2021.

[437] **Anadolu Ajansı**, Libya tezkeresi TBMM Genel Kurulu'nda kabul edildi https://www.aa.com.tr/tr/libya/libya-tezkeresi-tbmm-genel-kurulunda-kabul-edildi/1690170 , s.e.t. 10.12.2021.

olmak üzere Türkiye, Mısır, İsrail ve hatta BAE ve Suudi Arabistan da bölgede varlık gösterme gayretindedirler.[438]

Türkiye özellikle AKP döneminde Doğu Akdeniz Havzasında yer alan Mısır, Suriye, Filistin ve Libya ile iyi ilişkiler kurmaya gayret etmiş ve bu ülkelerle yakından ilgilenmiştir.[439] Libya'da Arap Baharı sonrası dönemde halkın çoğu tarafından benimsenen ve uluslararası camia tarafından tanınan Libya Mutabakat Hükûmeti'ni desteklemektedir.[440]

Suudi Arabistan Libya'da Tobruk'ta kendi hükümet ve meclisini kurarak uluslararası toplum tarafından tanınan Libya Mutabakat Hükûmeti'ne karşı savaşan Halife Hafter'e destek vermiştir. BAE ile birlikte hareket eden Suudi Arabistan Doğu Akdeniz bölgesindeki artan siyasi İslam'ın etkisine ve Türkiye'nin yayılmacı hırslarına karşı olduğu iddiasıyla Libya'da Halife Hafter'e askeri destek sağlamışlardır.[441] Suudi Arabistan, Hafter'e olan desteğini Libya'da yer alan Suud'da Şeyh Rabi el-Mehdalli tarafından önderlik edilen milis güçleri Medahileler aracılığıyla gerçekleştirmektedir.[442]

Libya'da Halife Hafter'e bağlı Libya Ulusal Ordusu sözcüsü Ahmed Buzeyd el-Mismari Okaz gazetesine bir röportaj vermiş, bu röportajda Katar ile birlikte Türkiye'yi Müslüman Kardeşler ve diğer bazı terörist gruplara destek vermekle suçlarken Suudi Arabistan'ı ise bölgedeki İslam ve Araplar için güç dengesi olarak görmüş ve Suudi Arabistan'ın varlığının terörle mücadelede önemli ve belirleyici bir unsur olduğunu savunmuştur.[443] Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdulaziz ve Veliaht Prens Muhammed bin Selman 27 Mart 2019 tarihinde ülkelerini ziyaret eden Halife Hafter ile görüşmüştür. Son yaşanan olayları tartıştıkları söylenen bu görüşmede Kral, Libya halkının güvenliği ve istikrarı konusundaki hassasiyetini dile getirmiş ve Libya halkına ilerleme ve refah dilemiştir.[444] Kral Selman bir görüşme de 3 Aralık 2019'da Libya Temsilciler Meclisi

---

[438] **İnat, Kemal/Ataman, Muhittin/Duran, Burhanettin** (Editörler) (2020) Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları, 1.Bası, İstanbul, SETA, s. 11.

[439] **İnat/Ataman/Duran**, s. 15.

[440] **Hürriyet**, Gelenek değişti https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gelenek-degisti-40111093 , s.e.t. 13.12.2021.

[441] **Al-Tamimi**, s. 78.

[442] **Domazeti, Riad/Altun, Taner** (2018) 'Libya: Çalınmış Devrim' İNSAMER, Araştırma No: 59, s. 21.

[443] **Saudi Gazette**, Saudi Arabia is balance of power in region https://saudigazette.com.sa/article/557405/SAUDI-ARABIA/Saudi-Arabia-is-balance-of-power-in-region , s.e.t. 14.12.2021.

[444] **Arab News**, King Salman meets Jordan PM, Libyan commander https://www.arabnews.com/node/1473506/saudi-arabia , s.e.t. 14.12.2021.

Başkanı Akile Salih İsa ile telefonda yapmıştır.[445] Bütün bu görüşmeler ve ifadeler Suudi Arabistan'ın Halife Hafter güçlerine verdiği desteğin aşikâr olan kısmı hakkında genel anlamda bir fikir sahibi olmak açısından önemlidir. Ki tüm bunlar ışığında Suudi Arabistan'ın uluslararası toplum tarafından tanınmayan Hafter güçlerini, resmi düzeyde görüşmeler yapmak suretiyle meşru kabul ettiği varsayılabilir.

Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye'nin ODKA bölgesinde izlediği siyaset Suudi Arabistan'ı oldukça endişelendirmiş ve rahatsız etmiştir. Doğal olarak Türkiye'nin Libya'ya asker göndermesini de endişeyle karşılamıştır. Nitekim Türkiye'nin Libya müdahalesi Arap Parlamentosu tarafından kınanmış, parlamento Türkiye'yi Libya'nın egemenliğine saygı duymaya ve BM silah ambargosuna uymaya çağırmıştır.[446] Öte yandan yine Suudi Arabistan, Mısır'ın güvenliğinin Suudi Arabistan Krallığı ve tüm Arap dünyasının güvenliğinin ayrılmaz bir parçası olduğu gerekçesiyle, Mısır'ın Türkiye destekli güçlerin Libya'daki ilerlemesini durdurmak için ve "batı sınırlarını terörizmden koruma hakkı" doğrultusunda Libya'ya gerçekleştirebileceği askeri bir müdahaleyi ise destekleyeceğini bildirmiştir.[447]

Suudi Arabistan Doğu Akdeniz meselesinin oldukça sıcak gündem haline geldiği son dönemlerde GKRY ile ilişkilerini karşılıklı olarak ilerletmeye odaklanmıştır. GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis 3 Ocak 2018'de Suudi Arabistanı ziyaret etmiş ve Kral Selman ile görüşmüş, iki ülke arasında bazı anlaşmalar imzalanmıştır.[448] Ardından 30 Nisan 2018'de GKRY Dışişleri Bakanı Nikos Christodoulides Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir.[449] 8 Eylül 2018'de Suudi Arabistan silahlı kuvvetleri, Yunanistan, İngiltere, Ürdün, BAE, İtalya ve Fransa'dan askeri birlikler ile birlikte ABD-Mısır ortak askerî tatbikatı Parlak Yıldız(Bright Star) tatbikatına katılmıştır.[450] 11 Eylül 2019'a gelindiğinde ise Suudi Arabistan tarafından karşı bir ziyaret ile dönemin Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı İbrahim

---

445 **Arab News**, King Salman receives speaker of Libyan House of Representatives https://www.arabnews.com/node/1593181/saudi-arabia , s.e.t. 14.12.2021.

446 **Saudi Gazette**, Arab Parliament praises King Salman's efforts to curb coronavirus https://saudigazette.com.sa/article/592081/SAUDI-ARABIA/Arab-Parliament-praises-King-Salmans-efforts-to-curb-coronavirus , s.e.t. 14.12.2021.

447 **Saudi Gazette**, KSA supports Egypt's 'right to protect borders' from terror https://saudigazette.com.sa/article/594518/SAUDI-ARABIA/KSA-supports-Egypts-right-to-protect-borders-from-terror , s.e.t. 14.12.2021.

448 **Arab News**, King Salman receives Cypriot president https://www.arabnews.com/node/1218556/saudi-arabia , s.e.t. 14.12.2021.

449 **Arab News**, Nicosia soon to open embassy in Riyadh, says Cypriot FM https://www.arabnews.com/node/1294251/saudi-arabia , s.e.t. 14.12.2021.

450 **Arab News**, Saudi force comes out fighting in joint 'Bright Star' drill https://www.arabnews.com/node/1368986/saudi-arabia , s.e.t. 14.12.2021.

el-Assaf, GKRY'ni ziyaret etmiştir. Bu ziyaret üst düzey bir Suudi yetkili tarafından GKRY'ye yapılan ilk resmi ziyarettir. Askeri, ekonomi ve turizm gibi birçok alanda ilişkilerin geliştirilmesinin ele alındığı görüşme sonrasında yapılan ortak basın toplantısında el-Assaf Güney Kıbrıs'ın meşruiyetini ve egemenliğini desteklediklerini ifade ederken, GKRY Dışişleri Bakanı Nikos Christodoulides Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin "yasadışı faaliyetleri ve saldırganlığına karşı" Suudi Arabistan gibi ülkelerin desteğinin önemine vurgu yapmıştır.[451] 3 Şubat 2020'de Kral Selman Riyad'da bu sefer Yunanistan Başbakanı Kyriakos Miçotakis'i ağırlamıştır.[452] İki ülke arasında bir diğer görüşme de 19 Ocak 2020'de GKRY Dışişleri Bakanı Nikos Christodoulides'in Suudi Arabistan'ı ziyaret etmesiyle gerçekleşmiştir. Christodoulides burada Kral Selman ile görüşmüş ve yine benzer ifadeler kullanılmıştır.[453] Son olarak Suudi Dışişleri Bakanı Prens Faysal Bin Farhan Bin Abdullah 6 Ağustos 2020'de GKRY'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaret sırasında ülkesinin GKRY'nin egemenlik haklarına desteklerini tekrarlamış, Doğu Akdeniz'deki tüm tarafları sorunları uluslararası hukuk çerçevesinde barışçıl yollarla ve diyalog yöntemiyle çözmeye davet etmiştir.[454] Suudi Arabistan'ın GKRY'e üst düzey ilk resmi ziyaretini 11 Eylül 2019'da gerçekleştirdiği bilgisinden yola çıkılarak Suudi Arabistan'ın ada ile ilgisinin -yegâne sebep bu olmasa da- Doğu Akdeniz'deki Türk etkisini kırmak amacıyla Türkiye karşıtı blokta yer alma isteğinden kaynaklandığı sonucuna varılabilir. Yine aynı şekilde GKRY'nin de Suudi Arabistan ilgisi GKRY Dışişleri Bakanı Christodoulides'in de ifade ettiği gibi Türkiye'ye karşı güçlü bir müttefike daha sahip olma isteğinden kaynaklanmaktadır.

3.3.3. Cemal Kaşıkçı Cinayeti ve Bu Cinayetin Sonrasında Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

Suudi Arabistan'daki eleştirel ifadeleri yüzünden ülkesini terketmek zorunda kalan ve ABD'de gönüllü sürgün hayatı yaşayan The Washington Post yazarı Suudi Gazeteci Cemal

[451] **Arab News**, Saudi foreign minister determined to bolster Cyprus ties https://www.arabnews.com/node/1553106/saudi-arabia , s.e.t. 14.12.2021.
[452] **Arab News**, Saudi Arabia's King Salman meets Greek PM Kyriakos Mitsotakis https://www.arabnews.com/node/1622301/saudi-arabia , s.e.t. 14.12.2021.
[453] **Arab News**, Saudi Arabia offers 'full support' to Cyprus amid Eastern Mediterranean tensions https://www.arabnews.com/node/1615371/saudi-arabia , s.e.t. 14.12.2021.
[454] **Saudi Gazette**, Foreign Minister: Saudi Arabia supports Cyprus' sovereignty over its territories https://saudigazette.com.sa/article/596328/SAUDI-ARABIA/Foreign-Minister-Saudi-Arabia-supports-Cyprus-sovereignty-over-its-territories , s.e.t. 14.12.2021.

Kaşıkçı[455] 28 Eylül 2018 tarihinde, Türk nişanlısı Hatice Cengiz ile evlilik işlemleri için Türkiye'nin İstanbul kentindeki Suudi Arabistan Başkonsolosluğu'na gitmiş ve kendisine işlemlerinin gerçekleştirilmesi için 2 Ekim tarihine randevu verilmiştir. Kaşıkçı randevu için 2 Ekim günü erken saatlerde Londra'dan İstanbul'a gelmiş, saat 13.30 civarında başkonsolosluk binasına girmiş ve sonrasında kendisinden bir daha haber alınamamıştır.[456] Kaşıkçı'nın konsolosluktan çıkmadığı iddiaları üzerine İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı, olayın gerçekleştiği 2 Ekim 2018 tarihinde konuyla ilgili soruşturma başlatmıştır.[457] Türkiye tarafından kendilerine gazetecinin hâlâ konsoloslukta olduğu bilgisinin ulaştığı ifade edilirken ilgili birimlerin konuyu takip ettiği açıklaması yapılmıştır.[458] Ancak Suudi Arabistan İstanbul Başkonsolosluğu'undan, Kaşıkçı'nın konsolosluk binasından çıktıktan sonra kaybolduğu açıklaması yapılmıştır.[459]

19 Ekim'de ise; Suudi Arabistan Cemal Kaşıkçı'nın konsolosluğa gittiği gün orada bulunan bazı Suudi vatandaşlarıyla tartıştığını ve "yumruk dövüşü"ne dönen bu arbede sırasında hayatını kaybettiğini ve olayla ilgili 18 kişinin tutuklandığını duyurmuştur.[460]

Türk yetkililerin yaptığı incelemeler sonucunda cinayetin planlı olduğunun ortaya çıkmasının ardından 25 Ekim tarihinde Suudi Arabistan Başsavcısı Suud Muceb yaptığı açıklamada; ortak çalışma grubu vasıtasıyla Türkiye'den gelen bilgiler neticesinde Kaşıkçı cinayetinin planlı olarak gerçekleştirildiğini kabul etmiştir.[461] Riyad'daki Future Investment

---

[455] **Aljazeera**, Obituary: Jamal Khashoggi was a 'good man and a fine journalist' https://www.aljazeera.com/news/2018/10/20/obituary-jamal-khashoggi-was-a-good-man-and-a-fine-journalist , s.e.t. 22.02.2021.

[456] **Trt Haber**, Portre: Suudi Arabistan Başkonsolosluğunda katledilen Cemal Kaşıkçı https://www.trthaber.com/haber/dunya/portre-suudi-arabistan-baskonsoloslugunda-katledilen-cemal-kasikci-476812.html , s.e.t. 22.02.2021; **Anadolu Ajansı**, Başkonsolosluğa giden Suudi gazeteciden haber alınamıyor https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/baskonsolosluga-giden-suudi-gazeteciden-haber-alinamiyor/1271203 , s.e.t. 22.02.2021.

[457] **Sabah**, Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın kaybolması ile ilgili soruşturma https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/10/07/suudi-gazeteci-cemal-kasikcinin-kaybolmasi-ile-ilgili-sorusturma , s.e.t. 22.02.2021.

[458] **Anadolu Ajansı**, Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: Münbiç yol haritası bir an önce hayata geçirilmeli https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskanligi-sozcusu-kalin-munbic-yol-haritasi-bir-an-once-hayata-gecirilmeli/1272008 , s.e.t. 22.02.2021.

[459] **Anadolu Ajansı**, Suudi Başkonsolosluğundan kayıp gazeteciyle ilgili açıklama https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suudi-baskonsoloslugundan-kayip-gazeteciyle-ilgili-aciklama/1272863 , s.e.t. 22.02.2021.

[460] **Arab News**, Saudi Arabia says missing journalist Jamal Khashoggi is dead https://www.arabnews.com/node/1390736/saudi-arabia , s.e.t. 25.02.2021; **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan, Kaşıkçı'nın konsoloslukta öldüğünü itiraf etti https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/suudi-arabistan-kasikcinin-konsoloslukta-oldugunu-itiraf-etti/1287265 , s.e.t. 25.02.2021.

[461] **Hürriyet**, Son dakika: Suudi savcı: Kaşıkçı cinayeti planlı https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-suudi-savci-kasikci-cinayeti-planli-40998238 , s.e.t. 26.02.2021; **Arab News**, Saudi public prosecutor: Information obtained from Turkey shows that Khashoggi's murder was premeditated https://www.arabnews.com/node/1393686/saudi-arabia , s.e.t. 26.02.2021.

Initiative Konferansı'nda konuşan Veliaht Prens Salman ise; olayı iğrenç olarak nitelendirmiş ve kimsenin bunu haklı çıkaramayacağını, olayın adalete kavuşacağını söylemiştir. Bu acı durumdan yararlanarak Türkiye ve Suudi Arabistan'ın arasını açmak isteyenler olduğunu dile getiren Veliaht Prens; "Suudi Arabistan'da Selman bin Abdülaziz adında bir kral, Muhammed bin Selman adında bir veliaht ve Türkiye'de Erdoğan adında bir cumhurbaşkanı olduğu sürece bunu yapamayacakları mesajını onlara göndermek istiyorum" ifadelerinde bulunmuştur.[462]

15 Kasım tarihine gelindiğinde Suudi Arabistan Başsavcılığı Sözcüsü Şelan eş-Şelan yaptığı basın açıklamasında Cemal Kaşıkçı cinayetiyle suçlanan 11 şüpheliden(21 şüpheli arasından) 5'i hakkında idam cezası istendiği açıklamasında bulunmuştur.[463]

BM Yargısız ve Keyfi İnfazlar Özel Raportörü Agnes Callamard 28 Ocak-3 Şubat tarihleri arasında Kaşıkçı cinayetine ilişkin uluslararası soruşturma kapsamında Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyareti sonrası yaptığı açıklamada Kaşıkçı soruşturmasındaki çabalarından dolayı Türkiye'ye övgüde bulunmuş, cinayeti "acımasız bir vahşet" olarak nitelendirmiş ve Türkiye'nin topladığı delillerin cinayetin acımasızca ve önceden tasarlanarak Suudi Arabistanlı yetkililer tarafından gerçekleştirildiğini gösterdiği ifadelerinde bulunmuştur.[464] Veliaht Prens'in de soruşturulması için güvenli kanıtların var olduğunu vurgulayan raporda ABD'ye de Veliaht Prensin olaya dahlinin olup olmadığı konusunda bir karar alması ve bu karara nasıl vardığını açıklaması konusunda çağrıda bulunulmuştur. Kaşıkçı ile ilgili tamamlayıcı kriminal soruşturma başlatılması gerektiği bildirilen raporda FBI'ın cinayetle ilgili soruşturma başlatması gerektiği ifadeleri yer almıştır.[465] Öte yandan Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil el-Cübeyr; Kaşıkçı davasının Suudi Arabistan yargısının dışına ve uluslararası boyuta taşınmasının kabul edilemez olduğunu söylemiştir.[466]

---

[462] **Arab News**, There will be justice for Khashoggi, says Saudi crown prince https://www.arabnews.com/node/1393481/saudi-arabia , s.e.t. 26.02.2021.

[463] **Arab News**, Saudi Arabia's public prosecutor seeks death penalty for 5 Khashoggi suspects https://www.arabnews.com/node/1405371/saudi-arabia , s.e.t. 09.03.2021.

[464] **Anadolu Ajansı**, BM Kaşıkçı cinayetinden Suudi Arabistan'ı sorumlu tuttu https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-kasikci-cinayetinden-suudi-arabistani-sorumlu-tuttu/1386637 , s.e.t. 26.03.2021.

[465] **Anadolu Ajansı**, BM'nin Kaşıkçı cinayetine ilişkin raporu açıklandı https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/bmnin-kasikci-cinayetine-iliskin-raporu-aciklandi/1508721 , s.e.t. 26.03.2021.

[466] **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan'dan Kaşıkçı cinayeti açıklaması https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/suudi-arabistandan-kasikci-cinayeti-aciklamasi/1510344 , s.e.t. 26.03.2021.

ABD'nin Kaşıkçı cinayeti konusundaki tavrına bakıldığında ise; ABD Başkanı Donald Trump 18 Kasım 2018'de bir röportajda; Kaşıkçı'nın konsoloslukta katledildiği sırada alınan ses kayıtlarını "oldukça şiddet dolu, vahşice ve berbat" olarak nitelendirirken Suudi yetkililere yaptırım uyguladıklarını ama aynı zamanda iyi bir müttefiklerini de kaybetmek istemediklerini vurgulamıştır.[467] Bunun ardından ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatının (CIA) Kaşıkçı cinayeti konusunda ulaştığı sonuç için Trump; kesin olarak Veliaht Prens'in suçlanamayacağını savunmuştur.[468] Bununla birlikte 13 Aralık 2018 tarihinde ABD Senatosuna sunulan Cemal Kaşıkçı cinayetine ilişkin Veliaht Prens Muhammed bin Selman'ın sorumlu tutulmasına dair ortak karar tasarısı oylamada kabul edilmiş ve böylece ABD Senatosu Resmi olarak Veliaht Prensi Kaşıkçı cinayetinden sorumlu tutmuştur.[469] Öte yandan 10 Ekim 2018 tarihinde ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi Trump'a 120 gün içinde Kaşıkçı cinayetinden Veliaht Prensin sorumlu olup olmadığının ortaya konması talebini içeren bir mektup göndermiş ve bu sürenin dolmasının ardından Trump bu talebe yanıt vermeyeceğini ifade etmiştir.[470]

Veliaht Prens Muhammed bin Selman Amerikan PBS kanalına verdiği 1 Ekim 2019'da yayınlanan röportajında cinayetin kendi sorumluluğu altında işlendiği için tüm sorumluluğu aldığını söylemiş, ancak cinayet emrini verdiği iddiasını bir kez daha yalanlamış ve olayın nasıl gerçekleştiğine dair Suudi yetkililerin önceki iddialarını tekrarlamıştır.[471]

24 Aralık 2019 tarihinde Suudi Arabistan Cemal Kaşıkçı cinayetiyle ilgili yargılanan sanıklardan 5'ine idam cezası 3'üne ise hapis cezası vermiştir. Suudi Arabistan Başsavcı Sözcüsü Şelan eş-Şelan yaptığı açıklamada Kraliyet Danışmanı Suud el-Kahtani'nin sorgulananlar arasında olduğunu ancak suçlu bulunmadığını, eski İstihbarat Başkan

---

[467] **Anadolu Ajansı**, ABD Başkanı Trump: Kaşıkçı cinayetinin ses kayıtları elimizde https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/abd-baskani-trump-kasikci-cinayetinin-ses-kayitlari-elimizde/1314792 , s.e.t. 26.03.2021.

[468] **BBC**, Trump'tan Cemal Kaşıkçı açıklaması: CIA Veliaht Prens'i kesin bir dille suçlamadı https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46311906 , s.e.t. 26.03.2021.

[469] **Anadolu Ajansı**, ABD'de Senato ve Temsilciler Meclisi'nden kritik kararlar https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdde-senato-ve-temsilciler-meclisinden-kritik-kararlar/1338246 , s.e.t. 26.03.2021.

[470] **Sabah**, Beyaz Saray ile Senato arasında "Kaşıkçı" anlaşmazlığı https://www.sabah.com.tr/amerika/2019/02/09/beyaz-saray-ile-senato-arasinda-kasikci-anlasmazligi , s.e.t. 26.03.2021.

[471] **Arab News**, A year later, justice for Jamal Khashoggi is yet to be served but politicization is at its peak https://www.arabnews.com/node/1562756/saudi-arabia , s.e.t. 26.03.2021; **Anadolu Ajansı**, Veliaht Prens Kaşıkçı cinayetindeki sorumluluğunu kabul etti https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/veliaht-prens-kasikci-cinayetindeki-sorumlulugunu-kabul-etti/1594588 , s.e.t. 26.03.2021.

Yardımcısı Ahmed el-Asiri'nin yetersiz delil nedeniyle serbest bırakıldığını, Başkonsolos Muhammed el-Uteybi'ye ise herhangi bir suçlama yöneltilmediğini ifade etmiştir.[472] Bu karar karşısında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada kararın cinayetin bütünüyle aydınlatılması ve adaletin tecelli etmesi beklentilerini karşılamaktan uzak olduğu açıklaması yapılmıştır.[473]

Öte yandan Türkiye'de yürütülen Cemal Kaşıkçı cinayeti davası soruşturması 3 Mart 2020 tarihinde tamamlanmış olaya dahli olduğu tespit edilen 20 sanık hakkında İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından iddianame düzenlenerek kamu davası açılmıştır. İddianamede Suud el-Kahtani ve Muhammed el-Asıri hakkında "tasarlayarak ve canavarca hisle eziyet çektirerek kasten öldürmeye azmettirme" suçundan hapis cezası istenirken; diğer 18 kişi hakkında ise "tasarlayarak ve canavarca hisle eziyet çektirerek kasten öldürme" suçundan ayrı ayrı ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası istenilmiştir.[474] Bu iddianame 11 Nisan 2020'de kabul edilmiş, 117 sayfalık iddianamenin ayrıntıları da paylaşılmaya başlanmıştır.[475] 3 Temmuz 2020'de ise yargılamalara başlanmıştır.[476]

Cemal Kaşıkçı'nın oğlu Salah Kaşıkçı 22 Mayıs 2020 Cuma günü kendisi ve ailesi adına Twitter'de paylaştığı bir açıklamayla babası Cemal Kaşıkçı'yı katleden kişileri Allah rızasını umarak affettiğini duyurmuştur. Suudi yargılarına göre bu afla Suudi Arabistan tarafından yargılanan kişilerin aldıkları cezalarının silinmeyeceği ancak idama mahkûm edilen kişilerin idam cezasından kurtulacağı bildirilmiştir.[477] Akabinde 7 Eylül 2020 tarihinde Suudi Başsavcılığı cinayetten hüküm giyen 8 kişi hakkında 5 kişiye 20'şer yıl, 1

---

[472] **Arab News**, Death sentence for five, jail terms for three in Khashoggi murder trial https://www.arabnews.com/node/1602911/saudi-arabia , s.e.t. 26.03.2021; **Sabah**, Son dakika haberi: Cemal Kaşıkçı cinayetinde flaş gelişme! Detaylar ortaya çıkmaya başladı! https://www.sabah.com.tr/dunya/2019/12/23/kasikci-davasinda-5-kisiye-idam-cezasi-verildi , s.e.t. 26.03.2021.

[473] **Sabah**, Dışişleri Bakanlığı'ndan Cemal Kaşıkçı cinayeti hakkında verilen karara tepki! https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/12/23/disisleri-bakanligindan-cemal-kasikci-cinayeti-hakkinda-verilen-karara-tepki , s.e.t. 26.03.2021.

[474] **Anadolu Ajansı**, Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesine ilişkin soruşturma tamamlandı https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/cemal-kasikcinin-oldurulmesine-iliskin-sorusturma-tamamlandi/1778456 , s.e.t. 20.08.2021.

[475] **Anadolu Ajansı**, Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesine ilişkin hazırlanan iddianame kabul edildi https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cemal-kasikcinin-oldurulmesine-iliskin-hazirlanan-iddianame-kabul-edildi/1801156 , s.e.t. 20.08.2021.

[476] **Anadolu Ajansı**, Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesine ilişkin dava başladı https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/cemal-kasikcinin-oldurulmesine-iliskin-dava-basladi/1898166 , s.e.t. 20.08.2021.

[477] **Arab News**, Khashoggi family forgives those who killed their father https://www.arabnews.com/node/1678106/saudi-arabia, s.e.t. 20.08.2021; **Anadolu Ajansı**, Cemal Kaşıkçı'nın ailesi katilleri affettiklerini duyurdu https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/cemal-kasikcinin-ailesi-katilleri-affettiklerini-duyurdu/1849813 , s.e.t. 20.08.2021.

kişiye 10 yıl, iki kişiye de 7'şer yıl hapis olmak üzere nihai cezalarını açıklamıştır. Savcılık bu kararın kesin olduğunu ve uygulanması gerektiğini de dile getirmiştir.[478]

Bu tezin konusunu içeren 2020 yılı sonu itibariyle Türkiye'deki Kaşıkçı cinayeti yargılaması devam etmektedir. Bu yıl itibariyle dava sürecinde sorulan en büyük ve önemli soru olan Cemal Kaşıkçı'nın cesedinin nerede olduğu sorusu hâlâ yanıtını bulamamıştır. Ayrıca Suudi Arabistan tarafından ortaya atılan yerel işbirlikçinin kim olduğu da cevaplanmamış sorular arasındadır. Gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın neden öldürüldüğü sorusu da kimin emriyle öldürüldüğü sorusu gibi cevapsız kalmıştır.

Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesi ile başlayan süreçte Suudi Arabistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler bir yılı aşkın bir süre neredeyse sadece Cemal Kaşıkçı cinayeti üzerinden yürütülen yoğun bir diplomasi trafiğine sahne olmuştur. Kaşıkçı olayından sonra Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri resmî açıklamalar açısından bakıldığında dengeli bir düzlemde devam etmekte gibi görünse de ilerleyen süreçte Kaşıkçı cinayeti davası dışındaki ilişkilerde bir gerginlik olduğu inkâr edilemez bir gerçek olmuştur. Nitekim Kaşıkçı cinayeti öncesinden beri devam eden Katar krizi ve Akdeniz gerginliği iki ülke siyasetini cinayet sonrası dönemde de karşı kutuplarda tutmuştur. Bunun dışında bu dönemde gerçekleşen diğer bazı önemli siyasi olaylarda genel olarak iki ülkenin yine ortak bir siyasi tavırda birleşmediği gözlemlenmektedir. Bu dönemde iki ülke arasında Kaşıkçı olayının dışında kalan önemli gelişmeler ise aşağıda sıralanmıştır.

Kaşıkçı sonrası yaşanan ve Türkiye açısından önemli olaylardan birisi Barış Pınarı Harekatı'dır. 9 Ekim 2019'da Türk Silahlı Kuvvetleri ve destek verdiği Suriye Milli Ordusu Suriye'nin kuzeyine Türkiye'nin milli güvenliğini tehdit eden PKK/YPG terör örgütlerine karşı ve Türkiye sınırına komşu Suriye topraklarında güvenli bir bölge kurulması amacıyla Barış Pınarı Harekâtı 'nı başlatmış[479], bu harekât 12 Ekim günü acil olarak toplanan Arap Birliği tarafından kınanmış ve yapılan açıklamada harekât "bir Arap devletinin topraklarının işgali ve egemenliğine yönelik bir saldırı" olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca bu toplantıda konuşan Suudi Dışişleri Bakanı Adil el-Cubeyr "Türk işgali"ni kınamış, uluslararası

[478] **Arab News**, Saudi Arabia court sentences 8 for Khashoggi murder https://www.arabnews.com/node/1730886/saudi-arabia , s.e.t. 20.08.2021; **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan'da Cemal Kaşıkçı cinayetiyle ilgili davada 8 kişiye hapis cezası verildi https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/suudi-arabistanda-cemal-kasikci-cinayetiyle-ilgili-davada-8-kisiye-hapis-cezasi-verildi/1965679 , s.e.t. 20.08.2021.

[479] **T.C. Dışişleri Bakanlığı**, Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa , s.e.t. 31.08.2021.

toplumu derhal bu işgale karşı harekete geçmeye çağırmış[480] ve gerçekleştirdiği bu harekât sırasında Türkiye'nin karşısında olduklarını açıkça belli etmiştir.

Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed tarafından düzenlenen 18 Aralık 2019'da başlayıp 4 gün süren 2019 Kuala Lumpur Zirvesi ise bir diğer önemli siyasi çatışma noktasıdır. Mahattir zirvenin çekirdek kadrosunu Malezya ile birlikte Türkiye, Endonezya, Pakistan ve Katar'dan oluşan 5 ülkenin oluşturacağını, bu ülkelerin Malezya ile ortak kaygıları olan ülkeler olduğunu, zirvenin İslam İşbirliği Teşkilatı gibi büyük kuruluşlara bir alternatif teşkil etmediğini, İİT'nın diğer üyelerini de zamanla zirvelere katabileceklerini ifade etmiştir.[481] Zirvede Müslüman âleminin sorunları ve bu sorunlara çözüm üretilmesi, İslam medeniyetinin yeniden diriltilmesi, Müslüman halkların kalkınmaları, Müslüman liderleri, düşünürleri ve entelektüelleri arasında iletişim ağı kurulması olarak dört hedef ön plana çıkartılmış ve Suriye, Filistin, Arakan, Doğu Türkistan, Keşmir gibi İslam ülkelerinde yaşanan sorunlar da masaya yatırılan konular arasında yerlerini almıştır.[482] İran'ın da katıldığı zirveye Pakistan son anda katılmaktan vazgeçmiş, Endonezya da katılmamıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Pakistan'ın zirveye katılmamasının sebebinin Suudi Arabistan tarafından kendisine yapılan baskılar olduğunu söylemiştir.[483] İslam İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri Yusuf Ahmed el-Useymin, zirve günü yaptığı açıklamada bazı Müslüman ülkeler tarafından Malezya'da gerçekleştirilen toplantının İslam toplumunun çıkarlarına aykırı olduğunu, İİT'nın himayesi dışında gerçekleştirilen bu tür toplantıların İslami dayanışmayı parçalayacağını savunmuştur.[484] Malezya Dışişleri Bakanı Seyfeddin Abdullah zirveye yönelik yapılan eleştirilere karşı sert tepkide bulunmuş ve "Malezya olarak Kuala Lumpur Zirvesi'ni yapmak istediğimizde bazıları bizi ümmeti bölmekle suçladı fakat bu kişiler diğer ülkelerin bombalanması veya yaptırıma maruz kalmasını onaylıyor" şeklinde açıklamada bulunmuştur.[485] Malezya aksini savunsa da Suudi

[480] **Arab News**, Turkish attack in Syria condemned as 'invasion of an Arab state's land' Previous https://www.arabnews.com/node/1567876/middle-east , s.e.t. 31.08.2021.
[481] **Anadolu Ajansı**, 2019 Kuala Lumpur Zirvesi'ne Türkiye ile birlikte 4 ülke öncülük edecek https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2019-kuala-lumpur-zirvesine-turkiye-ile-birlikte-4-ulke-onculuk edecek/1652488 , s.e.t. 31.08.2021.
[482] **Anadolu Ajansı**, 2019 Kuala Lumpur Zirvesi'nin açılışı yapıldı https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2019-kuala-lumpur-zirvesinin-acilisi-yapildi/1677628 , s.e.t. 01.09.2021.
[483] **Trt Haber**, Pakistan, Kuala Lumpur Zirvesi'ne katılmadığı için 'üzgün' https://www.trthaber.com/haber/dunya/pakistan-kuala-lumpur-zirvesine-katilmadigi-icin-uzgun-458708.html , s.e.t. 01.09.2021.
[484] **Arab News**, Organization of Islamic Cooperation: Malaysia meeting runs against Muslim community interests https://www.arabnews.com/node/1600941/saudi-arabia , s.e.t. 01.09.2021.
[485] **Anadolu Ajansı**, Malezya Dışişleri Bakanı'ndan Kuala Lumpur Zirvesi'ne yönelik eleştirilere sert tepki https://www.aa.com.tr/tr/dunya/malezya-disisleri-bakanindan-kuala-lumpur-zirvesine-yonelik-elestirilere-sert-tepki/1679417 , s.e.t. 01.09.2021.

Arabistan başta olmak üzere önde gelen Körfez ülkelerini dışarıda bırakan zirve bu ülkeler tarafından kendileri dışında ve kendilerine karşı bir oluşumun ayak sesleri olarak algılanmıştır.

Türkiye içinde bir diğer önemli gelişme de 10 Temmuz 2020 tarihinde yaşanmıştır. Bu tarihte Danıştay 10. Dairesi, Sürekli Vakıflar Tarihi Eserlere ve Çevreye Hizmet Derneği'nin açtığı dava neticesinde Türkiye ve uluslararası toplum için oldukça önemli bir karar almış ve 24 Kasım 1934 tarihli Ayasofya'nın camiden müzeye dönüştürülmesine dair Bakanlar Kurulu kararını iptal etmiştir.[486] Bu karar sonrasında Ayasofya "Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi" adıyla 24 Temmuz 2018 tarihinde kılınan Cuma namazıyla cami olarak ibadete açılmıştır.[487] Ayasofya'nın yeniden cami olarak ibadete açılması uluslararası toplumdan olumlu ve de olumsuz birçok tepkiye yol açmıştır. Müslüman ülkelerinin geneli alınan bu karardan memnunken birçok bölgesel meselede Türkiye'nin karşı saflarında yer alan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır resmî düzeyde bir açıklamada bulunmasalar da medyaları aracılığıyla bu kararın da karşısında olduklarını göstermişler ve bu konuda Türkiye'yi eleştirmişlerdir.[488] Ayasofya'nın müzeden yeniden camiye çevrilmesi Suudi Arabistan tarafından İslam dünyasındaki liderliğine bir tehdit olarak algılanmıştır.[489]

Yukarıda bahsedilen ve genel itibariyle iki ülke arasında siyasi görüş ve söylemlere yansıyan diplomatik uyuşmazlıkların hiçbiri iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere olumsuz anlamda yansımamıştır. Ancak bu siyasi uyuşmazlıklar Kaşıkçı'nın ölümünün ikinci yıldönümünde Suudiler tarafından gayriresmî bir adımla ekonomik boyuta taşınmıştır. Suudi Ticaret Odaları Konseyi Başkanı Aclan bin Abdulaziz el-Aclan 2 Ekim 2020'de twitter hesabında paylaştığı bir yazıyla "Türk hükümetinin, liderlikleri, ülkeleri ve halklarına karşı

---

[486] **Anadolu Ajansı**, Ayasofya'yı camiden müzeye dönüştüren Bakanlar Kurulu kararı iptal edildi https://www.aa.com.tr/tr/ayasofya-camii/ayasofyayi-camiden-muzeye-donusturen-bakanlar-kurulu-kararina-iptal-/1906077 , s.e.t. 01.09.2021.

[487] **Anadolu Ajansı**, Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi'nde 86 yıl sonra ilk cuma namazı https://www.aa.com.tr/tr/ayasofya-camii/ayasofya-i-kebir-cami-i-serifinde-86-yil-sonra-ilk-Cuma namazi/1921037 , s.e.t. 01.09.2021.

[488] **Anadolu Ajansı**, Türkiye karşıtı Orta Doğu rejimlerinin Ayasofya hüsranı https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-karsiti-orta-dogu-rejimlerinin-ayasofya-husrani-/1927171 , s.e.t. 01.09.2021; Bu tür haberlere örnek: **Saudi Gazette**, Hagia Sophia and Erdogan's stupidity! https://saudigazette.com.sa/article/595444/Opinion/Voices/Hagia-Sophia-and-Erdogans-stupidity! , s.e.t. 01.09.2021; **Saudi Gazette**, Turkey court ruling paves way for turning Hagia Sophia back into mosque https://saudigazette.com.sa/article/595338/World/Mena/Turkey-court-ruling-paves-way-for-turning-Hagia-Sophia-back-into-mosque , s.e.t. 01.09.2021; **Arab News**, Hagia Sophia: There is nothing Islamic about ideologized opportunism https://www.arabnews.com/node/1706116 , s.e.t. 01.09.2021.

[489] **Feuerheerd, Bruno Schmidt** (2021) 'Back to the Ottoman future. The Framing of Turkish Foreign Policy in the Saudi Media' Gulf Research Center, <https://www.grc.net/documents/601ba4b2d92faDraftneoOttomanrhetoricBrunov2pdf.pdf>, s.e.t. 29.08.2022.

devam eden düşmanlığını" gerekçe göstererek bütün Suudi halkını ithalat, yatırım ve turizm düzeyinde Türkiye'ye ait her şeyi boykot etmeye çağırmış ve bunun her Suudi vatandaşının sorumluluğu olduğunu söylemiştir.[490] Saudi Gazette, el-Aclan'ın 14 Ekim'de yinelediği boykot çağrısını içeren haberinde bu boykot çağrısının Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2020 yılının Ekim ayının başında yaptığı bir açıklamada bazı Körfez ülkelerinin Türkiye'yi hedef aldığını söylemesi ve bu ülkelerin varlığını sorgulaması sonrasında yapıldığı ifadelerine yer vermiştir.[491] BBC'de yer alan bir habere göre ise; boykot kampanyası Suudi mahkemesinin 1 Eylül'de Kaşıkçı ile ilgili kararını açıklaması sonrasında Türkiye'nin Suudi Arabistan'da yapılan yargılamanın güvenirliliğine karşı şüphelerini dile getirmesi ve Suudi yetkilileri Türkiye'de yürütülen davada iş birliği yapmaya çağırması sonucu sosyal medyada başlamış ve 2 Ekim'deki Kaşıkçı'nın ölüm yıl dönümünde daha da şiddetlenmiştir.[492] Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) Başkanı İsmail Gülle, el-Aclan'ın boykot çağrısı sonrasında 5 Ekim'de Suudi Arabistan Büyükelçiliği'ne, bir mektup yazmış ve bu sorunun iki ülke arasındaki ticari ilişkilere önemli ölçüde zarar vereceğini belirtmiş ve iki ülkenin bu soruna ortak çözüm bulması çağrısında bulunmuştur.[493] Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) başta olmak üzere önde gelen Türk ekonomi ve meslek kuruluşları 10 Ekim'de yaptıkları ortak açıklamada;

"…firmalarımızdan mal tedarik eden birçok Suudi firmasına, Türkiye'den ithalat yapılmaması için taahhütname imzalatıldığı da ifade edilmektedir. Yine son dönemde küresel lojistik firmaları da Suudi Arabistan'da Türk ürünlerine karşı uygulanan engeller hususunda müşterilerini uyarmakta, Suudi gümrüklerinde sadece Türkiye'den gelen ürünler

---

[490] **Saudi Gazette**, Head of Saudi Chambers calls for boycotting 'everything Turkish' https://saudigazette.com.sa/article/598732/SAUDI-ARABIA/Head-of-Saudi-Chambers-calls-for-boycotting-everything-Turkish , s.e.t. 01.09.2021.

[491] **Saudi Gazette**, Head of Saudi Chambers urges end to business with Turkish companies https://saudigazette.com.sa/article/599139/SAUDI-ARABIA/Head-of-Saudi-Chambers-urges-end-to-business-with-Turkish-companies , s.e.t. 01.09.2021.

Erdoğan'ın 1 Ekim 2020'de yaptığı ve boykota sebep teşkil ettiği söylenilen konuşma için bkz: **Anadolu Ajansı**, Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ermenistan yönetimini Türkiye'ye iftira atma gayreti de kurtaramayacak, https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-ermenistan-yonetimini-turkiye-ye-iftira-atma-gayreti-de-kurtaramayacak/1992017 , s.e.t. 01.09.2021.

[492] **BBC**, Suudi Arabistan'daki Türk ürünleri boykotu ne kadar yaygın? https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54711983 , s.e.t. 02.09.2021.

[493] **Anadolu Ajansı**, TİM Başkanı Gülle'den Suudi Arabistan Büyükelçiliği'ne mektup https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tim-baskani-gulleden-suudi-arabistan-buyukelciligine-mektup-/2002072 , s.e.t. 01.09.2021.

için çok uzun süre bekletilmeye hazır olmalarını ve hatta Türkiye'den ithalatın engellenebileceğini belirtmektedir."[494]

ifadelerini kullanmışlardır. Nitekim bir yıl önce 21 Temmuz 2019'da 85 Türk tırı Suudi makamları tarafından hiçbir gerekçe gösterilmeksizin Duba Limanı'nda gümrükte bekletilmiş, Türkiye Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan Türk tırlarının limandan sorunsuz çıkışı için Suudi Arabistan tarafıyla görüşmüş[495], ve tırlar 12 gün sonra limandan geçiş yapabilmişlerdir.[496] 18 Ağustos 2019'da da benzer bir olay yaşanmış, bu sefer de 73 Türk tırı aynı limanda yine gerekçe gösterilmeksizin bekletilmiş,[497] 2 hafta sonra 2 Eylül'de tırların geçişlerine izin verilmiştir.[498]

Suudi Arabistan tarafından Türkiye'ye karşı uygulanan gayriresmî boykot devam ederken 20 Kasım 2020'de G20 Zirvesi öncesi Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Suudi Arabistan Kralı Selman bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiş iki lider, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve sorunların çözülmesi için diyalog kanallarının açık tutulması konusunda ortak düşüncelerini paylaşmışlardır.[499] Öte yandan Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Faysal bin Farhan el-Suud 21 Kasım 2020'de Reuters'e yaptığı açıklamada Türkiye ile ilişkilerinin "dostane" olduğunu söylemiş ve "Türk ürünlerine yönelik gayri resmi bir boykot olduğuna dair hiçbir veri bulunmadığını" ifade etmiştir.[500] Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelme yolunda olduğunu gösterse de Suudi Arabistan'dan gelen yalanlamalara rağmen Türkiye İhracatçılar Meclisi, iki ülke arasındaki siyasi gerilimlerden dolayı bir aylık gayri resmî boykotun ardından Suudi Arabistan'ın 2020 Kasım ayı

---

494 **Hürriyet**, İş dünyasından "Suudi Arabistan" ile ilgili ortak açıklama https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/is-dunyasindan-suudi-arabistan-ile-ilgili-ortak-aciklama-41632663 , s.e.t. 03.09.2021.

495 **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan'da 85 Türk tırı günlerdir limanda bekletiliyor https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/suudi-arabistanda-85-turk-tiri-gunlerdir-limanda-bekletiliyor/1545780 , s.e.t. 31.08.2021.

496 **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan'da bekletilen Türk tırların geçişine izin verildi https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suudi-arabistanda-bekletilen-turk-tirlarin-gecisine-izin-verildi/1548331 , s.e.t. 31.08.2021.

497 **Anadolu Ajansı**, Türk tırları 12 gündür Suudi Arabistan'da bekletiliyor https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-tirlari-12-gundur-suudi-arabistanda-bekletiliyor/1568103 , s.e.t. 31.08.2021.

498 **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan'da bekletilen Türk tırların geçişine izin verildi https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suudi-arabistanda-bekletilen-turk-tirlarin-gecisine-izin-verildi/1548331 , s.e.t. 31.08.2021.

499 **Anadolu Ajansı**, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan Kralı Selman ile görüştü https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-suudi-arabistan-krali-selman-ile-gorustu/2050928 , s.e.t. 02.09.2021.

500 **Reuters**, Saudi foreign minister: relations with Turkey 'good, amicable' https://www.reuters.com/article/uk-g20-saudi-foreignminister-security-idUKKBN2810SC , s.e.t. 01.09.2021.

başlarında Türkiye'den et, yumurta ve diğer ürünlerin ithalatını resmen askıya aldığını söylemiştir. Ayrıca bu yılın ilk 10 ayında Suudi Arabistan'a yapılan ihracatta %16'lık bir düşüş olduğunu ve 2,3 milyar dolara gerilediği bilgisini vermiştir. Türkiye Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan Riyad'ın ısrarla Türk mallarına boykot uygulamadığı açıklamasını yaptığını, meslektaşları tarafından bunun resmî bir karar olmadığının, bazı istisnai sorunlar olduğunun söylendiğini ifade etmiştir.[501] Suudi Arabistan'dan resmî bir kabul gelmese de Türkiye'den Suudi Arabistan'a yapılan ihracat rakamlarına bakıldığında Türk mallarına boykotun başladığı tarih olarak iddia edilen 2020 yılı Eylül ayında ihracat 223 milyon dolarken,[502] bu rakam Ekim ayında 207 milyon dolar,[503] Kasım ayında 109 milyon dolar,[504] Aralık ayında 56 milyon dolar[505] olarak kaydedilmiştir. Bu verilerde görüldüğü üzere ihracat rakamları Ekim ayında Eylül ayına göre %7'lik, Kasım ayında %51'lik, Aralık ayında ise %74'lük bir oranla ciddi bir düşüş yaşamıştır.

2020 G20 Zirvesi, Kaşıkçı olayının yaşanması sebebiyle başta ABD Kongresi ve insan hakları kuruluşları olmak üzere bazı çevrelerin karşı çıkmasına rağmen[506] 21-22 Kasım'da Kovid-19 salgını nedeniyle çevrimiçi olarak Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da gerçekleştirilmiştir. Ana gündem maddesini Kovid-19 salgınının oluşturduğu zirvede, salgın sonrası ülkelerin ekonomilerinin yeniden canlandırılması konusunda çaba harcanacağı vurgulanırken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin de salgınla mücadele sürecinde destekleneceği belirtilmiştir.[507] Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Suudi Arabistan Kralı Selman zirve öncesi telefonda görüşmüş, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Faysal bin Farhan el-Suud zirve günü Reuters'a yaptığı açıklamada "Türkiye

---

501 **Reuters**, Saudi Arabia has suspended Turkish meat imports - Turkish union https://www.reuters.com/article/turkey-saudi-idUSKBN2871QF , s.e.t. 02.09.2021.

502 **TÜİK** İş Zekâsı, https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D09-Eyl%C3%BCl%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecd , s.e.t. 04.09.2021.

503 **TÜİK** İş Zekâsı, https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D10-Ekim%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecd , s.e.t. 04.09.2021.

504 **TÜİK** İş Zekâsı, https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D11-Kas%C4%B1m%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecd , s.e.t. 04.09.2021.

505 **TÜİK** İş Zekâsı, https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D12-Aral%C4%B1k%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecd , s.e.t. 04.09.2021.

506 **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan, 'boykot çağrıları' gölgesinde G-20 Zirvesi'ne ev sahipliği yapmaya hazırlanıyor https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-boykot-cagrilari-golgesinde-g-20-zirvesine-ev-sahipligi-yapmaya-hazirlaniyor/2049228 , s.e.t. 04.09.2021.

507 **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan'daki G20 Liderler Zirvesi sona erdi https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistandaki-g20-liderler-zirvesi-sona-erdi/2052454 , s.e.t. 04.09.2021.

ile iyi ve mükemmel ilişkilere sahibiz" ifadelerini kullanmış ve boykot iddialarını reddetmiştir.[508] Cumhurbaşkanı Erdoğan G20 Zirvesi'ne bir video mesaj göndermiş, mesajda salgınla mücadelede Türkiye'nin yurtiçi ve yurtdışında gerçekleştirdiği mücadeleden ve yaptığı desteklerden bahsetmiş, salgın konusunda küresel dayanışma çağrısında bulunmuş, "Aziz kardeşim Hadim'ul Haremeyni Şerifeyn Kral Selman Bin Abdülaziz şahsında Suudi Arabistan makamlarına zorlu salgın şartlarına rağmen başarıyla icra ettikleri dönem için teşekkürlerimi iletiyorum." sözleriyle de mesajını sonlandırmıştır.[509] Karşılıklı yapılan bu açıklamalar iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu yönde değiştiğine işaret etse de Suudi Arabistan'ın Türkiye'ye uyguladığı gayri resmî boykot bu tezin sınırını oluşturan 2020 yılında son bulmamıştır. Türkiye'nin Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ihracatın yukarıda verilen Aralık ayı rakamlarına bakıldığında ise bu yılın sonu itibariyle etkisini önemli ölçüde sürdürdüğü sonucuna ulaşmak mümkündür.

Katar Krizi'nin yaşandığı 2017 yılından başlayarak bu dönemin turizm rakamlarına bakıldığında Tablo 9.'da görüldüğü gibi 2017 ve 2018 yıllarında Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında artış devam etmiştir. Bu rakamlar turizmin Katar Krizi'nden etkilenmediğini göstermektedir. Ancak Cemal Kaşıkçı cinayeti krizinin yaşandığı 2018 yılından sonraki yıl, yani 2019'da rakamın önceki iki yıla göre düştüğü görülmüştür. Bu da Cemal Kaşıkçı cinayeti sonrası iki ülke arsındaki gerginliğin turizm sektörüne olumsuz anlamda yansıdığını göstermektedir. 2020 yılına gelindiğinde ise Türkiye'de ve dünyada yaşanan Kovid-19 küresel salgını nedeniyle alınan olağanüstü tedbirler çerçevesinde yurtdışı seyahatlerinde de kısıtlamalara gidilmiş, bu durum küresel anlamda turizmi olumsuz yönde etkilemiştir.[510]

[508] **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı: Türkiye ile iyi ve mükemmel ilişkilere sahibiz https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-disisleri-bakani-turkiye-ile-iyi-ve-mukemmel-iliskilere-sahibiz/2051827 , s.e.t. 04.09.2021.

[509] **Anadolu Ajansı**, Cumhurbaşkanı Erdoğan G20 Liderler Zirvesi'ne video mesaj gönderdi https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-g20-liderler-zirvesine-video-mesaj-gonderdi/2051416 s.e.t. 04.09.2021.

[510] **Anadolu Ajansı**, Türkiye'nin Kovid-19 salgınıyla mücadelesinin 2 yılı, https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/turkiyenin-kovid-19-salginiyla-mucadelesinin-2-yili/2529977 , s.e.t. 29.08.2022.

Tablo 9. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı, 2017-2020.

Yıl	2017	2018	2019	2020
Türkiye'ye gelen turist sayısı	651 170	747 233	564 816	64 440

Tablo 10.'da ise Türkiye ikâmetli Suudi Arabistan'a giden Türk vatandaşlarının gidiş sebebine göre dağılımı verilmiştir. Türkiye'den Suudi Arabistan'a gidenlerin sayısında da 2016 yılına göre 2017 ve 2018 yıllarında artış yaşanmışken 2019 yılında bir düşüş yaşandığı görülmektedir.[511]

Tablo 10. TÜİK, Türkiye ikâmetli Suudi Arabistan'a giden Türk vatandaşlarının gidiş sebebine göre dağılımı, 2017-2019.

Gidiş sebebi	2017	2018	2019
Gezi, eğlence,sportif ve kültürel faaliyetler	19 349	2527	7570
'Akraba ve arkadaş ziyareti	5005	5067	5756
Dini / Hac	493 494	555 593	377 781
'Eğitim, staj (1 yıldan az)	564	3903	490
İş amaçlı (konferans, toplantı, görev vb.)	23 066	44 653	26 125
Sağlık ve tıbbi nedenler (1 yıldan az)	-	-	-
Alışveriş	882	-	580
Diğer	26 599	3326	-
Toplam	**568 960**	**615 070**	**418 301**

Bu dönemde Türkiye'nin Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat verilerine bakıldığında 2017 ve 2018 yıllarında Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan gerçekleştirdiği ithalat rakamları yükselirken, bu yıllarda bu ülkeye gerçekleştirdiği ihracat rakamlarında ise düşüş olduğu görülmektedir. 2019'da turizmin aksine ihracat yeniden

[511] Verilerin talebi TÜİK'ten yapılmıştır. Verilerin talep edildiği 2021 tarihinde TÜİK'te 2020 verileri mevcut değildir.

yükselmiş, 2020'de ise ithalat ve ihracattaki düşüşle birlikte toplam ticaret hacminde 1 milyar dolarlık bir düşüş gerçekleşmiştir.

Tablo 11. TÜİK; Dış Ticaret İstatistikleri, Türkiye'nin Suudi Arabistan'a gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat verileri, 2017-2020.

Yıl	İthalat ($)	İhracat ($)	Toplam Ticaret Hacmi ($)
2017	2 110 160 660	2 734 522 344	4 844 683 004
2018	2 318 410 526	2 635 999 737	4 954 410 263
2019	1 922 407 331	3 184 923 577	5 107 330 908
2020	1 658 213 170	2 388 773 536	4 046 986 706

3.3.4. Türkiye-İİT-AL-KİK İlişkileri (2011-2020)

Bu dönemde de Türkiye'nin bölgesel kuruluşlarla ilişkileri devam etmiştir. Özellikle İslam dünyasında yaşanan sorunların çokluğu nedeniyle İİT çeşitli vesilelerle ve çeşitli düzeylerle sık sık toplanmıştır. Bu bölümde bu toplantılardan bazılarına yer verilmiştir.

İlk olarak; 23 Şubat 2011'de İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) bünyesindeki İslam Kalkınma Bankası üyeleriyle 1 Eylül 2003'te Kazakistan'ın Almatı şehrinde imzalanan "Özel Sektörün Geliştirilmesi İslami Kurumu Kurucu Anlaşma", "Anayasamız, kanunlarımız ve bağlı olduğumuz anlaşmalar hükümlerinin saklı olduğu" çekincesi eklenerek TBMM'de kabul edilmiş ve 30 Nisan 2011'de T.C. Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.[512]

İİT'nin Türk Genel Sekreteri Ekmeleddin İhsanoğlu 30 Aralık 2013'te İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Genel Sekreteriliği görevini Suudi Arabistanlı İyad Medeni'ye devretmiştir.[513]

18-19 Haziran 2014 tarihlerinde Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde 41. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı düzenlenmiştir. Toplantıya Türkiye'den Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu katılmıştır. Davutoğlu burada yaptığı

[512] **Resmî Gazete**, Milletlerarası Andlaşma (30.04.2011) Karar Sayısı : 2011/1672, Sayı : 27920, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110430-1.htm>, s.e.t. 25.02.2022.
[513] **Anadolu Ajansı**, İhsanoğlu görevini devretti, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ihsanoglu-gorevini-devretti/194079 , s.e.t. 09.11.2022.

konuşmada Irak'ta yaşanabilecek bir mezhep çatışmasından duyduğu endişeyi dile getirmiştir.[514] Toplantı sonrası kabul edilen "Cidde Deklarasyonu" olarak adlandırılan bildiride; sorun yaşanan birçok İslam ülkesiyle beraber Kıbrıs Türkleri ile de dayanışma içinde bulunulacağı ifade edilirken Myanmar'daki Müslümanlara yönelik şiddet ve ayrımcılığa son verilmesi çağrısında bulunulmuştur.[515]

16 Haziran 2015'te Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Dışişleri Bakanları Yemen Olağanüstü Toplantısı düzenlenmiştir. Toplantıda; Yemen'in birliği, egemenliği, siyasi bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması ve Yemen'in iç işlerine müdahale edilmemesi teyit edilmiştir.[516] Türkiye'yi temsilen toplantıya katılan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu; burada Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz ile görüşmüş, görüşmede Mısır'daki darbe yönetiminin her geçen gün artan idam kararları gündeme gelmiştir.[517]

14-15 Nisan 2016 tarihlerinde Türkiye'nin İstanbul şehrinde 13. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) İslam Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zirve sonunda yayınlanan sonuç bildirisinde; İran bölge ülkelerinin iç işlerine müdahale etmesi ve teröre desteğini devam ettirmesi gibi nedenlerle kınanmış, üye devletlerin mezhepsel ve zümresel gündemlerden kaçınması vurgusu yapılmış, terör, İslamofobi gibi tehditlerden duyulan endişeler dile getirilmiş, İsrail'in Gazze ablukası kınanmıştır. Zirvede Türkiye tarafından önerilen terör ve diğer suçlara karşı İİT ülkeleri arasındaki işbirliğini güçlendirme ve kurumsallaştırma amacıyla merkezi İstanbul'da olan bir İİT Polis İşbirliği ve Koordinasyon Merkezi kurulması teklifi de kabul edilmiştir.[518] Zirve arasındaki görüşmelerde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz'in huzurunda iki ülke dışişleri bakanları "Suudi-Türk Koordinasyon Konseyi kurulmasına ilişkin mutabakat belgesi" imzalamışlardır.[519]

---

[514] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Dışişleri Bakanı Davutoğlu İslam dünyasını Irak'ta mezhepsel çatışmayı önlemek için ortak çağrıda bulunmaya davet etti <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-islam-dunyasini-irak_ta-mezhepsel-catismayi-onlemek-icin-ortak-cagrida-bulunmaya-davet-etti.tr.mfa>, s.e.t. 09.11.2022.

[515] **OIC** (2014) 'Jeddah Declaration', <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=317&refID=24>, s.e.t. 09.11.2022.

[516] **Al Yaum**, مؤتمر التعاون الإسلامي حول اليمن, https://lym.news/a/1012822 , s.e.t. 11.04.2022.

[517] **Hürriyet**, Çavuşoğlu, Kral ile görüştü, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cavusoglu-kral-ile-gorustu-29313407 , s.e.t. 11.04.2022.

[518] **OIC** (2016) 'Final Communique' <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=14&refID=5>, s.e.t. 10.11.2022; **OIC** (2016) 'Istanbul Declaration' <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=13&refID=5>, s.e.t. 10.11.2022.

[519] **T. C. Cumhurbaşkanlığı**, Suudi-Türk Koordinasyon Konseyi Kuruldu, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/42570/suudi-turk-koordinasyon-konseyi-kuruldu>, s.e.t. 10.11.2022.

14-15 Ağustos 2012'de, Suudi Arabistan'ın Mekke şehrinde İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Olağanüstü Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi düzenlenmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün katıldığı zirve öncesinde Cidde'de Türkiye'den Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun katıldığı Dışişleri Bakanları Toplantısı düzenlenmiştir. Zirvede Suriye'nin İİT üyeliğinin askıya alınması kararı onaylanmıştır.[520] Zirvenin karar tasarısında Suriye'nin yanı sıra Myanmar meselesi de geniş yer bulmuştur.[521] Suriye krizinin olası bir mezhep çatışmasına dönmemesi için çaba gösterilmesinin gündeme geldiği zirvede Suudi Arabistan Kralı Abdullah bin Abdulaziz, zirveye bizzat davet ettiği İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'a merkezi Riyad olan "mezheplerarası diyalog merkezi" teklifinde bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de mezhep çatışmasından kaçınılması gerektiğine vurgu yapmış, Suriye'de artık Esad sonrası rejime geçişin süratle gerçekleşmesi gerektiğini ve Suriye'nin İİT üyeliğinin askıya alınması gerektiğini söylemiştir. İran ise; Suriye'nin İİT üyeliğinin askıya alınması kararına karşı çıkmıştır.[522]

1 Ağustos 2017'de Türkiye'nin İstanbul şehrinde İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Dışişleri Bakanları Olağanüstü İcra Komitesi Toplantısı düzenlenmiştir. Toplantının sonuç bildirgesinde Harem-i Şerif'in İslam'ın en kutsal üç mabedinden biri olduğu, Filistin devletinin başkenti Doğu Kudüs'teki egemenliğine kasteden tüm girişimlerin reddedildiği, barış sürecine dönük uluslararası çabaların destekleneceği vurgulanmıştır.[523]

Bu dönemde KİK ile ilişkilere gelince; 28 Ocak 2012 tarihinde İstanbul'da Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Dışişleri Bakanları Toplantısı düzenlenmiştir. Toplantıda Türkiye ve KİK ilişkilerinin yanı sıra bölgesel ve küresel gelişmeler ele alınmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu toplantı sonrası yaptığı açıklamada KİK ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişen seyrinden bahsederken Mısır, Tunus, Libya ve Fas'taki seçimler sonrasında gerçekleşen değişimden duydukları memnuniyeti dile getirmiş, KİK'in Yemen'deki çabalarını takdir ettiklerini, KİK'in ve Arap Ligi'nin Suriye'deki çabalarına

[520] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, İslam İşbirliği Teşkilatı Olağanüstü Zirvesinde Suriye'nin üyeliği askıya alındı, https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati-olaganustu-zirvesinde-suriyenin-uyeligi-askiya-alindi.tr.mfa , s.e.t. 09.11.2022.

[521] **OIC** (2012) 'Final Communiqué' <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=25&refID=8>, s.e.t. 09.11.2022.

[522] **Hürriyet**, Şii-Sünni kavgası ortaçağa götürür, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sii-sunni-kavgasi-ortacaga-goturur-21239246 , s.e.t. 04.04.2022.

[523] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, İslam İşbirliği Teşkilatı İcra Komitesi Olağanüstü Toplantısı 1 Ağustos 2017 tarihinde İstanbul'da düzenlendi <https://www.mfa.gov.tr/iit-icra-komitesi-olaganustu-toplantisi.tr.mfa>, s.e.t. 10.11.2022; **OIC** (2017) 'Final Communiqué' <https://www.oic-oci.org/subweb/executive_ommittee/2017/ext_ec_quds_fc_aug_2017_en.pdf>, s.e.t. 10.11.2022.

açık destek verdiklerini ifade ederken Suriye yönetiminin Arap Ligi planına ciddiyetle yaklaşarak halkına uyguladığı baskıcı yöntemlerden vazgeçerek akan akan kanı durdurmaya yönelik gereken tedbirleri alması ve halkın taleplerini göz önünde bulundurarak bir reform süreci başlatmasını umduklarını söylemiştir. Toplantıda ayrıca Irak'taki gelişmeler, Filistin sorunu, Afganistan ve Pakistan'ın durumu, Kıbrıs müzakereleri de ele alınmıştır. Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal ise Körfez Ülkeleri ile Türkiye arasındaki stratejik diyaloğun iki taraf arasında bir barış formu olduğu ve hiçbir tarafa karşı olmadığı, iki taraf arsındaki dostluk ve komşuluk ilişkilerini pekiştirmeyi amaçladığı açıklamasında bulunmuştur.[524]

12-13 Ekim 2016 tarihlerinde Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da, 4 yıllık bir aradan sonra, Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog Dışişleri Bakanları Toplantısı düzenlenmiştir. Toplantıda Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu temsil etmiştir. Toplantıda Suriye, Irak ve Musul kenti, DAEŞ başta olmak üzere bölgedeki terör örgütleri konuları ele alınmıştır.[525] Toplantı sonrasında yayımlanan ortak bildiride Türkiye'de 15 Temmuz 2016'da meşru hükümete karşı darbe girişiminde bulunan Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ), terör örgütü olarak nitelendirilmiş, bu örgüte karşı alınan önlemlere destek verilmiştir. Ayrıca Uluslararası Koalisyon içinde Suriye, Irak başta olmak üzere tüm cephelerde DAEŞ ve diğer tüm terör örgütleri ile mücadeleye bağlılık ve bu örgütlerin sapkın ideolojilerinin ortadan kaldırılması konusunda bölgesel ve uluslararası tüm çabalara da destek olunacağı bir kez daha vurgulanmıştır.[526]

6-7 Şubat 2012 tarihlerinde İstanbul'da Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi 1. İş Forumu gerçekleştirilmiştir. Başbakan Yardımcısı Ali Babacan forumda yaptığı konuşmada Körfez ülkeleri ile Türkiye arasındaki 2002'de 1,5 milyar dolar olan ticaret hacminin, 2011 yılında 11,9 milyar dolara ulaştığını ancak bu rakamın ülkelerin büyüklüğü ve potansiyelleri düşünüldüğünde oldukça düşük olduğunu söylemiş ticaret hacminin potansiyeline uygun olarak daha da artabilmesi için Türkiye ve Körfez ülkelerine geniş yatırım ve ticaret fırsatları

[524] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Dışişleri Bakanları Toplantısı Çerçevesinde Düzenlenen Ortak Basın Toplantısı, 28 Ocak 2012, İstanbul, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-korfez-isbirligi-konseyi-_kik_-disisleri-bakanlari-toplantisi-cercevesinde-duzenlenen-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa>, s.e.t. 29.03.2022.

[525] ' **Anadolu Ajansı**, Musul halkını tercih yapmaya zorlamamamız gerekir', https://www.aa.com.tr/tr/dunya/disisleri-bakani-cavusoglu-musul-halkini-tercih-yapmaya-zorlamamamiz-gerekir/664353 , s.e.t. 10.05.2022.

[526] **Anadolu Ajansı**, Körfez İşbirliği Konseyi'nden FETÖ kararı, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/korfez-isbirligi-konseyinden-feto-karari/664260 , s.e.t. 10.05.2022.

sunacak olan Serbest Ticaret Anlaşması (STA)'nın en kısa zamanda imzalanması gerektiğini vurgulamıştır.[527]

Arap Birliği Konseyi 12 Eylül 2011'de Mısır'ın başkenti Kahire'de dışişleri bakanları düzeyinde bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıya Türkiye'den Başbakan Recep Tayyip Erdoğan beraberinde bakanları da içeren bir heyet ile katılmıştır. Burada konuşan Erdoğan; Arap devrimlerinin çok geniş bir coğrafyayı etkileyeceğini, Türkiye'nin ve Arap halklarının tarihi, dini ve toplumsal açıdan bağlı olduğunu, Türk ve Arap halklarının güçlerini birbirlerinden aldıklarını vurgularken, Türkiye ve Arap ülkelerinin geleceğin sahibi olması gerektiğini, özgürlük demokrasi ve insan haklarının birleştirici sloganları olacağını söylemiştir. Toplantının konusunu Suriye'de yaşanalar oluştururken Konsey; Suriye güvenlik güçlerinin Suriye halkına yönelik vahşetine son vermesi talebinde bulunmuştur.[528]

Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 26-27 Mart 2013'te Katar'ın başkenti Doha'da düzenlenen 24. Arap Birliği Zirvesi'ne de katılmıştır. Zirvenin ana konusunu Suriye ve Filistin oluştururken, Davutoğlu, İsrail ile Türkiye'nin ilişkileri hangi seyirde devam ederse etsin Türkiye'nin Filistin davasını her zaman savunacağını söylemiştir.[529]

İİT'ye nazaran Türkiye'nin bu dönemde Arap Ligi ile ilişkileri inişli çıkışlı olmuştur. Arap Ligi'nin Türkiye'nin bölge siyasetine yönelik attığı adımları kınama ve eleştirme söylemleri bu dönemin Arap Ligi-Türkiye ilişkilerine damgasını vurmuştur.[530]

---

[527] **Hürriyet**, Babacan: '2011 için yüzde 8 civarında büyüme bekliyorum', https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/babacan-2011-icin-yuzde-8-civarinda-buyume-bekliyorum-19862146 , s.e.t. 29.03.2022.

[528] **Al Yaum**, اجتماع المجلس الوزاري للجامعة العربية, https://www.alyaum.com/a/823147 , s.e.t. 25.02.2022.

[529] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, Dışişleri Bakanı Davutoğlu 24. Arap Ligi Zirvesi'ne katıldı <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-24-arap-ligi-zirvesi-ne-katildi.tr.mfa>, s.e.t. 10.11.2022.

[530] **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, No: 97, 1 Nisan 2015, Arap Ligi Genel Sekreteri Nebil El Arabi'nin 28-29 Mart 2015 Tarihlerinde Düzenlenen Arap Ligi Zirve Toplantısı Sonrasında Gerçekleştirilen Basın Toplantısında Ülkemize İlişkin Beyanları Hk. <https://www.mfa.gov.tr/no_-97_-1-nisan-2015_-arap-ligi-genel-sekreteri-nebil-el-arabi_nin-28-29-mart-2015-tarihlerinde-duzenlenen-arap-ligi-zirve-topla.tr.mfa>, s.e.t. 10.11.2022; **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, No: 224, 5 Ağustos 2015, Arap Ligi Genel Sekreteri Nebil El Arabi'nin Ülkemize İlişkin Açıklaması Hk. <https://www.mfa.gov.tr/no_-224_-5-agustos-2015_-arap-ligi-genel-sekreteri-nebil-el-arabi_nin-ulkemize-iliskin-aciklamasi-hk_.tr.mfa>, s.e.t. 10.11.2022; **T. C. Dışişleri Bakanlığı**, No: 64, 5 Mart 2020, Arap Ligi'nin Ülkemizi Hedef Alan Kararları Hk. <https://www.mfa.gov.tr/no_64_-arap-ligi-nin-ulkemizi-hedef-alan-kararlari-hk.tr.mfa>, s.e.t. 10.11.2022.

SONUÇ

Arap Yarımadası, 1517'de Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş ve 400 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında İnglizlerin yardımıyla başlatılan isyan sonrasında Osmanlı topraklarından ayrılmıştır. İki ülke bundan sonraki ilişkileri iki bağımsız ülke Türkiye Cumhuriyeti ve Suudi Arabistan Krallığı olarak kurmuşlardır. Bu dönemden başlayarak kurulan ilişkilerin ise inişli çıkışlı olmakla birlikte hiçbir zaman gerekli düzeye ulaşamadığı, iki ülke arasındaki karşılıklı üst düzey ziyaretlerin nadiren gerçekleştirildiği görülmüştür.

2002 yılına gelindiğinde ise; Türkiye'de AKP hükümeti iktidara gelmiş ve dış politikada önemli bir yol haritası belirleyerek "komşularla sıfır sorun" politikası ile hareket etmiştir. Bu politika bağlamında komşu ülkelere serbest ticaret anlaşması, vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması, üst düzey bir stratejik ortaklık konseyi kurmayı içeren üçlü teklifle yaklaşan Türkiye, Arap Baharı sürecine kadar birçok komşusuyla bu anlaşmalardan en az bir tanesini gerçekleştirmiştir. Türkiye bu dönemde sadece komşuları ile değil AB, Ortadoğu ve Afrika ülkeleri ile de iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Türkiye'nin bu dönemde ilişkilerini geliştirmeye odaklandığı ülkelerden biri de Suudi Arabistan olmuş, bu konuda önemli ölçüde başarı sağladığı hem gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretlerin sıklığından hem de turizm ve ticaret verilerinden açıkça anlaşılmıştır. Nitekim 2004'te Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'nün genelsekreteri seçilmesi, 2006'da Sudan'ın başkenti Hartum'da düzenlenen Arap Birliği zirvesine Türkiye tarihinde ilk kez konuk ülke statüsünde katılırken zirvede konuşma yapan Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ise zirvede Araplara seslenen ilk Türk başbakanı olması, yine 2006 yılında Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdülaziz'in, Kral Faysal'ın ziyaretinden 40 yıl sonra Türkiye'yi ziyaret etmesi bu dönemin öne çıkan önemli olaylarındandır. İlişkilerin önemli ölçüde gelişme kaydettiği bu dönem 2011 yılına kadar devam etmiştir.

2011 yılına gelindiğinde ise; iki ülke arasındaki ilişkilerin Arap ülkelerinde meydana gelen ve bazı Arap diktatörlerin devrilmesine, Suriye ve Yemen'de ise 2020 yılı itabariyle hâlâ devam etmekte olan iç savaşlara neden olan Arap Baharı sürecinde bölge siyasetindeki farklı çıkarları neticesinde oluşan anlaşmazlıklar sebebiyle gergin bir döneme girdiği görülmüştür. Arap Baharı'ndan sonra da iki ülke arasında önemli siyasi krizler yaşanmaya devam etmiştir. 2017 yılında "Katar Krizi" patlak vermiştir. Türkiye bu süreçte ülkeler arasında çözüm talep eden tarafsız politika izlese de Katar'a uygulanan ambargoya karşı

çıkmış ve abluka süresince Katar'a her türlü desteği vermiştir. Türkiye'nin Katar'a olan desteği yanında özellikle Katar'da bir askeri üs kurma kararının Suudi Arabistan'ı oldukça rahatsız ettiği görülmüştür. Türkiye Doğu Akdeniz ve Libya'da izlediği dış politika da iki ülkeyi karşı karşıya getiren konular arasında yerini almıştır. Türkiye Libya Ulusal Mutabakat Hükûmeti'in yanında yer alıp bu hükümetle Libya Mutabakatını imzalamıştır. Suudi Arabistan'ın ise Libya Hükümeti'ne karşı savaşan General Hafter'in yanında yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda Suudi Arabistan Türkiye'nin Libya'daki varlığından rahatsız olmuş, Türkiye'nin Libya'ya asker gönderme kararını kınamıştır. İki ülkenin bölgede farklı taraflarda yer alarak bölge siyaseti açısından bir çatışma ve uyuşmazlık içinde bulundukları sunulan bilgiler ışığında açıkça anlaşılmaktadır.

Ekim 2018'e gelindiğinde Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesi davası sürecindeki sürtüşmeler ile bu dönemde Suudi medyasında Türkiye'ye karşı düşmanca söylemlerin oldukça arttığı görülmüş, Suudi Ticaret Odaları Konseyi Başkanı Aclan bin Abdulaziz el-Aclan, Suudi halkını Türkiye'ye ait her şeyi boykot etmeye çağırmıştır. Suudi resmi makamlarınca resmen onaylanmayan ve gayriresmi olarak sürdürülen boykotun Türkiye'yi ciddi anlamda zarara uğrattığı Türk tarafından yapılan açıklamalar ve o dönemin ticaret verileri ile ortaya konmuştur.

Öte yandan iki ülke arasındaki gerginlikler ithalat ve ihracat rakamlarına boykotun ve salgının yaşandığı 2020 yılına kadar ciddi anlamda yansımadığı, turizm rakamlarının ise Kaşıkçı cinayetinden sonra 2019'da ve 2020 yılında küresel Kovid-19 salgını sonrasında düşüşe geçtiği, bu tarihlere kadar ise sürekli bir artış gösterdiği dönemin turizm ve ticaret verilerinden anlaşılmaktadır.

Çalışma sonucunda ayrıca uluslararası alanda yaşanan değişim ve dönüşümlerin, yükselen yeni güçlerin iki ülkenin dış politikasına etkileri ile birlikte Türkiye ve Suudi Arabistan'ın bölge siyasetinde önemli birer aktöre dönüştüğü gözlemlenmiştir. İki ülkenin de bölgedeki en önemli müttefiki olan ABD'nin Ortadoğu'daki gücünün azalması bölgede Rusya ve Çin gibi diğer büyük güçlerin etkilerinin artmasını beraberinde getirmiştir.

Hazırlanan çalışma neticesinde; Suudi Arabistan'ın Türkiye'yi, bilhassa Arap Baharı'ından sonra, iktidar partisinin İslami yönelimli bir parti olarak demokrasi yoluyla iktidara gelmiş olması ve bu yönetim modelini Ortadoğu ülkelerine model olarak sunması, Türkiye'nin İslam dünyasına liderlik edecek konumda olduğunu dile getirmesi sebebiyle

hem kendi monarşik yapısına ve İslam dünyasının liderliği amacına hem de bölgedeki çıkarlarına bir tehdit olarak algıladığı görülmektedir. Yine aynı sebeplerle Suudi Arabistan bölgesel ya da uluslararası birçok meselede Türkiye'nin karşısında yer almıştır. Türkiye'nin Kaşıkçı'nın kendi topraklarında Suudiler tarafından katledilmesine rağmen Suudi Arabistan'a karşı resmi ya da gayriresmi herhangi bir yaptırım uygulamadığı görülürken Suudi Arabistan'ın ise Türkiye'ye karşı cinayete verdiği tepki nedeniyle olumsuz bir tavır aldığı görülmektedir.

Türkiye ve Suudi Arabistan tarihi, kültürel ve akrabalık bağlarıyla her alanda ilişkilerini geliştirme konusunda oldukça büyük potansiyele sahiptir. Üstelik şu an her ne kadar sürekli çatışıyor görünseler de bölgede birçok ortak çıkara da sahiplerdir. Türkiye'de AKP iktidarının başa gelmesiyle bu ilişkilerin istenilen düzeye geleceği beklentileri bir dönem karşılansa da 2011 yılı sonrasındaki gergin hava ilişkilerin istenilen boyuta ulaşmasını engellemiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerde 2020'nin sonlarında normalleşme sinyalleri verilse de bu yıldan sonraki ilişkilerin seyrini zaman gösterecektir.

KAYNAKÇA

Kitap

Akçura, Yusuf (1940) Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. asırlarda), İstanbul, Maarif Matbaası.

Antonius, George (1945) The Arab Awaking, , London, Hamish Hamilton.

Aras, Bülent (2014) 'Arap Baharı'nın Jeopolitiği' Ortadoğu Analiz, C: 6, S: 64.

Bal, İdris 'Türk Dış Politikası (1960-1980)': Güzel, Hasan Celal/Çiçek, Kemal/Koca, Salim (Editörler) (2002) Türkler Cilt 17, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

Cleveland, William L. (2008) Modern Ortadoğu Tarihi (Çeviren: Harmancı, Mehmet (2008) Modern Ortadoğu Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Agorakitaplığı.

Erkal, Şükrü (1978) Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı 1914-1918, Ankara, Gnkur. Basımevi.

Gözen, Ramazan 'Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri' : Güzel, Hasan Celal/Çiçek, Kemal/Koca, Salim (Editörler) (2002) Türkler Cilt 17, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

Gürün, Kâmuran (1983) Dış İlişkiler ve Türk Politikası, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Hourani, Albert (1994) Çağdaş Arap Düşüncesi (Çeviren: Boyacı, Latif/Yılmaz, Hüseyin (2013) Çağdaş Arap Düşüncesi, 3. Bası, İstanbul, İnsan Yayınları.

Kurşun, Zekeriya (1998) Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti (Vehhâbî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kurşun, Zekeriya 'Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1519)' : Güler, Eren (Editör) (1999) Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi Cilt 1, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1984) Mekke-i Mükerreme Emirleri, 2. Bası, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Zeine, N. Zeine (1958) Arab Turkish Relations and The Emergence of Arab Nationalism, Beirut, Khayat's.

Editörlü Kitap

Ataman, Muihittin 'Suudi Arabistan 2006': Ataman, Muihittin/İnat, Kemal (Editörler) (2008) Ortadoğu Yıllığı 2006, 1. Bası, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.

Gündüz, Tufan (Editör) (2013) Osmanlı Tarihi, 3. Bası, Ankara, Grafiker Yayınları.

İnat, Kemal/Ataman, Muhittin/Duran, Burhanettin (Editörler) (2020) Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları, 1.Bası, İstanbul, SETA.

Oran, Baskın (Editör) (2008) Türk Dış Politikası (Cilt I 1919-1980), 13. Bası, İstanbul, İletişim Yayınları.

Oran, Baskın (Editör) (2009) Türk Dış Politikası (Cilt II 1980-2001), İstanbul, İletişim Yayınları.

Elektronik Kitap

Erdogan, Recep Tayyip (2003) 'A Shared Strategic Vision', The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/04/21/a-shared-strategic-vision/07ce1970-2ce2-4150-883a-17eeabfb491b/>, s.e.t. 27.10.2022.

Erdoğan, Recep Tayyip (2018) 'Dünya 5'ten Büyüktür-2' <https://mk.gov.tr/GalleryFiles/227/D5B_2-29ba3077-c048-45ed-856f-39fe12a82ed5.pdf>, s.e.t. 10.11.2022, s. 169-170.

Erdoğan, Recep Tayyip (2019) Ezberleri Bozarken-2 Yeni Türkiye Vizyonu <https://mk.gov.tr/GalleryFiles/242/Ezberleri-Bozarken-2-net-e89d2b55-9f11-44a5-9bc3-434c665d129f.pdf> s.e.t. 07.11.2022.

Erdoğan, Recep Tayyip (2019) Ezberleri Bozarken-3 Yeni Türkiye Vizyonu <https://mk.gov.tr/GalleryFiles/242/Ezberleri-Bozarken-3-net-63e5ba3b-7727-415f-908f-c895aab99d69.pdf> s.e.t. 07.11.2022.

Tez

Al- Turki, Bander Abdullah Nasser (2014) 'Strategic Dimensions for the Development of Saudi-Turkish relations' (Yüksek Lisans), Naif Arab University for Security Siciences College of Strategic Sciences.

Bastaoros, Youssef Tarek (2015) 'The Saudi reaction to the Arab revolts: the paradoxical Saudi policy towards the Arab Spring' (Doktora Tezi), The American Universityin Cairo School of Humanities and Social Sciences.

Bostancı, Mustafa (2013) 'Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri' (Doktora), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çakır, Recep (2011) '2000'lerden İtibaren Doğu Akdeniz'de Enerji Alanında Yaşanan Gelişmelerin Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Sorunlarına. Etkisi' (Yüksek Lisans), T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.

Küntay, İ. Burak (2010) 'Foreign Policy of The United States During The 2003 Iraq War Era And Its Influence on The Turkish-U.S. Relations' (Doktora), Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mohialdeeen, Haval (2019) 'Türkiye-Irak Kürt Bölgesel Yönetimi İlişkileri (2005'ten Günümüze)' (Yüksek Lisans), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, Bengüsu (2019) 'Barack Obama'nın İkinci Başkanlık Dönemi'nde Türk-Amerikan İlişkileri: 2012-2016' (Yüksek Lisans), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yücel, İrem (2018) 'Marshall Planı ve Türkiye'ye Etkisi', (Yüksek Lisans), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Makale

Akdoğan, İsmail (2012) 'Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi' Ortadoğu Yıllığı, s. 463-482.

Akdoğan, İsmail (2017) 'Gerilim ve Yumuşama Kıskacında Suudi Arabistan-Irak İlişkileri' Ortadoğu Analiz, C: 9 S: 79.

Aldujayn, Mohammed (2017) 'Turkey's Attitude Toward Iraqi Kurdistan: Monday's Referendum Was Not Serious', King Faisal Center for Research and Islamic Studies, Commentaries.

Al-Sabah, Mohammad Sabah Al-Salem (2017) 'The Middle East: Between a Rock and a Hard Place', King Faisal Center for Research and Islamic Studies, Commentaries.

Al-Tamimi, Naser 'The GCC in the Eastern Mediterranean: Growing Significance, Competing Agendas': Talbot, Valeria (Editör) (2021) The Scramble fort the Eastern Mediterranean Energy and Geopolitics, ISPI, s. 77-98.

Altunışık, Meliha (2019) 'Turkey's Relations with Egypt and Saudi Arabia: From Hopes of Cooperation to the Reality of Conflict' Aspiring Powers, Regional Rivals Turkey, Egypt, Saudi Arabia, and the New Middle East, Tol, Gönül/Dumke, David (Editörler), Washington, Middle East Institute and the University of Central Florida.

Aras, Bülent (2014) 'Arap Baharı'nın Jeopolitiği' Ortadoğu Analiz, C: 6, S: 64.

Bostancı, Mustafa (2016) 'Türk-Suudî İlişkilerine Katkısı Bakımından Turgut Özal'ın Suudî Arabistan Ziyareti (16-20 Mart 1985)' Yeni Türkiye, S: 85.

Bostancı, Mustafa (2017) 'Türk-Suudi İlişkilerine Katkısı Bakımından Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Suudi Arabistan Ziyareti (21-24 Şubat 1984)' Sosyal Bilimler Metinleri, S: 01, s. 105-119.

Buzkıran, Davut/Kutbay, Hüseyin (2013) 'Arap Baharının Türkiye'ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri' Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, C: 5, S: 1.

Çaylı, Şahin (2016) '2001 Sonrası İslam Ülkeleri Arası İlişkilerde Rusya ve ABD Etkisi: İran, Suudi Arabistan ve Mısır Örnekleri' Journal Of Emerging Economies And Policy, C: 1, s. 62-72.

Çelikkol, Yaşar (2011) 'Suudi Arabistan Krallığı'nın Kuruluşundan Önce Hicaz Bölgesinin Genel Durumu' e-Journal of New World Sciences Academy, C: 6, S: 3.

Deniz, Taşkın (2013) 'Arap Baharı ve Türkiye: Siyasi Coğrafya Açısından Bir Değerlendirme' Doğu Coğrafya Dergisi, C: 18, S: 29, s. 65-78.

Domazeti, Riad/Altun, Taner (2018) 'Libya: Çalınmış Devrim' İNSAMER, Araştırma No: 59.

Ehteshami, Anoush/Mohammadi, Ariabarzan (2017) 'Saudi Arabia's and Qatar's Discourses and Practices in the Mediterranean' Medreset Working Papers, S: 6.

Eş-Şemri, Abdullah Bin Hacis (2016) ' Kıbrıs Sorununun Kral Halid bin Abdülaziz Döneminde Türk-Suud İlişkilerine yansıması (1975-1982)' (Çeviren: Bostancı, Mustafa) Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi C: X, S: 2, s. 61-80.

Hut, Davut (2016) 'Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği' Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, C: 1, s.105-150.

İsmet, Göçer/Çınar, Sertan (2015) 'Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri' Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C: 6, S: 10, s. 51-68.

İstikbal, Deniz/Boyraz Hacı Mehmet (2019) 'Doğu Akdeniz Enerji Kaynaklarına Ekonomi-Politik Bir Yaklaşım', Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kıbrıs Araştırmaları Ve İncelemeleri Dergisi, C: 3, S: 5, s. 69-84.

King Faisal Center for Research and Islamic Studies (2018) 'What Future for the Kurdish Regions of Northern Syria?' Masarat, , S: 39.

Kurtbağ, Ömer (2015) 'Obama Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri: Model Ortaklıktan Eksen Kaymasına İniş Çıkışlar ve Ayrışan Çıkarlar' Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, C:3, S:2, s. 185-207.

Leylanoğlu, Hazar/Seyediasl, Seyedmohammad (2021) 'İran ve Suudi Arabistan'ın 2003'ten Sonra Irak'ta Çıkar Çatışmalarına Jeopolitik Bir Bakış', Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, C: 8, S: 22, s. 107-126.

Lippman, Thomas W. (2019) 'Saudi Arabia, Egypt, and Turkey: Three Regional Powers on the Battleground of Islam' Aspiring Powers, Regional Rivals Turkey, Egypt, Saudi Arabia, and the New Middle East', Tol, Gönül/Dumke, David (Editörler), Washington, Middle East Institute and the University of Central Florida.

Oğuzlu, Tarık (2011) 'Arap Baharı ve Yansımaları' Ortadoğu Analiz, C: 3, S: 36, s. 8-16.

Oktav, Özden Zeynep (2016) 'The Arab Spring and Its Impact on Turkey-GCC States Partnership' Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S: 1, s. 43-69.

Özev, M. Hilmi (2019) 'Ortadoğu'da Kimliklerin Araçsallaştırılması ve ABD-İran Geriliminin Geleceği', Ortadoğu Analiz, C: 10, S: 88, s. 33-37.

Öztürk, Tuğçe (2013) TASAM Stratejik Rapor, 'İşgalin 10. Yılında Irak: "ABD'nin Çekilmesi Sonrası Irak'ın Dâhili ve Harici Siyaseti' Rapor No:49.

Salaheldin, Abderahman (2019) 'Struggle for the Center: Egyptian Relations with Saudi Arabia and Turkey in the Second Decade of the 21st Century', Tol, Gönül/Dumke, David (Editörler), Washington, Middle East Institute and the University of Central Florida.

Steinberg, Guido (2014) 'Leading the Counter-Revolution Saudi Arabia and the Arab Spring' SWP Research Paper, C: 8.

Sönmez, Göktuğ/Canalp Korkmaz, Sertaç/ Demirci, Pınar (2019) 'Ortadoğu Stratejik İttifakı ve "Arap NATO'su" Tartışmaları' ORSAM.

Telci, İsmail Numan (2019)'Ortadoğu Siyasetinde Körfez'in Artan Rolü' Ortadoğu Analiz, C: 10, S: 89, s.34-37.

Türken, Anıl (2007) 'The Iraq Conflict and Its Security Implications for Turkey (2003-2007)' (Yüksek Lisans), Bilkent University Department of International Relations.

Türkmen, Muhammed (2021) '1 Mart Tezkeresi Bağlamında Türkiye'nin Irak Politikası' Bölgesel Araştırmalar Dergisi, C: 5, S: 1, s. 185-212.

Yılmaz, Nuh (2011), 'Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa: Türkiye'nin Bağımsız Dış Politikasının Etkileri', Türk Dış Politikası Yıllığı 2010, s. 551-577.

Zarea, Yousef/Maier, Sebastian (2018) 'Recent Developments of US and Turkish Involvement in the Syrian Conflict' King Faisal Center for Research and Islamic Studies, Special Report.

Elektronik Makale

Acar, Necmettin (2020) 'Suudi Arabistan'ın İsrail ikilemi' Anadolu Ajansı <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-arabistan-in-israil-ikilemi/1944258>, s.e.t. 28.08.2022.

Al Sudairi, Mohammed (2016) 'Some Observations on the Significance of President Xi Jinping's Visit and the Problem of the Sino-Saudi Relationship', King Faisal Center for Research and Islamic Studies <https://www.kfcris.com/pdf/af640f6347941a4db73d1efa84748c6f59d0867665812.pdf>, s.e.t. 22.09.2022.

Albright, Madeleine K./ Hadley, Stephen J. / Cook, Steven A. (2012) 'U.S.-Turkey Relations: A New Partnership with a New Turkey', Council on Foreign Relations <https://www.jstor.org/stable/resrep29895.7#metadata_info_tab_contents>, s.e.t. 16.09.2022.

Ali, Layla (2021) 'Saudi Arabia's Stance on the Gaza Crisis' Gulf Research Center, <https://www.grc.net/documents/60b77005961b5SaudiArabiaStanceinGaza.pdf> , s.e.t. 28.08.2022.

Ayoob, Mohammed (2018) The National Interest, The Khashoggi Murder: How the Turkish-Saudi Rivalry Escalated Over a Premeditated Murder, https://nationalinterest.org/feature/khashoggi-murder-how-turkish-saudi-rivalry-escalated-over-premeditated-murder-34277, s.e.t. 29.08.2022.

Başeren, Serhat H., Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, Doğu Akdeniz'de Gerilim, <https://tudav.org/calismalar/deniz-alanlari/munhasir-ekonomik-bolge/dogu-akdeniz-serhat-h-baseren/>, s.e.t. 05.12.2021.

Blackwill, Robert D. (2019) 'Saudi Arabia', Council on Foreign Relations <https://www.jstor.org/stable/resrep21419.13#metadata_info_tab_contents>, 16.09.2022.

Cook, Michael/Öz, Mustafa (2020) TDV İslâm Ansiklopedisi, Muhammed b. Abdülvehhâb, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-b-abdulvehhab> , s.e.t. 09.06.2022.

Cordesman, Anthony H. (2016) 'Saudi Arabia and the United States: Common Interests and Continuing Sources of Tension', Center for Strategic and International Studies <https://www.jstor.org/stable/resrep23388#metadata_info_tab_contents> s.e.t. 16.09.2022.

Çakmak, Cenap (2011) 'Türkiye'nin Irak Politikası, Türkiye-Irak İlişkilerinin Geleceği ve ABD Faktörü' TASAM, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/3120/turkiyenin_irak_politikasiturkiye-irak_iliskilerinin_gelecegi_ve_abd_faktoru>, s.e.t. 05.07.2022.

Çavuş, Ümmügülsüm (2021) 'Asya: Türkiye - Çin İlişkileri', TASAM <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/66926/asya_turkiye_-_cin_iliskileri>, 22.09.2022.

David, Steven R. (2015) 'Obama's Realist Policies', Begin-Sadat Center for Strategic Studies, <https://www.jstor.org/stable/resrep04748.6#metadata_info_tab_contents>, s.e.t. 26.09.2022.

Dorsey, James M. (2020) 'Saudi Arabia's Problems: Coronavirus, the Economy, and Geopolitics', Begin-Sadat Center for Strategic Studies <https://www.jstor.org/stable/resrep26356.58#metadata_info_tab_contents> s.e.t. 16.09.2022.

Duran, Burhanettin (2016) Ortadoğu'yu "Paylaşmak" ve Yeni "Doktrinler" <https://www.setav.org/ortadoguyu-paylasmak-ve-yeni-doktrinler-2/> s.e.t. 08.11.2022.

Dursun, Davut (2001) TDV İslam Ansiklopedisi, İslâm Konferansı Teşkilâtı, <https://islamansiklopedisi.org.tr/islam-konferansi-teskilati>, s.e.t. 25.06.2022.

Erciyes, Çağatay (2019) 'Doğu Akdeniz Deniz YetkiAlanlar Deniz YetkiAlanlar YetkiAlanlar Alanlarının Sınırlandırılması Türkiye'nin Siyasi ve Hukuki Tezleri Sahadaki Uygulamaları', <https://www.mfa.gov.tr/data/dogu-akdeniz-deniz-yetki-alanlarinin-sinirlandirilmasi.pdf>, s.e.t. 10.12.2021.

Ferziger, Jonathan H./ Bahgat, Gawdat (2020) 'Cooperation Between Israel and GCC States: Why Now?', Atlantic Council <https://www.jstor.org/stable/resrep26036.4#metadata_info_tab_contents>, s.e.t. 16.09.2022.

Feuerheerd, Bruno Schmidt (2021) 'Back to the Ottoman future. The Framing of Turkish Foreign Policy in the Saudi Media' Gulf Research Center, <https://www.grc.net/documents/601ba4b2d92faDraftneoOttomanrhetoricBrunov2pdf.pdf>, s.e.t. 29.08.2022.

Fuller, Graham E. (2018) Graham E. Fuller, Iran—On the Brink?, <https://grahamefuller.com/iran-on-the-brink/>, 01.11.2022.

Gordon, Philip/Yadlin, Amos/Heistein Ari (2017) 'The Qatar Crisis:: Causes, Implications, Risks, and the Need for Compromise', Institute for National Security Studies <https://www.jstor.org/stable/resrep08816#metadata_info_tab_contents>, s.e.t. 16.09.2022.

Guzansky, Yoel (2020) 'Saudi Arabia and Normalization with Israel', Institute for National Security Studies <https://www.jstor.org/stable/resrep27809#metadata_info_tab_contents> s.e.t. 16.09.2022.

Guzansky, Yoel/ Orion, Assaf (2017) 'Slowly but Surely:: Growing Relations between Saudi Arabia and China', Institute for National Security Studies <https://www.jstor.org/stable/resrep08664#metadata_info_tab_contents> s.e.t. 16.09.2022.

Kaya, Furkan Uluslararası Politika Akademisi, Obama Doktrini <http://politikaakademisi.org/2014/12/11/obama-doktrini/>, 31.10.2022.

Kéchichian, Joseph A. (2015) 'Barack Obama's Legacy in the Middle East', King Faisal Center for Research and Islamic Studies <https://www.kfcris.com/en/view/post/44>, 16.09.2022.

Kumaraswamy, P. R. (2017) 'India and the GCC: The Geostrategic Shift', Begin-Sadat Center for Strategic Studies <https://www.jstor.org/stable/resrep04754.19#metadata_info_tab_contents> s.e.t. 16.09.2022, s.103-104.

Lons, Camille/ Fulton, Jonathan/ Sun, Degang/ Al-Tamimi, Naser (2019) 'China's great game in the Middle East', European Council on Foreign Relations <https://www.jstor.org/stable/resrep21525#metadata_info_tab_contents>, s.e.t. 16.09.2022.

Mirzaliyeva, Fatma (2019) ORDAF, Vladimir Putin Kimliği ve Rus Dış Politikasına Etkisi, <https://ordaf.org/vladimir-putin-kimligi-ve-rus-dis-politikasina-etkisi/>, s.e.t. 01.11.2022.

Özcan, Azmi (2010) TDV İslâm Ansiklopedisi, Şerîf Hüseyin, <https://islamansiklopedisi.org.tr/serif-huseyin>, s.e.t. 13.06.2022.

Quamar, Muddassir (2018) 'Indo-Saudi Relations Emerging Strategic Dimensions', King Faisal Center for Research and Islamic Studies <https://www.kfcris.com/pdf/db35f7a780f8de86b8064ae43c0b77ed5abb4dc368a49.pdf>, 22.09.2022.

Rózsa/Erzsébet N. (2020) 'Deciphering China in The Middle East', European Union Institute for Security Studies <https://www.jstor.org/stable/resrep25023#metadata_info_tab_contents>, s.e.t. 16.09.2022, s. 5.

Telci, İsmail Numan (2021) 'Filistin direnişi ve Körfez-İsrail normalleşmesinin geleceği' Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/filistin-direnisi-ve-korfez-israil-normallesmesinin-gelecegi/2268180>, s.e.t. 28.08.2022.

Ültanır, Mustafa Özcan (2007) Ültanır Platformu, Kıbrıs Sorununa Petrol Boyutu Ekleniyor, <http://www.ultanirplatformu.com/roportaj-04.html>, s.e.t. 05.12.2021.

Wehrey, Frederic/ Kaye, Dalia Dassa/ Watkins, Jessica/ Martini, Jeffrey/ Guffey, Robert A. (2010) 'New Challenges to American Influence: Chinese and Russian Roles in the Middle East', RAND Corporation <https://www.jstor.org/stable/10.7249/mg892af.10#metadata_info_tab_contents>, s.e.t. 26.09.2022.

Zuhur, Sherifa (2005) 'Saudi Arabia: Islamic Threat, Political Reform, and The Global War on Terror', Strategic Studies Institute, US Army War College <https://www.jstor.org/stable/resrep11676#metadata_info_tab_contents> s.e.t. 16.09.2022.

Web Siteleri

OIC Resmi Web Sitesi

Resmî Gazete Resmi Web Sitesi

T. C. Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi

T. C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Web Sitesi

Abdullah Gül, Suudi Arabistan <http://www.abdullahgul.gen.tr/yurt-disi/254/87392/suudi-arabistan.html> s.e.t. 09.11.2022; Anadolu Ajansı, Hac farizası için Suudi Arabistan'a gitti, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/hac-farizasi-icin-suudi-arabistana-gitti/211749 , s.e.t. 09.11.2022.

Abdullah Gül, Suudi Arabistan <http://www.abdullahgul.gen.tr/yurt-disi/254/81650/suudi-arabistan.html>, s.e.t. 09.11.2022.

Barack Obama President Library, President Barack Obama, https://www.obamalibrary.gov/obamas/president-barack-obama, s.e.t. 30.10.2022.

Clinton, Hillary Foreign Policy ,America's Pacific Century, <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>, s.e.t. 30.10.2022.

DEİK 'Türk ve Suud İş Dünyası Safları Sıkılaştırıyor' <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turk-ve-suud-is-dunyasi-saflari-sikilastiriyor>, s.e.t. 10.11.2022.

DEİK, Türkiye-Suudi Arabistan İş Konseyi, <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-suudi-arabistan-is-konseyi?pm=28>, s.e.t. 23.10.2022.

Diplomatic Security Service Then&Now, 'The First Century of Diplomatic Security Service', <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/DS100Then-Now_forWebOnly-1.pdf>, s.e.t. 21.10.2022.

İstanbul Ticaret Borsası, 12. Türk-Arap Ekonomi Forumu, <http://www.istib.org.tr/haberler/12-turk-arap-ekonomi-forumu/2541>, s.e.t. 23.10.2022.

İstanbul Ticaret Odası, Türk iş dünyası 22 Arap ülkesiyle buluşuyor , <https://www.itohaber.com/haber/sektorel/204711/turk_is_dunyasi_22_arap_ulkesiyle_bulusuyor.html>, s.e.t. 10.11.2022.

İzmir Büyükşehir Belediyesi, Başkan Kocaoğlu'ndan Arap İşadamlarına Yatırım Daveti, <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/baskan-kocaoglundan-arap-isadamlarina-yatirim-daveti/2516/156>, s.e.t. 14.01.2022.

Ministry of Foreign Affairs - Kingdom of Saudi Arabia, The Rıyadh Declaration, <https://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/RelatedLinks/ArabSummitConference/Pages/RiyadhSummit62682.aspx>, s.e.t. 15.01.2022.

Ministry of Foreign Affairs - Kingdom of Saudi Arabia, <Speech by the Custodian of the Two Holy Mosques at the 19th Arab Summit https://www.mofa.gov.sa/sites/mofaen/RelatedLinks/ArabSummitConference/SummitNews/Pages/NewsArticleID62590.aspx>, s.e.t. 15.01.2022.

Saudi Arabia's National Unified Portal for Government Services, Vision 2030, <https://www.my.gov.sa/wps/portal/snp/content/saudivision>, s.e.t. 01.09.2022.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye ile Suudi Arabistan Kültür Günlerine Hazırlanıyor, https://basin.ktb.gov.tr/TR-164007/turkiye-ile-suudi-arabistan-kultur-gunlerine-hazirlaniy-.html , s.e.t. 27.04.2022.

T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü (2022) Suudi Arabistan Ülke Profili, <https://ticaret.gov.tr/data/5f15a35213b876d3e4564f8d/SUUD%C4%B0%20ARAB%C4%B0STAN%20%C3%BClke%20profili%202022%20May%C4%B1s.pdf>, s.e.t. 02.09.2022.

TBMM, Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.431.pdf>, s.e.t. 22.06.2022.

TÜİK İş Zekâsı, https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D09-Eyl%C3%BCl%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecd , s.e.t. 04.09.2021.

TÜİK İş Zekâsı, https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D10-Ekim%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecd , s.e.t. 04.09.2021.

TÜİK İş Zekâsı, https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D11-Kas%C4%B1m%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecd , s.e.t. 04.09.2021.

TÜİK İş Zekâsı, https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D12-Aral%C4%B1k%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecd , s.e.t. 04.09.2021.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Haber, TBMM Başkanı Toptan, Suudi Arabistan'da, <https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=49387>, s.e.t. 20.01.2022.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Haber, TBMM Başkanı Toptan: "Suudi Arabistan'ı ziyaret eden ilk TBMM başkanıyım" <https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal_as.liste?kat=1&pTarih=&kelime=&sira=7655>, s.e.t. 20.01.2022.

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, Geçici Koruma, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, s.e.t. 25.08.2022.

Haber Siteleri

Anadolu Ajansı

Al Yaum

Arab News

BBC

Hürriyet

Saudi Gazette

CNN Türk, Davos'ta kriz, https://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/29/davosta.kriz/511241.0/index.html , s.e.t. 05.02.2022.

CNN Türk, Hz. Muhammed'i aşağılama yarışması!, https://www.cnnturk.com/2006/dunya/10/07/hz.muhammedi.asagilama.yarismasi/242789.0/index.html , s.e.t. 11.01.2022.

CNN, Ek Protokol'de sona gelindi, https://www.cnnturk.com/dunya/ek-protokolde-sona-gelindi , s.e.t. 23.10.2022.

CNN, Kendini yaktı devrimin sembolü oldu!, https://www.cnnturk.com/2011/dunya/01/20/kendini.yakti.devrimin.sembolu.oldu/603903.0/index.html , s.e.t. 20.08.2022.

Euronews, Arap NATO'su kurulabilir mi?, https://tr.euronews.com/2018/08/11/arap-nato-su-kurulabilir-mi- , s.e.t. 28.05.2022.

Eurovizyon, Suudi Prensi Emir Sultan Öldü, https://www.eurovizyon.co.uk/dunya/suudi-prensi-emir-sultan-oldu-h1092.html , s.e.t. 22.02.2022.

Haber7, İşte Katar'a şart koşulan 13 madde! Türkiye ile... https://www.haber7.com/dunya/haber/2362234-iste-katara-sart-kosulan-13-madde-turkiye-ile , s.e.t. 17.09.2021.

Haberler.com, Sezer, Suudi Arabistan Kralı Abdullah İle Görüştü, https://www.haberler.com/sezer-suudi-arabistan-krali-abdullah-ile-gorustu-haberi/ , s.e.t. 10.01.2022.

NTV, Davos'taki kavga dünya basınında, https://www.ntv.com.tr/dunya/davostaki-kavga-dunya-basininda,6G-lX587WEWcLbx_rYbQUw , s.e.t. 05.02.2022.

Reuters, Saudi Arabia has suspended Turkish meat imports - Turkish union https://www.reuters.com/article/turkey-saudi-idUSKBN2871QF , s.e.t. 02.09.2021.

Reuters, Saudi foreign minister: relations with Turkey 'good, amicable' https://www.reuters.com/article/uk-g20-saudi-foreignminister-security-idUKKBN2810SC , s.e.t. 01.09.2021.

Saddiki, Said (2020) 'الصديقي يكتب: لماذا تتوجه تركيا إلى جنوب المتوسط؟ <https://www.academia.edu/42279207/%D9%84%D9%85%D8%A7%D8%B0%D8%A7_%D8%AA%D8%AA%D9%88%D8%AC%D9%87_%D8%AA%D8%B1%D9%83%D9%8A%D8%A7_%D8%A5%D9%84%D9%89_%D8%AC%D9%86%D9%88%D8%A8_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AA%D9%88%D8%B3%D8%B7_> , s.e.t. 11.10.2021.

Star, Suudi Arabistan Genelkurmay Başkanı Albanyan'dan Orgeneral Hulusi Akar'a ziyaret, https://www.star.com.tr/guncel/suudi-arabistan-genelkurmay-baskani-albanyandan-orgeneral-hulusi-akara-ziyaret-haber-1064522/ , s.e.t. 09.11.2022.

The Guardian, Qatar given 10 days to meet 13 sweeping demands by Saudi Arabia https://www.theguardian.com/world/2017/jun/23/close-al-jazeera-saudi-arabia-issues-qatar-with-13-demands-to-end-blockade , s.e.t. 17.09.2021.

Yeni Şafak, Suud'dan film sahnesi gibi tatbikat, https://www.yenisafak.com/dunya/suuddan-film-sahnesi-gibi-tatbikat-2447950 , s.e.t. 09.11.2022

Yeni Şafak, 'Türkiye, sırtını Doğu'ya ve Güney'e dönmeyecek', <https://www.yenisafak.com/gundem/turkiye-sirtini-doguya-ve-guneye-donmeyecek-379318>, s.e.t. 10.11.2022.

Yeni Şafak, Yeraltı kaynaklarının dağıtımı için mi?, https://www.yenisafak.com/dunya/yeralti-kaynaklarinin-dagitimi-icin-mi-309470 , s.e.t. 09.11.2022.

Ansiklopedi Maddeleri

Atatürk Ansiklopedisi, Atatürk Dönemi Türkiye-Orta Doğu İlişkileri, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-turkiye-orta-dogu-iliskileri/>, s.e.t. 23.06.2022.

Büyükcoşkun, Kudret/Yıldız, Hakkı Dursun (1991) TDV İslâm Ansiklopedisi, Arabistan, https://islamansiklopedisi.org.tr/arabistan , s.e.t. 07.06.2022.

el-Halibi, Halid bin Suud, Al Yaum, د.خالد بن سعود الحليبي , https://lym.news/a/741274 , s.e.t. 11.02.2022.

Emecen, Feridun, TDV İslâm Ansiklopedisi, C: 1, s: 193-194.

eş-Şâhid, es-Seyyid Muhammed, TDV İslâm Ansiklopedisi, C: 30.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (1991) TDV İslam Ansiklopedisi, Arap Birliği, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arap-birligi>, s.e.t. 23.06.2022.

Kurşun, Zekeriya (2009) TDV İslâm Ansiklopedisi, C: 37, s: 584-587.

Sapan, Süheyl (2014) 'Başbakanlık Arşiv Belgeleri Işığında II. Abdulhamid ve Arap Yarımadası: 1876-1909' Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi C: X, S: 1, s. 59-77.

Seydi, Süleyman (2020) TDV İslam Ansiklopedisi, İkinci Dünya Savaşı, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ikinci-dunya-savasi>, s.e.t. 23.06.2022.

Yavuz, Hulusi (1988) TDV İslâm Ansiklopedisi, C: 1.

Yavuz, Hulusi (1997) TDV İslâm Ansiklopedisi, Hâdimü'l-Haremeyn, https://islamansiklopedisi.org.tr/hadimul-haremeyn , s.e.t. 08.06.2022.